

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN
KUR'AN'A GÖRE “ŞÜKÜR” KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Farman IBRAGIMOV

Danışman:
Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU

Konya-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	FARMAN IBRAGIMOV		
	Numarası	148102081001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ /DİN EĞİTİMİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	√	
		Doktora		
Tezin Adı	DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'A GÖRE "ŞÜKÜR" KAVRAMI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

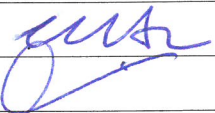

FARMAN IBRAGIMOV

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	FARMAN İBRAGİMOV
	Numarası	148102081001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ /DİN EĞİTİMİ
	Programı	YÜKSEK LİSANS
	Tez Danışmanı	PROF. DR. MUSTAFA TAVUKÇUOĞLU
	Tezin Adı	DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'A GÖRE "ŞÜKÜR" KAVRAMI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Din Eğitimi Açısından Kur'an'a Göre "Şükür" Kavramı** başlıklı bu çalışma 26/10/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr. Danışman	Mustafa TAVUKÇUOĞLU	
2	Prof. Dr. Üyesi	Muhiddin OKUMUŞLAR	
3	Dr. Öğrt. Üyesi	Sümevra BİLECİK	

Öğrencinin	Adı Soyadı	FARMAN İBRAGİMOV
	Numarası	148102081001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ /DİN EĞİTİMİ
	Programı	YÜKSEK LİSANS
	Tez Danışmanı	PROF. DR. ÜYESİ MUSTAFA TAVUKÇUOĞLU
	Tezin Adı	DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'A GÖRE "ŞÜKÜR" KAVRAMI

ÖZET

Bu çalışmada şükür ve eğitim ilişkisi incelenmiş ve şükür duygusunun oluşmasında eğitimin rolü ve önemi araştırılmıştır. Bu yönde şükürün farklı tanımları araştırılmış ve şükre yakın ve zıt kavramalar incelenmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de, hadislerde ve tasavvufta geçen şükürün tanımını ve eğitim açısından da ilişkilendirerek ele alınmış ve incelenmiştir. Bunun yanı sıra şükürün yapılış şekilleri ve amaçları araştırılmış ve ortaya konulmuştur. Diğer yandan şükür ve eğitim konusu araştırılarak Kur'an-ı Kerim'de geçen şükürle ilgili ayetler eğitim açısından ele alınarak incelenmiş ve yorumlanmıştır. Şükür, Allah'ın kullarına verdiği nimet ve rızıklara karşılık insanlarda minnettarlık duygusunu canlandırmak şeklinde incelenmiştir. Bununla beraber Allah, kullarına daima şükretmelerini ve nankörlük etmemelerini ayetlerle bildirmiştir. Zira bu ayetlerle insanları, doğa, insanların yaratılışı, hayvanlar, su, deniz, geçmiş peygamberler, geçmiş kavimler ve bunlar gibi birçok şeyleri örnek vererek eğitmeye çalıştığını görmekteyiz. İnsanın, Allah tarafından bahşedilen nimet ve rızıklara karşı şükredebilme duygusunu geliştirmeye çalışması ve kişiliğine yerleştirebilmesi için yine Allah'ın kitabı olan Kur'an-ı Kerim ışığında kendisini eğitime tabi tutması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şükür, Din, Eğitim, Kur'an-ı Kerim

Öğrencinin	Name and Surname	FARMAN IBRAGIMOV
	Student Number	148102081001
	Department	PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES /RELIGIOUS EDUCATION
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)
	Supervisor	PROF. DR. MUSTAFA TAVUKÇUOĞLU
	Title of the Thesis/Dissertatin	The Term of "Gratitude" According to the Qur'an In Terms of Religious Education

SUMMARY

In this study, the relationship between gratitude and education was investigated and the role and importance of education was studied in the formation of a sense of gratitude. In this respect, different definitions of gratitude have been presented and close and opposite perceptions of gratitude have been investigated. In addition, the Qur'an, the hadiths and sufistic elements have been examined by associating the definition of the praise and its relation with education. Further, the shapes and purposes of the construction of the sense of gratitude have been investigated and revealed. On the other hand, the subject of gratitude and education was investigated and the Qur'an, Hadith, in the form of advice, in the form of awareness, and in the form of a value education, in terms of example individuals, gratitude education was investigated. Thus, it has been examined that Allah The Almighty has given his servants a sense of gratitude for all his blessings and favors so that they could praise Him. However, Almighty Allah has always commanded his servants that they should be grateful and not ungrateful, and we see that he is trying to educate people by giving examples with verses, past prophets, and past tribes. I mean, we can conclude that, it has been examined and purified that He has instilled the education of praise to his servants. There is no doubt that mankind, in order to develop his sense of blessing and blessing bestowed upon him by Almighty and to be able to earn peerfect personality, he must educate himself in the light of the Qur'an, which is the Book of Allah.

Key words: Gratitude, Religion, Education, The Qur'an.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
SUMMARY	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
C. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2
D. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
ŞÜKÜR KAVRAMININ TAHLİLİ	4
I. ŞÜKÜR KAVRAMININ TANIMI	4
A. SÖZLÜK ANLAMI	4
B. TERİM ANLAMI	6
C. ALLAH'A ŞÜKÜR	10
1. Kalp ile Şükretmek	10
2. Dil ile Şükretmek	12
3. Azalarla Şükretmek	14
II. ŞÜKÜR KAVRAMIYLA İLİŞKİLİ OLAN KAVRAMLAR	17
A. ŞÜKÜR KAVRAMINA YAKIN OLAN KELİMELER	17
1. Nimet	17
2. Hamd	20
3. Kanaat	21
4. Sabır	24
5. Rızık	27
B. ŞÜKÜR KAVRAMINA ZİT OLAN KELİMELER	31
1. Küfür	31

2. Nankörlük.....	37
3. İsyân	40
4. İsrâf	44
III.KUR’AN, HADİS ve TASAVVUFTA ŞÜKÜR KAVRAMI.....	49
A. KUR’AN’DA ŞÜKÜR KAVRAMI	49
B. HADİSLERDE ŞÜKÜR KAVRAMI.....	59
C. TASAVVUFTA ŞÜKÜR KAVRAMI	63
İKİNCİ BÖLÜM.....	67
DİN EĞİTİMİ VE ŞÜKÜR	67
I. ŞÜKÜR VE EĞİTİM İLİŞKİSİ.....	67
II. ŞÜKRE ULAŞMA YOLLARI	68
A. ALLAH’I ANMAK	68
B. ALLAH’A İBADET	69
C. NİMETLER İÇİN ŞÜKÜR.....	71
D. ŞÜKRÜN MANEVİ GELİŞİME ETKİSİ	84
E. İNSANİ ÖZELLİKLER AÇISINDAN ŞÜKÜR	87
F. ŞÜKRÜ ENGELLEYEN UNSURLAR	90
G. CEZA VE MÜKÂFAT AÇISINDAN ŞÜKÜR.....	91
SONUÇ	95
BİBLİYOGRAFYA	99
ÖZGEÇMİŞ	104

ÖZET

Bu çalışmada şükür ve eğitim ilişkisi incelenmiş ve şükür duygusunun oluşmasında eğitimin rolü ve önemi araştırılmıştır. Bu yönde şükürün farklı tanımları araştırılmış ve şükre yakın ve zıt kavramalar incelenmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de, hadislerde ve tasavvufta geçen şükürün tanımını ve eğitim açısından da ilişkilendirerek ele alınmış ve incelenmiştir. Bunun yanı sıra şükürün yapılış şekilleri ve amaçları araştırılmış ve ortaya konulmuştur. Diğer yandan şükür ve eğitim konusu araştırılarak Kur'an-ı Kerim'de geçen şükürle ilgili ayetler eğitim açısından ele alınarak incelenmiş ve yorumlanmıştır. Şükür, Allah'ın kullarına verdiği nimet ve rızıklara karşılık insanlarda minnettarlık duygusunu canlandırmak şeklinde incelenmiştir. Bununla beraber Allah, kullarına daima şükretmelerini ve nankörlük etmemelerini ayetlerle bildirmiştir. Zira bu ayetlerle insanları, doğa, insanların yaratılışı, hayvanlar, su, deniz, geçmiş peygamberler, geçmiş kavimler ve bunlar gibi birçok şeyleri örnek vererek eğitmeye çalıştığını görmekteyiz. İnsanın, Allah tarafından bahşedilen nimet ve rızıklara karşı şükredebilme duygusunu geliştirmeye çalışması ve kişiliğine yerleştirebilmesi için yine Allah'ın kitabı olan Kur'an- Kerim ışığında kendisini eğitime tabi tutması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şükür, Din, Eğitim, Kur'an-ı Kerim.

SUMMARY

In this study, the relationship between gratitude and education was investigated and the role and importance of education was studied in the formation of a sense of gratitude. In this respect, different definitions of gratitude have been presented and close and opposite perceptions of gratitude have been investigated. In addition, the Qur'an, the hadiths and sufistic elements have been examined by associating the definition of the praise and its relation with education. Further, the shapes and purposes of the construction of the sense of gratitude have been investigated and revealed. On the other hand, the subject of gratitude and education was investigated and the Qur'an, Hadith, in the form of advice, in the form of awareness, and in the form of a value education, in terms of example individuals, gratitude education was investigated. Thus, it has been examined that Allah The Almighty has given his servants a sense of gratitude for all his blessings and favors so that they could praise Him. However, Almighty Allah has always commanded his servants that they should be grateful and not ungrateful, and we see that he is trying to educate people by giving examples with verses, past prophets, and past tribes. I mean, we can conclude that, it has been examined and purified that He has instilled the education of praise to his servants. There is no doubt that mankind, in order to develop his sense of blessing and blessing bestowed upon him by Almighty and to be able to earn peerfect personality, he must educate himself in the light of the Qur'an, which is the Book of Allah.

Key words: Gratitude, Religion, Education, The Qur'an.

ÖNSÖZ

Şükür, Allah'ın insanlara verdiği nimetlerden dolayı teşekkür etmek, Allah'ı övmek, hamt etmek, yapılan iyiliği bilmek ve onu yapanı da övmek ve açığa çıkartmak demektir. Şükürün karşıt anlamı da küfürdür.

Şükür, insanın varoluşundan itibaren süregelen bir duygudur. Birçok insanda şükür duygusu vardır. Ancak şükür duygusu olmayan insanda nankörlük duygusu olur. Her insanda şükür duygusu olduğu gibi nankörlük duygusu olan insanlar da var. Böylece insanoğlu, her zaman şükretmesini bilmelidir. Yani insan her haline ve Allah'ın ona verdiği bütün nimetlerine yaratıcısı olan Allah'a layıkıyla şükrederek hamd etmelidir. Kul şükrederse, bu şükründen dolayı Allah, onun şükründen dolayı verdikleri nimetleri ve ihsanları artırır.

İnsan, doğuştan itibaren eğitimsiz, bilgisiz, tecrübesi ve yeteneği olmadan dünyaya gelir. Bundan dolayı insan, hem psikolojik ve hem de biyolojik olarak eğitim almaya muhtaçtır. Çünkü insan, eğitim almazsa hayata tutunması zor hale gelir. İnsan, hayatta herhangi bir başarıyı elde etmek istiyorsa, eğitim almak zorundadır. Eğitim almadan insan, hayatında hiçbir zaman ilerlemesi ve gelişmesi de mümkün değildir. Ayrıca şükretme duygusu insana doğuştan itibaren verilmiş bir duygudur. Çünkü insana yapılan bir iyilik karşısında teşekkür eder ve şükranlık duygusunu bir şekilde karşı tarafa belli eder. Ancak nankör insanlar da vardır. İşte bundan dolayı Allah, birçok ayette insanları şükre teşvik etmek, şükürü hatırlatmak ve bu konuda eğitmek için ayetlerden örnek vererek öğretmektedir.

Giriş ve iki bölümden oluşan bu araştırmamızın giriş kısmına araştırmanın; amacı, önemi, metodu, kaynakları, konusu, problemi ve sınırlarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde, şükür kavramının sözlük, terim anlamı ve Allah'a şükürün kalple, dil ile ve azalarla yapılması ve bunun yanı sıra şükre yakın olan kavramlar olarak; nimet, hamd, kanaat, sabır ve rızık kavramları ele alınmış ve ayrıca şükre zıt kavram olarak da; küfür, nankörlük, isyan ve israf kavramları incelenmiştir. Bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de, Hadislerde ve Tasavvufta, bu kavramın çeşitleri ve bu kavrama yüklenen farklı anlamları incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise; Şükür ve Eğitim ilişkisi, eğitim vasıtasıyla şükre ulaşma yolları başlık altında; Allah'ı anmak, Allah'a şükretmek, nimetlere şükretmek,

kendisi için şükretmek, insanın şükürü, şeytanın şükürü engellemesi, azabı uzaklaştırmak ve mükâfata nail olmak başlıkları altında şükürle ilgili ayetler eğitim açısından incelenmiştir ve yorumlanmıştır.

Çalışmamızın konusunun belirlenmesinde ve şekillenip bu aşamaya gelmesinde çok değerli ilmî şahsiyetlerin rolü vardır. Başta bu araştırma sürecinde ve çalışmanın son şeklini alana kadar her türlü desteğini esirgemeyen fikir ve görüşlerini aldığım değerli hocalarım ve danışman hocam Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU'na, değerli hocam Prof. Dr. Muhittin OKUMUŞLAR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Sümeyra BİLECİK hocama ve eğitim hayatımda bana her anlamda destek olan Ayvaz dedeme, anne- babama ve aileme teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Farman İBRAGİMOV

Konya-2018

KISALTMALAR

a. g. e.	:	Adı geçen eser
bkz.	:	Bakınız
byy.	:	Baskı Yeri Yok
C.	:	Cilt
cc.	:	Cellecelaluhu
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
İFAV	:	İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	:	İslam Araştırmaları Merkezi
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Alayhi's-Selam/Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sad.	:	Sadeleştiren
ss.	:	Sayfalar
sy.	:	Sayı
TDK.	:	Türk Dil Kurumu
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme
trs.	:	Tarihsiz
tsh.	:	Tashih
v.dğr	:	Ve diğerleri
Yay.	:	Yayınları
yyy.	:	Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Araştırmanın konusu, şükür kavramının geniş bir şekilde incelenmesi, din eğitimi ve şükür ilişkisinin ele alınmasıyla ve Kur'an-ı Kerim'de geçen şükür ayetleri aracılığıyla insana şükür eğitimi verilmesi konusu üzerinde durulmuştur.

Bu araştırma, eğitimciler ve insanlar arasında sık tartışılan şu soruları problem edinmiştir: şükür eğitimi yapılabilir mi? şükür eğitim nasıl yapılabilir? Kul, Allah'a veya bir insana şükretmeli midir ya da neden şükretmelidir? gibi problemleri soruların cevabı verilmeye çalışılmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İnsanoğlu, hayatı boyunca hem iyi şeylerle karşılaşır ve hem de kötü şeylerle karşılaşır. Bu durum söz veya eylemlerle de olabilir ve bu durumların hangisi olursa olsun karşılaşması kaçınılmazdır. Çünkü Allah, insanları imtihan etmek için onları her türlü meşakkatlerle yüzleştirir. İşte bu durumda Allah, kulunun verdiği tepkiyi görmek ister. Ancak insanlar, duruma göre müspet veya menfi tepkiler verebilir. Rabbinin kendisine verdiği sayısız nimetlere karşı bir musibet karşısında O'na nankörlük ederse imtihanı kaybedebilir. Ancak ondan beklenen şey, Rabbine karşı nankörlük etmemesi ve şükür etmesidir. Çünkü her ne olursa olsun, Allah'a her zaman ve her yerde hamd ve şükür edilmesi gerekmektedir.

Şükürün zıttı nankörlüktür. Nankörlük, çok kötü bir davranıştır. İnsani davranış olarak da pek hoş görülmemektedir. Buna karşılık Allah, insanların kendisine şükretmesini ve nankörlük etmemesini tavsiye etmiştir. Allah, buna örnek olarak da Kur'an-ı Kerim'de geçmiş kavimleri vermiştir. Geçmiş kavimler, Allah'a ve O'nun nimetlerine karşı nankörlük etmelerinden dolayı helak olmuşlardır. Bundan dolayı Allah, bizlere onları örnek vererek kendisine şükretmemiz gerektiğini ve nankörlükten uzak durmamız gerektiğini söylemiştir.

Bu çalışmada ilk olarak; şükür kavramının tanımı ve şükre yakın ve zıt anlamlı kavramlar da ele alınmış ve sonra da Kur'an-ı Kerim'de, Hadislerde ve Tasavvuf alanında geçen şükür ile ilgili bilgiler incelenmiş ve son olarak da şükürün eğitimle nasıl anlaşılacağı amaçlanmaya çalışılmıştır.

Allah, insana nankörlük yapmaması için her türlü rızık vermiştir. Sayısız rızık veren Allah, bunun karşılığında da kullarından şükür etmesini ve nankörlük etmemesini istemiştir. Binaenaleyh Allah, insanın şükretmesine de muhtaç değildir. Allah, sadece kullarını imtihana tabii tutmak için sınamaktadır. İşte bu önemli konulardan biri olan şükür, insanın sahip olması gereken en önemli duygulardandır. Böylece biz de bu mütevazı çalışmamızda Kur'an-ı Kerim'den yola çıkarak şükür eğitimini ele alarak elimizden geldiği kadar küçük bir çalışma ortaya koyamaya çalıştık.

C. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmamızda takip ettiğimiz metod; şükür kavramı ve mahiyeti ile ilgili yazılmış literatür çalışmalarını incelemek olmuştur. Bu çalışmada şükür kavramı incelenmiş ve şükre eğitim yoluyla ulaşma imkânı araştırılmıştır. Ayrıca konu ve kavramların, değişik kaynaklardan yararlanılarak betimsel-tasviri metod izlenmiştir. Bunun yanı sıra konuyla ilgili İslam'ın asli kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerim ve Hadislere başvurduk ve bu alanda yazılmış olan makalelerden de istifade etmeye çalıştık.

İnsanoğlu, her şeyi yoktan var eden Allah'ı her zaman lisanen ve fiilen anarak ve O'na şükretmesi gerektiğini bilmek durumundadır. Bu durum birçok ayette, hadislerde ve tasavvuf kitaplarında da mevcuttur ve aynı zamanda klasik ve modern tefsirlerde de ele alınarak incelenmiştir.

Bu Çalışmamızda eğitim ve din eğitimiyle ilgili kaynakları ele aldık. Şükür ile eğitimi, ayet ve hadisler ışığında ikisi arasında bağ kurmaya çalıştık. Bu konuyla ilgili klasik kaynaklara göz attık ve bu kaynaklardan da istifade etmeye çalıştık. Modern kaynaklara gelince, konuyla alakalı güncel kaynaklarda oldukça fazla bilgi yer almaktadır. Şükürle ilgili klasik kaynaklarda da oldukça geniş bir şekilde bilgi olduğu görülmüştür. Dolayısıyla başvurduğumuz kaynaklar bibliyografyada yer aldığı için burada ayrıca zikredilmeyecektir.

D. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Bu araştırma, Kur'an-ı Kerim'de geçen Şükür kavramının yakın ve zıt anlamlarını merkeze almaktadır. Hadis ve tasavvuf alanında da tanımını, yeri açıklanmış, sadece Kur'an'da geçen Şükürle ilgili ayetleri ve bu bağlamdaki tefsirleri eğitim açısından değerlendirerek, Kur'an'la Şükür eğitimi yapılıp yapılmayacağı sorusuyla sınırlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÜKÜR KAVRAMININ TAHLİLİ

I. ŞÜKÜR KAVRAMININ TANIMI

A. SÖZLÜK ANLAMI

Arapça “ş-k-r” kökünden gelip, teşekkür etmek, verilen nimeti dile getirmek, yapılan iyiliği açık bir şekilde göstermek, iyilik yapanı övmek, nankör olmamak gibi anlamlara gelir.¹ Şükür, yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik yapanı hatırlamak, yapılan iyiliğe karı minnettarlığını göstermek ve iyilik yapanı güzel bir şekilde hatırlamak² ve Allah’a verdikleri nimetlerinden dolayı sevincini dile getirmek, memnun olduğunu göstermek, yapılan iyiliğin değerini bilmek ve ihsanda bulunanı övmek gibi anlamları taşır.³

Şükür, yapılan iyiliği bilmek ve onu her kese yaymak, iyilik yapan birini yaptığı iyiliğiyle övmek ve minnettar olmak,⁴ yapılan iyiliğin kıymetini bilmek, iyilik yapan birine bu duyguyu göstermek, nimet ve yapılan iyiliği bilip ve iyilik yapanı övmek. Allah’a nimetlerinden dolayı karşılık vermek, teşekkürde bulunmaktır.⁵ Tanrı’ya karşı olan minneti göstermek, mutlu bir olay veya durumdan ve yapılan iyi bir durumdan sonra memnunluğu dile getirmek,⁶ yapılan iyiliği bilmek ve bunu da karşı tarafa dil, el veya kalp ile güzel bir şekilde karşılık vermek diye ifade edilir.⁷

Şükür, nimetleri tasavvur etmek ve onu ortaya çıkartmak, bazı görüşlere göre de k-ş-r kökünden türeyip ve keşif anlamına geldiği söylenir. Şükürün zıt anlamı ise küfür demektir ve verilen nimeti unutup onu gizlemek anlamına gelir. Sahibin hayvanını yedirir ve beslemesi sonucu semirmesi de şükür anlamını ihtiva eder. Bazı

¹ Soysaldı, İhsan, “*Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme*”. sy: 2, Elazığ, 1997, s.7.

² Pasmaz, Durak, “*Kur’an’da Şükür Kavramı*”, Diyanet İlmî Dergi, 1999, c: XXXV, sy: 3, ss. 65-78.

³ Ak, Ahmet, “*Maturidi’nin Şükür Anlayışı*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, c: XLVII, sy: 2, ss. 185- 194.

⁴ Bkz, Mustafa Çağrı, “*Şükür*” *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX/ ss. 259-261.

⁵ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay., Ankara, 1982, ss. 935-936.

⁶ Türk Dili Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Ankara 1998, c. 1, s. 2103.

⁷ Cürcani, Ali bin Muhammed bin Ali el-Hüseyini (Seyyid Şerif Cürcani), *Kitab et-Ta’rifat*, y.y.y.,trs., s. 128.

görüŖe göre de Ŗükür kelimesinin aslı; Ŗükür pınarı yani dolu pınar gibi anlama gelir. Bundan dolayı nimet vereni hatırlamak olduğu ifade edilir.⁸

Ayrıca Ŗükür, hayvanların yedikleri gıdanın bedenlerindeki etkisinin açık bir şekilde ortaya çıkması demektir. İnsanın kendisine gelen nimetin farkında olması ve bunu farklı şekilde dışarı yansıtmaya denir. Başka bir ifadeyle nimet vereni bilip onu övmesidir. Diğer bir taraftan da Ŗükür, nimet verene boyun eğerek karşılık vermek, ihsan yapan birine yapılan ihsanının farkında olarak övmek, nimeti verene içten sevmek, ona itaat etmek, dilinle onu zikir etmekle meŖgul olmasına denir. Ŗükür, Allah'ın nimet vermesinden ötürü onun ihtiyacı olmadığı halde onu övmektir. Türk dilinde de kullanılan 'teŖekkür etmek', birine yaptığı iyilikten dolayı teŖekkür etmek, Ŗükran duymak ifadeleri kullanıldığı görülür.⁹

Diğer bir ifadeyle Ŗükür, minnet ve Ŗükranlarını iletmek, teŖekkür etmek, kendisini Ŗükreder bir şekilde göstermek, birisinin konuşmasına izin vermek ve bir adamla söze dalmak girişmek gibi anlamlara gelir.¹⁰

Diğer bir anlamıyla Ŗükür, minnettar olmak, değer bilmek, methetmek, senada bulunmak, hamt etmek, tebci (yüceltmek) etmek, büyütme ve eğitme gibi anlamlar taşır.¹¹ Ŗükür kelimesinin karşıt anlamı nankörlüktür, verilen nimeti unutmak demektir. Bundan dolayı Ŗükür veya teŖekkür, yapılan iyiliğin farkında olmak, bundan ötürü memnun ve hoşnut olmak, yapılan iyilikten ötürü memnuniyet ve hoşnutluğumuzu iyiliği yapana karşı göstermek ve bunu dile getirmek, dolayısıyla iyilik yapana karşı iyilik yaparak cevap vermek olduğu denilebilir.¹²

Bu kavram ve tanımlardan yola çıkarak denilebilir ki; Ŗükürün çok geniş bir anlamı vardır. En önemlisi de yapılan iyiliği karşılıksız bırakmamak, karşılığını en iyi bir şekilde vermektir. Verilen her türlü nimete karşı itaat etmek, nankör olmamak ve teŖekkür etmek olduğunu söyleyebiliriz. Verilen ihsanı bilmek, içten hissetmek ve onu verenini bilmek tanımak ona göre davranmak, O'nun getirdiği ilkelere uymak,

⁸ el- İsfahanî, er-Rağib Ebu'l-Hüseyn, *Müfredat el-fazi'l- Kur'an*, (thk. Nedim MaraŖlı), dar'ul-katib el-arabi Yay., Kahire, 1973, s. 272.

⁹ Ece, K, Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, 2. Baskı, Beyan Yay., İstanbul 2006, s. 661.

¹⁰ Erkan, Arif, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, Yasin Yay., İstanbul 2004, c. 2, s. 1432.

¹¹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsir*, Bayraklı yay., İstanbul, 2003, c. 1. s. 426.

¹² Kalkan, Ahmed, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*, Davut Emre Yay., İstanbul, 2011, c. 9. ss. 733-742.

inanmak, ona isyan etmemek, ondan başkasına yönelmemek, her daim ondan istemek ve bunların sonucunda da şükretmektir.

B. TERİM ANLAMI

Terim manası olarak şükür; Allah, kullarının sâlih amellerine karşılık mükâfat vermesi,¹³ şükür etmek, minnettar olmak, şükran duymak olarak ifade edilir. Şâkir, Allah'ın itaat karşılığı olarak insanlara ecir vermesidir. Müteşekkir ile bu kelime arasında bir ayırım yapılmaktadır; birincisi çok az şey için veya olmayan bir şey için teşekkür eden birini, ikincisinin ise çok geniş nimetlerden dolayı şükranda bulunan birini belirtir. Bu her iki sıfatında Kur'an'da Allah'a verildiği görülmektedir.¹⁴

Yapılan iyiliğin ve yardımın kime ve yerine göre değişiklik arz eder. Bunlar ise; lütuf, ihsan, ikram, hayır, övme ve tebcil etmek gibi kısımlara bölünür. Kim bir iyilik görürse onu aynı şekilde mukabele verir, memnuniyetini dile getirir, canı gönülden karşılık verir. Bu durum tüm varlıklarda da görülmektedir. Hem insanlarda ve hem de hayvanlarda bu tür davranışlara rastlanmaktadır. Din, mezhep, inanç ve ırk fark etmeksizin bütün toplumlarda şükretmek ve buna benzer anlam taşıyan terimler vardır. Bu yüzden şükür ve teşekkür evrensel ve ahlaki bir değer taşımaktadır.

Şükür, İslam'da hem dini ve hem de evrensel değerler bakımından çok önemli olan bir kavramdır. Bu terim hem Allah ve hem de insani değerler davranışlar için kullanılır. Kitabımız Kur'an'da ve hadislerde şükür başta Allah için kullanıldığı görülmektedir. İnsani değerler açısından da şükür; İnsanın insana şükürde bulunması 'teşekkür etmek, eline sağlık, Allah razı olsun' şeklinde ifade edilir. İslam açısından bir insanın birisine teşekkürde bulunmasında, Allah'ın yardımı, rızası ve lütfu ve bunlar gibi kavramların aslını içerir. Şükür, merhamet, ihsan, yapılan iyilik ve bunlar gibi müspet davranışlar durumları olduğu zaman yapılır.

Şükredilmesi gereken nimetlere bakıldığı zaman hayat bir nimet ve hayatı devam ettiren her şeye de nimettir diyebiliriz. Allah'ın zatını bilmek bir nimettir. İman da insanlar için büyük bir nimettir. Allah bir kuluna iman nasip etmiş ise, ona

¹³ Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügati, İlavelerle Mu'cemü'l Müfehres*, Timaş yay., İstanbul 2004, s.268.

¹⁴ John Penrice, *Kur'an Sözlüğü*, (çev. Ömer Aydın), İşaret Yay., İstanbul, 2010, ss. 166-167.

nimetini tamamlamıştır denilebilir. Şükürün en büyük nimeti Allah'ı bilip tanımaktır. Rabbini bilen onun verdiği nimetlerin farkında olur ve aynı zamanda ona şükür eder. Rabbine şükür eden O'nu tanıyan bilen O'nu sever ve ona canı gönülden ibadet eder ve O'na hiçbir şekilde şirk koşmaz, hiçbir şekilde nankörlük yapmaz O'na hakkıyla kul olmaya çalışır.

İnsan, her zaman bir yaratıcıya Allah'a muhtaç bir varlıktır. Çünkü Allah'tan başka rızık veren yoktur. Kul, Allah'ın verdiği nimetlerin neticesinde ona şükür eder, ona ibadet eder ve bu şekilde verilen ihsanların, nimetlerin karşılığını verebilir. İnsanoğlu, her zaman günahla iç içedir ve Allah'ın affına muhtaçtır. Allah bağışlayıcıdır ve rahimdir. Bu yüzden bir yönüyle Allah, kullarına nimetlerini vererek affeder.

Şükürün bütün yönü Allah'a aittir ve yine bunun yanı sıra Kur'an'da anne ve babaya da şükür edilmesi yönünde emredilmektedir. Yani bu anne ve babaya iyilik yapma, güzel davranma ve saygılı olma diye geçmektedir. Bundan ötürü Allah, şükreden bütün kulların sevaplarını fazlasıyla öder.¹⁵

Allah'a ve insanlara teşekkür etmek anlamındaki "şükür" kavramının karşıtı "kefere" kelimesidir. Bunun asıl manası da birinin yaptığı ihsanı ve verdiği nimetleri görmezden gelip nankörlük etmektir denir. Çünkü bu kelimenin asıl anlamı bu olabilir. Bu kelimenin manası İslam öncesinden ve İslam'dan sonra da hep bu manasa kullanıldığı söylenebilir.¹⁶

Şükür, verilen nimetin farkında olmak ve aynı şekilde bu nimeti dışarı yansıtmak olduğu denilebilir. Şükürün zıt anlamı da küfürdür. Küfür ise verilen nimeti bilmemek, görmezden gelmek ve isyan etmektir. Şükür üç kısma ayrılır: kalp ile şükür, dil ile şükür ve diğer azalarla şükür şeklindedir. Yani ihsanda bulunan birine teşekkürde bulunmak, onu methetmektir. Dolayısıyla Allah'a şükretmek onun büyüklüğünü kabul etmek, onu anmak ve ona ibadet etmek ve onun verdiği sayısız nimetlere karşı şükürde bulunmaktır.¹⁷ Şükür, hem insanlar için ve hem de Allah için kullanıldığı görülmektedir.¹⁸

¹⁵ Kalkan, Ahmed, *a.g .e.*, c. 9, ss. 733-760.

¹⁶ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Yay., İstanbul, ts., s. 29.

¹⁷ Ateş, Süleyman, "*Kur'an Ansiklopedisi*", Kuba Yay., c. XIX, İstanbul, trs, s. 429.

¹⁸ Ak, Ahmet, *a.g. mk.*, s. 187.

Şükür, yapılan iyiliğe karşı iyilikle cevap vermek olarak denilebilir. Ayrıca şükür, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. İnsanın kendi rızasıyla yaptığı ihsanlara karşılık olarak Allah bu yapılanları fazlasıyla vermesi, şükür, insanlar, Allah'ın emrettiği şeyleri yapması durumunda karşılığını en iyi şekilde almasıdır. Şayet insanlar, Allah tarafından verilen ihsanlara karşı teşekkürde bulunurlarsa, Allah bunun karşılığı olarak nimetlerini fazlasıyla artırır.¹⁹

Şükür, bir anlamda insanın yaptığı iyiliğinden ötürü söz veya fiilen karşılık vermek anlamında kullanılır. Bu yapılan ihsanlar, bir insanın insana karşı yapmasıyla olur. Kulun, verilen nimetleri Rabbinden bilmesi, itiraf etmesi ve ona güzel sözlerle ve açık bir şekilde senada bulunması, buna karşılık güzel amellerde bulunarak ve Allah'a karşı ibadet etmesiyle olabilir. Bütün bunları yapan birine de şükreden kul diye adlandırılır.²⁰

Şükür, imtihanda olduğunu unutmamaktır. Bütün ihsanın sadece Allah'tan geldiğini bilmek ve musibetlerin insan için sadece imtihan amaçlı verildiğinin farkında olmasıdır. Kul bu imtihanı geçer Allah'a ya şükreder ya da imtihanı geçemeyip nankörlük eder. Bunun için Allah, kullarını şükür edip etmeyeceği hususta sınava çeker, eğer kul sınavı geçerse şükür edenlerden olur.

Allah, dünyadaki her şeyi kulunu denemek, imtihan etmek için yaratmıştır. Yani bu imtihan iki durum üzerinden geçer; biri sabır ve diğeri de şükürdür. İnsanoğlu, ya verilen nimetlere şükreder ya da başına gelen belalara sabreder. Ayrıca şükür, haramdan uzaktır ve helal ile ilgilidir. Allah'ın verdiği nimetlerin hepsi helal hükmündedir. Bu verilen nimetleri haramla aynı görmek veya haramla özdeşleştirmekle nankörlük etmiş olur ve Allah'ın hoşnut olmayacağı şeyler yapmış olur.

Bir diğer anlamda şükür, Allah'ın bütün kullarına verdiği ihsan ve güzelliği ifade eder. Yani insan şükrettiği zaman Allah ona yardımını artırır ve böylece kulun da şükürü artmış olur. Şükür, insanın kendisinden durumu daha da kötü olanla ilgilenmesidir. Dünyadaki her şey insan için yaratılmış ve ona nimetlerin en büyüğü olarak verilmiştir. Böylece başkalarına verilmeyen ihsanlar ona verilmiş ve o da

¹⁹ Ali Bardakoğlu, Selahattin Polat, *Kur'an-ı Kerim Ansiklopedisi II*, İstanbul, 1988, s. 103.

²⁰ Hasirizade Elif Efendi, *En-nuru'l-Furkan fi şerhi lugati'l- Kur'an "Kur'an Lugati*, Yayına Hazırlayanlar, Mustafa Koç, v.dğr, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., c.1. İstanbul 2015, s. 534.

bundan dolayı Rabbine şükreder. Bunun yanı sıra kul iman ve bilgili olarak yaratılması bakımından üstün kılınmış ve bundan dolayı rabbine şükredenlerden olur.²¹

Dolayısıyla şükür, yapılan ihsanı bilmek, onu dışarı yansıtmak ve bundan dolayı memnun olduğunu söylemek ve ihsan yapanı güzel bir şekilde anmaktır. Eğer kul Allah'ın verdiği lütufları bilip ve O'na nankörlük etmemek şartıyla dile getirirse şükretmiş olur. Şükür üç esastan meydana gelir bunlar: ilim, hal, ameldir. Kulun, rabbi tarafından ona verilen ihsanlara sevinç duyması ve memnun olması, verilen bu iyiliklere karşı yapılması gereken şeyleri uygulaması ve Allah'ın istediği ibadetleri ve emrettiği şeyleri yapması ve yasakladığı şeyleri de terk etmesi ve bunun gibi şeyleri nitelendirebiliriz. Bunun yanı sıra şükür, verilen lütuftan önce onu vereni bilmek ve düşünmek olduğu söylenebilir.²²

Şükür, ihsanda bulunanı sevmek, verilen ihsanları açık bir şekilde görüp ve onu vereni kalben sevip unutmamaktır. Bundan dolayı Allah'ın verdiği nimetleri ve insanın istemediği şeylerden uzaklaştırdığını bilmek ve onu gereği gibi tefekkür etmek olduğunu gösterir. Böylece Allah'ın, kullarına verdiği sonsuz nimetlerinden ötürü Allah'a teşekkür etmektir. Ayrıca Allah'ın, her şeyi insan için yaratması, ona doğru yolu göstermesi ve onu mutluluğa erdirmesi için şükür edilmesi gerekir.²³

Netice şükür, çok geniş bir anlama geldiğini söyleyebiliriz. Her insanın hayatı boyunca Allah'a şükretmesi gerekir. Çünkü Allah, insanoğluna sayısız nimetler bahşetmiştir. Yani verilen sayısız nimet ve rızıkların karşılığını Allah'a layık bir şekilde hamd ve şükür ederek cevap vermek gerekir. Şükür, verilen nimet veya rızıktan dolayı memnuniyetliğini karşı tarafa hissettirmesidir. Allah'a karşı yapılan şükür; dua, zikir ve ibadet yapmakla olabilir. Dolayısıyla şükür, iyilik yapanı sevmek, övmek ve yüceltmek gibi anlamları içerdiğini söyleyebiliriz. Neticede şükür, yapılan iyilikten dolayı sevinci, mutluluğu ve memnuniyeti karşı tarafa gösterme, hissettirme ve hareketleriyle teşekkürde bulunduğunu bildirmek olduğu söylenebilir.

²¹ *Metinlerle Tasavvuf terimler Sözlüğü*, (çev. Zafer Erginli vd), tsh: Selahaddin ed-Dimeşki el-Ekberi, Kalem Yay., İstanbul 2006, ss. 981- 983.

²² Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2005, s. 338.

²³ Kaşani, Kemalüddin Abdürrezzak b. Ebi'l-Ganaim Muhammed, *Tasavvuf Sözlüğü-Letaifu'l-a'lam fi işaratihli'l-ilham*, (çev, Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2004, ss. 315-316.

C. ALLAH'A ŞÜKÜR

Şükür, anlam bakımından çok geniş bir kavram olup ve uygulama olarak da birçok çeşide ayrılır. Nitekim şükürün yapılaş şekli her canlıya göre değişebilir. Zira canlıların yaptığı hareketleri şükre delalet ettiğini söylemek mümkündür. Ancak şükretme şekillerini belli bir başlık altına olmak uygun olabilir. Böylece şükürün yapılaş şekillerini üç başlık altından toplayıp açıklamayı düşündük.

1. Kalp ile Şükretmek

Allah, insanları şükretmek konusunda birçok defa uyarmakta ve hatta istemektedir. Şükretmek birçok şekilde yapıldığı gibi kalp ile de şükretmek mümkündür. Allah (cc) ayette: “*Sizi Allah annelerinizin karnundan, hiçbir şey bilmez bir halde çıkardı ve size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki, karşılığında şükredersiniz*”²⁴ diye buyurmaktadır. Bu ayetten de anlaşılmaktadır ki şükürün, kalp ve diğer organlarla da yapılması mümkündür. Çünkü Allah, kuluna her türlü ihsanları vermekte ve buna karşılık da Allah’a şükredilmesi gerekir.²⁵

Kalbin şükürü, Allah’ın verdiği tüm güzellikleri düşünmek,²⁶ yapılan yardım ve ihsanlar karşısında kanaat edip ve yapılan güzelliklere karşı kayıtsız kalmamak, yapılan yardıma karşılık aynı şekilde cevap vermeye niyet etmek diyebiliriz.²⁷ Ayrıca canı gönülden rızık sahibini bilmek, rızkın O’ndan olduğunu onaylamak ve kalben tasdik etmektir.²⁸ Aynı zamanda her türlü nimetlerin Allah’tan olduğunu kabul etmek ve insanlara kin gütmemek diye söylenebilir.²⁹ Zira her türlü nimetin Allah’tan geldiğine iman etmek, nimetlerin nedeni de insanlar aracılığı ile olup ve dünyadaki her canlının geçimini sadece Allah tarafından sağlanmakta olup, Allah’ın verdiğiyle yetinip ve O’na her konuda güvenmek, kalben şükretmek Allah’tan başka ilah edinmemektir. O’na ortak koşmamak, Allah’ın yasakladığı şeylerden uzak durmak,

²⁴ Nahl, 16/78.

²⁵ Es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, (çev. Sadreddin Gümüş v.dğr.), Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 1993, c. 3, s. 334.

²⁶ el-İsfahani, Ragib, *a, g, e.*, c. 2, s. 22.

²⁷ Kalkan, Ahmed, *a, g, e.*, c. 9, ss. 742-743.

²⁸ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul 1986, Baskı.1, s. 493.

²⁹ Gazali, İmam, *İhyau 'Ulumi'd-Din*, (çev. Mehmed A. Müftüoğlu), Tuğra Neşriyat Yay., İstanbul 1993, c. 4, s. 149.

kimseyi azarlamamak³⁰ ve verilen her türlü ihsanın kaynağını tefekkür etmek ve Allah'tan olduğunu bilmek demektir.³¹

Allah insanlara birçok nimet vermiştir. Bu nimetleri de ayette şöyle belirtmektedir: “Sizin için kulaklar, gözler ve kalpler yaratan O’dur! Bunun karşılığını vermeye neden yaklaşıyor(şükretmiyor)sunuz?”³² İnsanın duyması için kulak, görmesi için göz ve Allah’ı anması ve O’na hamt etmesi, sevinci ve üzüntüyü yaşaması için de kalp duygusu vermiştir. Ancak hiç kimse yine de Allah’a şükretmiyor. Yani Allah’ın verdiği nimetlere karşılık nankörlük yapıyorlar. Allah’ın verdiği bu üç nimetleri için O’nu anmak ve temiz kalple O’na şükretmek, Allah’ın verdiği tüm rızık ve nimetlerden ötürü O’na minnettarlığı göstermek demektir. Bunu kalple inanarak yapmak Allah’a olan bağlılığı göstermektedir ki, bu da bir nevi şükürdür.³³

Temiz kalple cani gönülden şükretmek, elde edilen her türlü ihsanın, huzurun, rızıkların, yararların ve güzelliklerin sadece Allah tarafından verildiğine iyi bir şekilde iman edip inanmak denilebilir. Dolayısıyla bunu dile getirmek de kalpteki şükürün bir göstergesidir. Allah’a temiz kalple yönelip, iman edip ve O’nun büyüklüğünü tasdik edip ve bunu dışarıya yansıtarak şükretmek, O’na karşı yapılan en büyük ibadettir.³⁴

Binaenaleyh kalple şükretmek, şükürün yapılaş şekillerinden bir tanesidir. Bütün kâinat, insanlar ve canlıların varlık sebebi Allah’tır. Bunun için biz Allah’a verdiği her türlü nimet ve rızıklarından dolayı kendimizi borçlu bilip O’na teşekkür etmemiz icap eder. Yani Allah’a inanıp ve O’na teslim olmak, yasakladığı şeylerden uzak durup ve O’na ibadet etmekle karşılık verebiliriz. Bu da temiz kalple iman edip, dil ile ikrar ve ibadet yapmakla olup ve şükürü kapsamakta ve şükretmenin bir kısmını ihtiva etmektedir.

³⁰ el- İzniki, eş- Şeyh Abdullah bin Eşref bin Muhammed el- Mısri- er-Rumi, *Müzekkin- Nufüs*, Arslan Yay., İstanbul 1976, ss. 383-384.

³¹ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 1, s. 427.*

³² Mü’minun, 23/78.

³³ Razi, Fahrüddin, *et-Tefsiru’l- Kebir*, Mısır, trs, c. 23, s. 114.

³⁴ Erginli, Zafer, *a, g, e., s. 984.*

2. Dil ile Şükretmek

İnsanın, konuşarak ve anlaşarak hayatını kolayca sürdürebilmesi, derdini anlatabilmesi için Allah, insana dil vermiştir. İşte dil, insan için büyük nimettir. Ancak insan dilini, hep Allah'ın kelamını telaffuz ederek, iyi yönde kullanması ve çirkin sözlerden koruması gerekir. Dilini Allah'ın hoş gördüğü yönde kullanılması ve verilen nimetlerden dolayı Allah'a karşı şükür duygusunu dil ile bildirmesi, şükretmenin aracılığını yapmaktadır diyebiliriz.

Şükürün dil ile yapılan kısmına kavli şükür de denilebilir. Dil yoluyla yapılan şükür, Allah'ın varlığına, birliğine ve büyüklüğe işaret edip ve şükrederek dile getirilebilir.³⁵ Dille şükür, kişinin elde ettiği güzel şeyler ve rızıklardan dolayı sevinmesi ve mutluluğunu dile getirmesi, rızık sahibini övmesi, ona karşı hürmet etmesi, ayrıca ihsan verene dille açık bir şekilde teşekkür etmesi demektir³⁶. Allah ayette: “*Ve durmayıp anlat Rabbinin nimetini*”³⁷ buyurmaktadır. Bu ayette Allah'ın nimetlerini dile getirilmesi gerektiğini, yani O'na karşı dil ile açık bir şekilde şükretmemiz gerektiğini bize gösterir.

İnsanın, yapılan iyiliğe karşılık vermesi onun doğasında vardır. Yani kul, verilen her türlü iyilik, güzellik ve ihsan sahibine karşı kayıtsız kalamıyor ve teşekkürde bulunuyor. Böylece kişi, üzerine düşeni yapmış olur. Çünkü rızık sahibi methetmek, övmek, O'nun dediklerini yapmak, doğru olmak, güzel şeyleri, iyiliği emretmek, kötü şeylerden uzak durmak, Kur'an ile haşır neşir olmak, zikirde bulunmak ve rızık vereni hatırlamak ve bunlar da birer dil ile yapılan şükür kısmına girer.³⁸

Dilin şükürü, iyilik sahibini sena etmek,³⁹ verilen ihsana karşılık teşekkür ederek bunu açık bir şekilde bildirmek,⁴⁰ rızık sahibini açık bir dil ile sena etmek ve methetmek⁴¹ ve yapılan her türlü işlerde Allah'ı övmek ve bunu her defasında yapmak ve her yapıldığı zaman Allah rızık çoğalttı şeklinde düşünülebilir.⁴² Ayrıca

³⁵ Gazali, İmam, *a, g, e., c. 4, s. 149.*

³⁶ Kalkan, Ahmed, *a, g, e., c. 9, s. 743.*

³⁷ Duha, 93/11.

³⁸ Ünal, Ali, *a, g, e., s. 493.*

³⁹ el-İsfahani, Ragib, *a, g, e., c. 2, s. 22.*

⁴⁰ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 1, s. 427.*

⁴¹ el-İsfahani, Ragib, *İslam'ın Ahlaki İlkeleri*, (çev. Abdi Keskinsoy), Beşikçi Yay., İstanbul 2003, s. 234.

⁴² el- İzniki, eş- Şeyh Abdullah bin Eşref bin Muhammed el- Mısri- er-Rumi, *a, g, e., s. 383.*

dil ile yapılan şükür, verilen rızkın kendi çalışmalarından ve başka birileri tarafından değil de sadece Allah tarafından olduğunu bilmek ve açıklamak diye ifade edilebilir. Kişi ortaklaşa iş kurarak kazandığı mal mülkleri ve ortaya çıkarttığı icatları kendinin yaptığını ve kendi gücüyle elde ettiğini düşünmemesi gerekir. Çünkü bütün bunların tek kaynağı ve asıl sebebi Allah'tır. İşte böylece her türlü şükür sadece Allah'a mahsustur.⁴³

Allah Kur'an-ı Kerim'de kendisine yapılan şükür, övgü ve hamd edenlerden bahsetmektedir. Ayette: *“İşte o an, meleklerin, Rablerine övgüler terennüm ederek ve O'nu ululayıp tesbih ederek arşın yöresini kuşatmakta olduklarını görürsün! Artık herkesin adaletle yargılanması bitmiş ve o an: “Evrenin Yaraticısı ve Yürütücüsü olan Allah'adır her türlü övgüler diye bir ses duyulmuştur”*⁴⁴ diye geçmektedir. Yani bu ayette meleklerin Allah'ı övdüğü ve yücelttiklerinden bahsedilir. Buradaki övmekten maksat, onlara özgü dilleriyle Allah'a şükür ve sena etmekte olduklarıdır.

Ayrıca Peygamberlerin Allah'a ettikleri şükürlerinden de bahsedilmektedir. Allah: *“Orada onlar, dua olarak: “Allah'im sen her türlü noksanlıklardan uzaksın” derler. Buna karşılık onlara: “esenlik içinde olsanız/ selam size” diye cevap verilir ve onların dualarının sonu şöyle olur: “Her türlü övgü, âlemlerin rabbi olan Allah'adır.”*⁴⁵ “Onlar orada diyeceklerdir ki: *“Bizden her türlü üzüntü ve kaygıyı gideren Allah'a hamd olsun. Gerçekten Rabbimiz çok bağışlayan ve karşılıkları kat kat verendir”*⁴⁶ buyurmaktadır. Bundan dolayı Peygamberlerin Allah'a sözlü olarak hamd ve tespihte bulduklarını da görmekteyiz.

Bir de Kur'an'da bazı yerlerinde Allah, Hz. Peygamber'in kendisine hamd ve sena etmesini emretmiştir. Ayette: *“Ama sen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerle beraber ol.”*⁴⁷ *“Her türlü övgü: hiçbir çocuk edinmeyen, mülkte ortağı bulunmayan, za'fi olmadığı için herhangi bir veliye yardımcıya muhtaç olmayan Allah'a yaraşır de ve Rabbini en büyük ilan et”*⁴⁸ buyurmaktadır. Yani Allah, bizim Peygamberimizi (s.a.v.) de kendisine şükür, tesbih ve hamd etmesini ve bunu da dili ile sözlü bir şekilde yapmasını da istediğini ve hatta emrettiğini görmekteyiz.

⁴³ Erginli, Zafer, a, g, e., s. 984.

⁴⁴ Zümer, 39/75.

⁴⁵ Yunus, 10/10.

⁴⁶ Fatır, 35/34.

⁴⁷ Hicr, 15/98.

⁴⁸ İsrâ, 17/111.

Sonuç itibariyle şükürü ifa etmenin yollarından biri de dil yoluyla yapılan şükürdür. Allah'ın verdiği tüm nimet, rızık ve ihsanlardan dolayı O'na karşılık olarak teşekkür mahiyetinde açık bir şekilde razı olduğunu bildirmek, yani sözlü olarak Allah'ı anmak, övmek, sena etmek ve tesbih etmek diyebiliriz. Allah'ı bu şekilde yüceltmek, müminlerin özellikleridir ve yapması gereken bir davranıştır. Zira şükür, müminin tüm hayatı boyunca karşılaşacağı bir durum olup ve bunu sözlü bir şekilde kullanması gerekir.

3. Azalarla Şükretmek

Azalarla yapılan şükre, tüm bedenle ifa edilen şükür de diyebiliriz. Yani insanın bütün organlarıyla fiili olarak yapıldığı bir eylemdir. Ayrıca şükür, bütün bedenle yapıldığı gibi bedenin her bir uzuvlarıyla da yapılabilir. Çünkü Allah, bizlere sayısız nimet ve rızıkları verdiği gibi sağlıklı beden, göz, kulak, el, ayak ve diğer tüm organlarımızı da vermiştir. İşte biz de bunlara karşılık olarak, Allah'a şükretmek, meth ve övmemiz gerekir. Bunu da O'nun yasakladığı şeylerden uzak durup ve emrettiği şekilde yaşamımızı sürdürmemiz icap eder. Böylece Allah'ın bizlere verdiği nimetlerine tüm bedenimizle şükretmiş oluruz.

Allah, insanlara verdiği tüm nimet ve rızıklara karşılık olarak kendisine ibadet etmesini ve şükürde bulunmasını ister. Allah (c.c) bizlere verdiği büyük nimetleri hatırlatarak şöyle: *“Sizin için kulaklar, gözler ve kalpler yaratan O'dur! Bunun karşılığını vermeye neden yaklaşıyor(şükretmiyor)sunuz?”*⁴⁹ buyurmaktadır. İşte ayette Allah, insanlara hayatlarını devam ettirebilmesi, Allah'a kulluk ve ibadet etmesi için verdiği bu organlara karşılık olarak kendisine tebih, medih ve şükretmemiz gerektiğini ifade edip ve emreder.

Azalarla şükür, buna aynı zamanda fiili şükür de diyebiliriz. Çünkü insan, bütün organlarıyla ve hareketiyle şükürü ifa edebilir. İşte Allah, insanlara verdiği rızık, ihsan, lütuf ve iyiliklere tüm organlarıyla ve gücü yettiği kadar şükretmektir.⁵⁰ Allah-u Teâlâ'nın ihsan ettiği güzelliklere karşılık olarak O'nun istediği şekilde hareket etmek, bahsettiği kulak, göz ve kalp gibi azalarla Allah'ın haram kıldığı

⁴⁹ Mü'minun, 23/78.

⁵⁰ el-İsfahani, Ragib, a, g, e., c. 2, s. 22.

şeylerden uzak durup ve bunun aksine helal kıldığı işleri yapmak şükürün bedenle ifa edildiğini göstermekte ve Allah'a bu şekilde teşekkür edilmesi gerekir.⁵¹

Ayrıca insan, bütün uzuvlarını doğru bir şekilde ve Allah yolunda kullanması ve O'na ibadet ederek fiili olarak kullanması, azaların şükürünü yerine getirmiş demektir denebilir⁵². Şükür, her organın kendi görevini iyi bir şekilde ve hakkıyla ifa etmesi⁵³ ve insan, vücudu bu görevleri yerine getirirken, sadece Allah'a kendisini adayarak değerlendirmesi gerekir. Aynı zamanda nefsi yenip ve kötü şeylere dalmamak ve haram olandan uzak durup Allah'ın helal kıldığı yoldan gitmek, haddi aşmamak ve Allah dostlarıyla olmak şükürün genelini kapsayabilir.⁵⁴

İnanın bedeni Allah'ın verdiği bir lütuftur. Bunun için kul, bütün beden ve azalarını Allah'a itaatte kullanması ve O'na karşı gelmekten sakınması gerekir. Buna binaen Allah (c.c): *“Sabah-akşam Rablerinin rızasını uman ve O'n yakaran kimselerle birlikte tut kendini! Ve dünya hayatının çekiciliğine kapılıp da onları gözden çıkarma! Kalplerini bizi anmaktan ilgisiz kıldığımız, hevalarına uyan, işleri aşırılık olan kimselere uyma”*⁵⁵ buyurmaktadır. Yani nefse kapılarak Allah'ı unutup ve günahkârların peşinden gidilmemesi gerektiğini ve bilakis Allah'ın emirlerine sarılarak, organları kötü işlerden uzak tutmak, sadece Allah'a ibadette kullanmak olduğunu bize bildirmekte olup ve bu da aynı zamanda bedenle şükürü içermektedir.⁵⁶

Allah'ın kullarına verdiği hadsiz hesapsız nimetlere karşılık dil, dudak, ayak, el, kulak ve diğer organlarla yapılan şükre bedenle yapılan şükür denilebilir⁵⁷. Ayrıca Allah'ın verdiği iyilikler karşısında mutlu olmak ve sevinmek de bir nevi bedenle yapılan şükürü ihtiva eder.⁵⁸ Çünkü insan, kendisini mutlu eden şeyleri elde ettiği zaman çok sevinir ve rızkı verene de her şeyiyle teşekkür eder ve aynı zamanda çok sevinmesi de azalarla şükretme kısmına girdiğini söyleyebiliriz.

Şükürü hakiki anlamda ve tam olarak ifa etme konusunda, sadece dil ile veya kalp ile şükretmek yeterli değildir. Çünkü her uzvun kendi işlevi ve şükürü ifa etmek yolları vardır. Yani verilen rızıklar karşısında hangi uzvun şükretmesi gerekiyorsa, o

⁵¹ Kalkan, Ahmed, *a, g, e.*, c. 9, s. 743.

⁵² Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 1, s. 427.

⁵³ el-İsfahani, Ragib, *a, g, e.*, s. 234.

⁵⁴ Erginli, Zafer, *a, g, e.*, s. 984.

⁵⁵ Kehf, 18/28.

⁵⁶ Gazali, İmam, *a, g, e.*, c. 4, s. 149.

⁵⁷ el- İzniki, eş- Şeyh Abdullah bin Eşref bin Muhammed el- Mısri- er-Rumi, *a, g, e.*, s. 383.

⁵⁸ Gazali, İmam, *Tasavvufun Esasları*, (çev. Ramazan Yıldız), Şamil Yay., İstanbul trs, s. 173.

uzuv kendi şükürünü ifa eder ve her bir uzvun aynı şekilde şükretmesi gerektiğini ve dolayısıyla şükür, İslam dinini iyi bir şekilde uygulamak olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁹

Kişinin Allah'a olan en büyük zekât ve borcu, Allah tarafından verilen iyilik ve rızıklara karşılık olarak O'na şükretmesi olduğunu söyleyebiliriz. Allah'a şükrederken, bunu bütün organlara edilmesi gerekir. Bunun için de insanın sağlıklı olması gerektiğini ve sağlığın da büyük bir lütf olduğunu görmekteyiz. Zira Allah, insana sağlık ve afiyet vermişse bunun şükürünü yerine getirmek için her organın Allah yolunda hizmet etmesi ve O'na kulluk etmesi gerekir. Ayrıca bizim bilemediğimiz ve bizlere faydalı olabilecek yüzlerce Allah'ın nimetleri vardır. Ancak bunları saymaya hiç kimsenin gücü ve aklı yetmez ama inanan bir kişi, Allah'ın bu tür nimetleri olduğu bilincinde olarak ve buna inanarak ve Allah'a bütün azalarıyla şükür edip kötü şeylerden uzak durursa ve böylece nimetlerin karşılığını vermiş olur.⁶⁰

Müslüman birinin Allah'a olan bağlılığını göstermesi için kendisine verilen çeşitli rızık ve iyiliklere karşılık olarak Allah'a kulluk ve ibadet etmesiyle gerçekleşebilir. Yani Allah'ın yasakladığı ve haram kıldığı şeyleri yapmamak, terk etmek ve her haline şükretmelidir. Bunu yaparak gerçek mümin olduklarını gösterirler. Demek ki gerçek iman edip ve Allah'a bağlı olanlar, Allah'tan gelen tüm buyrukları ve yasakları kabul edip ve anlayıp ve hayatında uygulayan, verdiği tüm nimet, rızıkları bilip ve anlayıp ve her şeyiyle Allah'a şükreden kimseler olduğunu söyleyebiliriz.⁶¹

Şükretmek, insanı manen temizlemek olup ve kötü huylardan arınmak olduğunu söyleyebiliriz. Zira insan, Allah'ın verdiği iyilikler karşısında sevinip ve mutlu olarak Allah'a şükreder ve bu duyguyla başka insanlara yardım eder. Yani ihtiyaç sahiplerini gözetir, eğitim almasında yardımcı olur, insanlara hürmet eder ve samimi bir şekilde Allah'a itaat ederek kulluk eder, işte bunlar Allah'a karşı duyulan memnuniyeti ve bütün bedeniyle şükretmeyi gösterir.⁶²

⁵⁹ Ünal, Ali, *a, g, e.*, s. 493.

⁶⁰ Cüllabi, Ali b. Osman, Hucviri, *Keşfu'l-mahcub- Hakikat Bilgisi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1996, baskı. 2, s. 454.

⁶¹ el-Kuşeyri, Abdulkerim, *Letaifu'l'İşarat*, (çev. Mehmet Yalar), İlk Harf Yay., İstanbul 2012, Baskı. 1, c. 1, s. 357.

⁶² Bayraktar, Mehmet Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yay., İstanbul 1994, Basım. 4, s. 279.

İnsanın, bedeniyle şükürü ifa etmenin yollarından biri de dini vazifelerini yerine getirmesi denilebilir. Yani Allah'a ibadet etmek, insanlara iyilik yapmak, zekât vermek, hacca gitmek, millete faydalı şeyler yapmak, mal mülkü veren Allah olduğuna inanıp ve bunları Allah yolunda feda etmek ve elinden geldiği kadar bunları yapmaya çalışmaktır.⁶³ İşte bunları yaptığı halde şükredenler kısmına girebileceğini söyleyebiliriz.

Bu neticeyle kul, Allah'a inanıp ve O'nun verdiği tüm nimetlere karşılık olarak dil, kalp ve azalarıyla şükreder. İnsanın, kalbi ile yaptığı şükür, kendisine verildiği rızık ve iyilikleri, başkasına de aynısını dilemesidir. Dili ile yapılan şükürü ise, elde ettiği güzellikleri dışa yansıtması ve alenen belli etmesidir. Azalarıyla şükürü de, Allah'a ibadette kullanması, kötü şeyler yapmaması, kulak ve gözleri kötü şeylerden uzak tutmasıdır.⁶⁴

II. ŞÜKÜR KAVRAMIYLA İLİŞKİLİ OLAN KAVRAMLAR

A. ŞÜKÜR KAVRAMINA YAKIN OLAN KELİMELER

1. Nîmet

Nîmet, güzel yaşamak, bolluk içinde yaşamak ve mutlu olmak gibi anlamlara gelir.⁶⁵ Ayrıca memnun olmak ve rahat bir hayat sürmek, diğer taraftan nîmet, Allah'ın verdiği rızıklar bakımından az veya çok olarak ayrılır. Yani Allah'ın bize verdiği ihsanları saymakla bitmez çünkü onun rızıkı sonsuzdur ve herkese de şamildir.⁶⁶ Ayrıca nîmet, insanoğlunun hayatında haz duyduğu hallerden biridir. Allah'ın nîmetleri sayısızdır ve herkese fazlasıyla verir.⁶⁷ Sözlükte ise masdar olarak, "bolluk ve iyi hal içinde olmak" denilebilir.⁶⁸ Yine nîmet, her zaman ve her durumda iyi olmaktır. Genel anlam olarak nîmet, hayatı güzel yaşamak, güzel geçinmek ve ruhen iyi olmak, içerik olarak nîmet, hayırlı mal, güzel rızıklar, sevinç gibi anlamları ihtiva eder. Türk dilinde ise, güzel ve iyi yemek ve içecekler diye adlandırılır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de, müminlere fazlasıyla nîmetler verileceğinden dolayı 'Naim

⁶³ Buladı, Kerim, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul 2001, Basım. 1, s. 313.

⁶⁴ Gazali, İmam, *Kalplerin Keşfi*, (çev. Abdulhalık Duran), Yeni Şafak Kültür Hizmeti, İstanbul 2005, s. 321.

⁶⁵ Çanga, Mahmut, *a. g. e.*, s. 515.

⁶⁶ el-İsfahani, *Müfredat Kur'an Istılahları Sözlüğü*, (çev. Abdülbaki Güneş v.dğr), Çıra Yay., c.2, İstanbul 2007, s. 721.

⁶⁷ Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri (Hulasatü't - Tefasir)*, Arslan Yay., c. 1, İstanbul, trs, s. 173.

⁶⁸ Bkz, Fatma Candan Günaydın, "Nîmet" DİA, İstanbul 2007, XXXIII/ ss. 129-130.

cenneti' diye isimlendirilmiştir. Nimet, herhangi bir şeyin çok güzel ve mükemmel olduğunu belirtmek için kullanılır.

Nimet kavramı, Kur'an-ı Kerim'de sık sık geçerek Allah'ın insanoğluna verdiği sonsuz ihsanlar bildirir. Allah'ın insana verdiği her türlü güzel imkânlar, sağlık ve afiyet vermesi büyük bir imkân ve nimettir. Bunların yanı sıra insan için en büyük nimetlerin biri de akıldır. İnsanoğlu aklı olmadan hiçbir şey yapamaz. İnsanın akılı çalıştığı gibi bedeninin de akla bağlı olması ve bunları insanın yararı için kullanması insan için en büyük nimettir. Nimetin insan için haz alma ve mutlu olma yollarından biridir. Yeryüzünde yaşayan canlı veya cansız varlıklar için verilen şeylere rızık denmekte ve bu sadece hayvan veya insan için kullanıldığı ifade edilir. Nimet kavramı sadece insan için geçerlidir. Çünkü sadece insanoğlu yediği, içtiği ve elde ettiği şeylerin tadını çıkarmak ona aittir.

Nimetler insana verilme bakımından ikiye ayrılır: Bunlardan birincisi; dünyada verilen nimetler ve ikincisi ise; ahirette verilen nimetlerdir. Dünyadaki nimetler; Allah vergisi ve çalışarak elde edilen nimetlerdir. Allah vergisi, Allah'ın insanlara can, akıl, konuşma, anlama ve bütün organların sağlam olarak çalışması ve faydalı işler yapması gibi şeyleri vermesi nimetlerin en büyüğüdür denilebilir. Çalışarak elde edilen nimetler ise; ilk başta iman gelmekte, ilim sahibi olmak, güzel ahlaka sahip olmak, sadık olmak, cömert olmak ve zengin olmak denilebilir. Ahiret nimetine gelince; kıyamet günü Allah'ın merhametine mazhar olarak onun sonsuz ve nimetlerinin olduğu cennetine girmektir. Bütün bunlardan dolayı insanlar, Allah'ın sonsuz nimetini saymaları elde değildir. Çünkü Allah'ın nimetlerinin sonu yoktur ve sayılamaz.⁶⁹

Kur'an-ı Kerim'de nimetle ilgili bir ayette: “*Bununla beraber, benim nimetimi anlat*”⁷⁰ ayetinde geçen nimet kavramına, birçok tefsirciler *Kur'an* olduğunu söylemişler. Zira ayette geçen *Nimet* kelimesinin Kur'an olduğunu ve onu insanlara anlatması ve öğretmesi manasına geldiğini tefsircilerin çoğu söylemiştir.

Kur'an'a nimet denmesinin sebebi, insanoğlunun var olabilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi için elde ettiği birtakım şeyler nimet olarak ifade edilir. Bundan dolayı insanın ruhunu da idare etmesi için Kur'an'da bir nimet olarak sunulur.

⁶⁹ Ece, K, Hüseyin, a, g, e., ss. 514-515.

⁷⁰ Duha, 93/11.

Canlıların yaşamlarını sürdürebilmek için maddi açıdan nimet temin etmektedir. Aynı şekilde de manevi açıdan Kur'an, insan ruhunu besler. İnsanoğluna Kur'an'ın gönderilmesi büyük bir nimet diyebiliriz. Kur'an, insanoğluna eşi benzeri olmayan nimetleri sunmaktadır.⁷¹ Bundan dolayı da tüm insanın bu nimete sahip çıkması gerektiğini söylenebilir.

Hakiki anlamda nimet, ahiretle ilgilidir denebilir. Yani gerçek anlamda dünya ile alakası olmayabilir. Nimet, bir şeye isim olarak verilebilir ama ahiret hayatına yönelik kullanımı en doğrusudur. Çünkü gerçek nimetin verileceği yer ahirettir. İnsanın istediği her şey nimettir. Ancak hakiki anlamda nimet, ahirette bulunacak mutluluktur.⁷²

Nimetler birçok kısma ayrılır. Bir kısmı açık nimetler ve diğer bir kısmı da kapalı nimetlerdir. Açık nimetler; bilinen ve herkesin görebileceği ve faydalı nimetler demektir. İnsanın sağlıklı olması, zengin olması, insanın istedikleri şeyler ve kötü şeylerden arınmasıdır. Gizli olan ve kimsenin bilemeyeceği nimetler ise; güzel ahlaka sahip olmak, iman ve takvalı olmak ve Allah'ın insana bahsettiği bir takım ilimlerdir. Dolayısıyla Allah'tan açık bir şekilde verilen nimetler açık nimetler sınıfına girer, gizli nimetler ise, Allah'tan gelen ve gizli olarak verilen nimetler demektir.⁷³

Şükür, genel bir kavramdır. Çünkü insanlar hayatında gördüğü ve bulduğu her güzel şeylere şükrederler. Bundan dolayı da Allah, her şükreden kulunun nimetini daha artırabilir. Dolayısıyla şükür, nimetin artmasına sebep olur. Allah'ın, insanoğlunu kötü şeylerden koruması ve rızık vermesi de birer nimet olarak nitelendirilebilir. İnsan bütün bu iyilik ve ihsanlardan ötürü Allah'a şükretmesi ve elde ettiği nimetleri hayır ve güzel şeylerde kullanması da Allah'ın nimetinin artmasına sebep olabilir. Bunlardan dolayı verilen nimete şükretmek, nimetin ziyadesiyle artması demektir.⁷⁴

Kin, kötü bir alışkanlıktır. Kinli olmak insanları nankör yapar ve verilen nimetin de değerini anlamaz olur. Kinli olan bir insan, yapılan iyiliği anlamaz ve şükretmesi gerektiğinin farkında olmaz. Çünkü kin, şükretmesini engelleyebilir. Kinden kurtulan biri, meydana gelen iyilik veya ihsandan dolayı hamd ve şükranda

⁷¹ Bayraklı, Bayraktar, *a.g.e.*, c. 1, s. 37.

⁷² Erginli, Zafer, *a, g, e.*, ss. 772-774.

⁷³ Kaşani, Abdürrezzak, *a, g, e.*, ss.555-556.

⁷⁴ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 1, s. 428.

bulunmasını bilir.⁷⁵ Bu Sebeple nimet ile şükür bir bütündür. Biri diğerinden ayrı görülmemektedir. Eğer kul şükrederse Allah da onun nimetini artırır.

2. Hamd

Hamd kelimesi Arap dilinde, “sena etmek, layıkıyla medih manasında masdar”⁷⁶ olup iyilik sahibini yüceltmek, ona teşekkürde bulunmak ve bütün yaratılmış olan varlıkların Allah’ı kendilerine özgü bir şekilde övmelerine hamd denilmektedir.⁷⁷ Sözlükte ise hamd; rızkı ve verdiği güzelliği samimi bir şekilde dile getirmek, saygı göstermek, övmek,⁷⁸ yüceltmek ve şükretmek,⁷⁹ tespih ve tehlil etmek, ayrıca hamd, zikir eden durumu belli etmediği sürece genel bir övgü anlamına gelip⁸⁰ ve “iyilik, güzellik, üstünlük ve erdemlilikle niteleme (medhetme) ve övme manasına gelir”. Terim olarak ise hamd, medih etmenin bütün boyutu, içtenlikle ve ihlâsla Allah’a karşı övgü ve şükürü bildirmek olduğunu denilebilir. Hamd, insanların Allah’a karşı olan hoşnutluğunu ve ondan memnun olduğunu ve şükranlarını sunmaları olarak ifade edilir.

Hamd, Kur’an-ı Kerim’de genel anlamıyla Allah’ı baz alarak 43 yerde ve farklı anlamlarda geçer. Hamd kelimesi, Kur’an’da bazı yerde Allah’ı övmek anlamında kullanılmış ve bazı yerde de Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) ismi olarak geçer. Ayrıca hamd, bir nevi duadır. Kulun Allah’a ibadet ederek ona hamd etmesidir. Hamd, sadece Allah’a aittir ve sadece Allah’a yapılır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Allah söyle buyurmuştur: “Göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur.”⁸¹ Şeklinde geçer. Ayetten yola çıkarak hamd etmenin sadece Allah’a has olduğu görülmektedir. Ayrıca hamd, şükür kelimesinden daha geniş anlam içerir. Çünkü hamd, Allah’tan başka hiçbir kimseye yapılmaz. Şükür ise, Allah’ın insanlara verdiği sınırsız ihsan ve nimetlerden dolayı Allah’a yapıldığı gibi insanın da başka birine yaptığı iyilikten

⁷⁵ Bayraklı, Bayraktar, “Kur’an’da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları”, M.Ü.İ.F., Vakfı Yay., No: 168, İstanbul 1999, s. 137.

⁷⁶ Çanga, Mahmut, *a, g, e., s.* 154.

⁷⁷ “Kur’an-ı Kerim Ansiklopedisi”, (haz. Ali Bardakoğlu, v.dğr), Erciyes, Ü, İ, F, Aile ve Kültür Kitaplığı Yay, İstanbul 1988, c.1, ss. 115-116.

⁷⁸ Uludağ, Süleyman, *a, g, e., s.* 157.

⁷⁹ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 1, s.* 96.

⁸⁰ *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (çev. Zafer Erginli, v.dğr), Kalem Yay., İstanbul 2006, ss.321-322.

⁸¹ Rum, 30/18.

dolayı teşekkür anlamında şükür edebilmektedir. Neticede bu iki terim genel olarak birbirine anlam bakımından yakın olduğu gibi sadece bu yönde farklılık arz eder.⁸²

Bir diğer anlamıyla hamd, kendi isteğiyle birini, onun ihsan ve güzelliğinden ötürü sevmek ve medih etmektir. Onun güzelliği kendisinden olmasına bakmayıp asıl özünde olan güzelliğinden dolayı tebcil etmektir. Yani genel olarak her türlü medih, sadece Allah'a mahsustur. Şayet şükür de medih anlamı ifade ederse, hamd şükürden daha geniş anlamdadır.⁸³ Ayrıca “şükür ile hamd ibadetleri, insana, kişisel düşünceden evrensel düşünceye geçişin eğitimini verir. Şükür, hamd'e nispetle bir nokta, deryaya nispetle bir damla olarak kalmaktadır. Böylece hamd, damlada deryayı görebilme ufku verir.”⁸⁴

Yukarıda ifade edildiği gibi hamd etmek, şükürden daha kapsamlıdır ve bu yüzden hamd, medih kelimesinden dar ve şükür kelimesinden de daha geniş anlamdadır. Bu bağlamda her şükür hamddir, fakat her hamd şükür değildir; her hamd medihdir ve her medih hamd değildir.⁸⁵ Onun için hamd etmenin, şükürden daha geniş anlam içermekte olup kulun Allah tarafından verilen tüm güzellik ve iyiliklerden dolayı ona övgüyle karşılık verir. Hamd, sadece ve sadece Allah'a yapılır. Şükürü hamdan ayıran nokta ise; şükür, hem Allah'ın verdiği bütün nimlerden dolayı ona yapılır ve hem de insan birine yaptığı yardım ve güzel davranışlarından dolayı teşekkür etme suretiyle yapılır. Medih, övmek anlamına gelir. Allah, her türlü sıfatlarından dolayı övülmeye laiktir ve bütün Müslümanlar tarafından da övülmektedir. Ayrıca medih, Allah'tan başkası içinde kullanılmaktadır. Mesela insanın bir işte başarılı olduğu zaman onun övülmesi gibidir. Ama hamd, sadece Allah'a mahsustur ve yalnız Allah'a yapılır.

3. Kanaat

Kanaat kavramı sözlükte; tutumlu olmak, geniş gönüllü, tok gözlü olmak,⁸⁶ mütevazı, kanaatkâr olmaktır.⁸⁷ Ayrıca kendi payına düşene memnun olmak ve az

⁸² bkz, Kalkan, Ahmed, *a, g, e.*, c. 4, ss. 813-815.

⁸³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat Yay., b, y, y., trs, C.1. s. 71.

⁸⁴ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 1, s. 97.

⁸⁵ El-İsfahani, er-Ragib, *el-Müfredat fi garibil Kur'an*, Kahraman Yay., İstanbul 1986, s. 186.

⁸⁶ Uludağ, Süleyman, *a, g, e.*, s. 206.

⁸⁷ Penrice, John, *a, g, e.*, s. 252.

olanla da yetinmek, mevcut olan şeylerle yetinmek,⁸⁸ diretmeyen, utangaç olan, verilen her şeye rıza göstermek,⁸⁹ ihtiyacı olan şeyler dışındakilerle ilgilenmemek, mutmain olmak, dilenmek⁹⁰ ve kendine verilen şeylere razı olmak demektir. Terim olarak ise; Allah'ın, ölçülü verdiği nimetleri ile yetinmek, helal kazançla kendisini ve ailesini o şekilde geçindirmek ve başkasının malına göz dikmemektir denebilir. Ayrıca çok zengin ve dünya sahibi olma arzusuyla çok çalışmamak azla yetinmek anlamına gelir.

Kur'an-ı Kerim'de kanaat kelimesi geçmemekle beraber, birkaç yerde kanaatkâr olmanın ne kadar önemli olduğu ve zenginliğe olan düşkünlüğü de vurgulamıştır.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de “*erkek veya kadın, kim mü'min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz*”⁹¹ buyrulmuştur. Bu ayette geçen “güzel hayat” kanaatkârlık olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla kanaatkâr olmanın, verilen her türlü nimete karşı memnun olmak ve en güzel şekilde cevap vermek şeklinde olabilir. Bu yüzden kanaatkâr olmak, şükrün en üst seviyesi olarak yorumlanabilir.⁹²

Nitekim hadislerde de kanatla ilgili olarak Fadale b. Ubeyd'in bildirdiğine göre Resülullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*İslam'la müşerref olup da sadece geçinecek kadar malı olan ve buna kanaat eden kişiye ne mutlu!*”⁹³ diye buyurmuşlardır.

Ayrıca insanoğlu yaratılış itibariyle ömür boyu mutlu olmak ister. Bunun için de her türlü özelliği sahiptir. Yani insanın mutlu olması, kendi elinde olan bir durumdur. Ama bunun için de kötülük, kin, nefret ve intikam gibi huylarından vazgeçerek dinin emrettiği şekilde yaşamına devam ederse mutluluğa ulaşır. Ancak mutluluğun ne olduğunu anlamak çok önemlidir. Nitekim bazı insanlar, mutluluğu zengin olmak diye düşünebilirler. Aslında bunun böyle olmadığı birçok kez görülmüştür. Çünkü insan, çok zengin olsa bile, iç dünyasında bir boşluk hisseder ve hiçbir şeye tatmin olamaz. Gerçek zenginlik ise, insanın kendi nefsinin tatmin

⁸⁸ Erginli, Zafer, *a, g, e.*, s. 527.

⁸⁹ Çanga, Mahmut, *a, g, e.*, s. 401.

⁹⁰ el-İsfahani, Ragıb, *a, g, e.*, c.2 s. 403.

⁹¹ Nahl, 16/97.

⁹² Bkz, Mustafa Çağrıncı, “*Kanaat*” *DİA*, İstanbul 2001, XXIV/ ss. 289-290.

⁹³ el-Heysemi, Nureddin, *Mevariduz-Zaman İla Zevaidi İbn Hibban*, (çev. Hasan Yıldız), Ocak Yay., İstanbul 2015, c.2, ss. 652-653.

etmesidir. Bundan dolayı insan, tatminsizlik duygusundan kurtulması gerekir. Bu tatminsizlik duygusu da kanaatkâr olmaktan geçer.

Ayrıca kanaatkâr olmak, insanların elinde var olanlarıyla yetinmesi, çok aşırı isteklerini durdurması olarak ifade edilebilir. Elinde olanlarını doğru bir şekilde kullanması ve israf etmemesi gerekir. Zira elinde olanlarıyla kanaat etmeyen, şükretmesini de bilmez. İnsan, ne kadar zengin olursa olsun, elinde olanlarına kanaat edip şükretmiyorsa, o fakir bir insan demektir.⁹⁴

Genel olarak kanaat, insanın elinde olan mal-mülke razı olması demektir. Azla yetinip çoğa yeltenmemek, açgözlü ve başkasının malına göz dikmemek, bununla beraber Allah'ın, kuluna verdiği nimete karşı şükretmesi gerekir. Çünkü kanaatkâr bir insanın, elindeki olanla yetinmesi ve Allah'ın kendisine verdiklerine şükür etmesi demektir. Eğer kul, elinde olana razı olup şükrederse Allah da onun malını artırabilir. Kanaat etmek, ayak dıretmemek, aksine nazik ve alçak gönüllü olmak demektir. Verilen şeylere itiraz etmemek ve razı olmak, başka kimsenin mülküne göz dikmemek ve zenginlere bakıp hayıflanmamak ve şükür etmektir. Çünkü zengin birine özenerek meşru olmayan yollardan para kazanarak onu ailesine yedirmesi caiz değildir. Böyle para kazanarak zengin olmak isteyen aslında haram işlemiş ve günaha batmış olur. Nitekim zengin olmanın, insana mutluluk getireceğini düşünmektedirler. Aslında zenginlik parada değildir. Asıl zenginlik, elinde olanla kanaat ederek, Allah'a şükür etmek denilebilir. Bununla beraber insanın, gönlünün de geniş olması ve aynı zamanda cömert olması büyük bir zenginliktir.

İnsanların ekseriyeti, dünya hayatında mutlu olmanın yolu zengin olmaktan geçer diye düşünürler. Bu doğru bir şey değildir. Çünkü zengin olup da mutsuz olan ve tedavisi olmayan hastalıklarla uğraşan çok insan vardır. Ne kadar parası olsa bile, ona fayda etmiyor. Aslında mutluluk, İslam'dadır. Bir insan, Allah'ın emrettiği bir şekilde yaşamıyorsa, onun ne kadar parası olsa bile mutlu olamaz. Zira zenginlik, sadece maddi durumdan ibarettir. İnsan ise, manevi duygularıyla yaşayan bir varlıktır. Bunun için İslam, insanın manevi açlığını giderir. Zenginlik ise, sadece maddi ihtiyaçları karşılar. Bu hususta Allah'ın emrettiği meşru yoldan az ya da çok

⁹⁴ Kaya, Mahmut, “İslam’da Kanaat Kültürü, Tüketim ve Değerler”, Yay No: 2010-32, İstanbul 2010, ss. 67-71.

bir şekilde kazanıp, Allah'ın verdiğine razı olup, kanaat ve şükür etmenin en iyi yol olduğunu söyleyebiliriz.

4. Sabır

Arapçada sabır kavramı, “sabera” kelimesinden türemiştir. Türk dilinde de; insanı bir şeyden uzaklaştırmak, zapt etmek, hazır olmamak ve musibetler karşısında sessiz kalmak olarak söylenebilir.⁹⁵ Sözlükte ise sabır; bağlanmak, sabretmek, sakin olmak,⁹⁶ beklemek, oruç, cesaret, ihtiyaç,⁹⁷ sıkıntılara göğüs germek, nefsinin abartılı şeylerden sakındırmak,⁹⁸ sıkıntı ve acıya boyun eğmek, nefsinin kontrol etmek, sıkıntılı durumlarda sakin olmak,⁹⁹ anlamlarına gelir. Ayrıca sabır, sıkıntılara karşı direnmek, Allah'a yönelmek, vazgeçmemek ve her şeyin O'ndan olduğunu bilmektir. Yoksul birinin sabır göstermesi ve zenginin de şükretmesi gerekir. Allah, her ikisini de imtihan eder. Bu yüzden Allah'ın sınavını geçmek için sabırlı olmak gerekiyor. Bununla beraber, Allah'ın (c.c.) yasakladığı, çirkin gördüğü şeylerden uzak durmak ve sakin olmak sabretmekle olur ve bunları uygulayanlar ise mükâfatını görürler.¹⁰⁰

Sabır, kötü şeyleri içten dışarıya çıkarmamak, kötü şeylerden vazgeçmek, sınırlı iken sakin olmak ve dalaşmaktan uzak durmak, ayrıca sabır, görüş birliğiyle farz olup imanın bir parçasıdır. Nitekim iman iki kısımdan oluşur, biri sabır ve diğeri de şükürden oluşur.¹⁰¹

İstilahı manada ise sabır; belaların, ibadet etmenin, Allah'ın koyduğu yasaklar karşısında pes etmemek, şeytana uymamak tam tersine Allah'ın peygamberler vasıtasıyla göndermiş olduğu hak yolundan gitmek,¹⁰² başa gelecek olan musibetlere, kötü ve çaresiz durumlara karşı metin olmak ve bunların üstesinden gelmektir denilebilir. Ayrıca sabır, Allah'tan korkmak, haram olan ve O'nun yasakladıkları şeyleri yapmamak ve bunlardan kendini alıkoymaktır. Çünkü bu dünyada sabırlı olup

⁹⁵ Tutar, Âdem, “*Hazret-i Muhammed (s.a.v.) ve Sabır*”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, sy: 4, s. 138.

⁹⁶ Penrice, John, *a, g, e.,* ss. 172-173.

⁹⁷ Çanga, Mahmut, *a, g, e.,* s. 276.

⁹⁸ Hasirizade Elif Efendi, *a, g, e.,* s. 544.

⁹⁹ Doğan, Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlüğü*, Yazar Yay., Ankara 2013, s. 1450.

¹⁰⁰ Uludağ, Süleyman, *a, g, e.,* s. 302.

¹⁰¹ Ateş, Süleyman, “*İslam Tasavvufu*”, Yeni Ufuklar Neşriyat Yay., b, y, y., trs, ss. 300-308.

¹⁰² Karagöz, İsmail, “*Kur'an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan*”, Diyanet İlmî Dergi, 2002, c. XXXVIII, sy:1, s. 6.

ve her şeyin üstesinden gelip Allah'ın yasaklarından uzak durmak, O'nun diğer tarafta vereceği ceza karşısında hafif kalır. Bununla beraber sadece Allah'a yönelmek, sadece ondan dilemek ve Allah'tan başkasından güç küvet istememek şeklinde olabilir.

Sabır, Kur'an-ı Kerim'de beş ayette geçmektedir. Bununla beraber 100 civarında ayette de farklı isim ve fiillerle ifade edilmektedir. Genel olarak bu ayetlerde sabrın mahiyeti üzerinde durulur. Buna binaen sabırlı olanların da, bunun karşılığını Allah tarafından verileceği bildirilir.

Bu hususta Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *“Fakat siz onları maskaraya alırdınız. O kadar ki, onlara yaptıklarınız, size öğüdümü unutturdu! Siz onlara hep gülmüştünüz. Fakat bugün ben onları sabırlarından dolayı mükâfatlandırdım; artık onlar kurtuluşa erenlerdir”*.¹⁰³ Bu bağlamda ayette Allah, Müslümanların, inkârcıların kendilerini küçümsemelerine karşılık sabretmeleri sebebiyle Allah'ın Müslümanlara bunun ödülünü vereceğini bildirmiştir.

Hadislerde de sabır konusunda geniş bir şekilde yer verilmiştir. Nitekim bir hadiste Ebu Said el-Hudri'den (r.a) (O, şöyle demiştir): Ensar'dan bazı kimseler, Rasulullah'tan (sadaka) istediler. Resulullah da onlara verdi. Sonra bunlar yine istediler. Resulullah yine verdi. Nihayet yanındaki mal tükendi. Akabinde Resulullah (s. a. v.) şöyle buyurdu: *“Sadaka malından yanımda mevcut olan şeyleri sizlerden asla saklamam. Kim (dilenmekten) sakınmak isterse, Allah o kimseyi iffetli kılar. Kim halktan istiğna ederse, Allah onu zengin kılar. Kim sabretmek isterse, Allah ona sabır ihsan eder. Hiçbir kimseye sabırdan daha hayırlı ve sabırdan daha geniş hiçbir nimet verilmemiştir”*¹⁰⁴ diye buyurmuştur.

Ayrıca başa gelen musibetler karşısında sabır göstermek mi yoksa verilen ihsana şükretme mi daha isabetli olacağı konusunda fikir ayrılığı olmakla beraber, çoğu âlimlerin şükürün üstün olduğunu kabul etmişler. Ancak tasavvuf ehli sabrı daha üstün gördüklerini ifade etmişler. İşte Hücvi'ye göre, tasavvufun temeli sekizdir. Bunlardan biri sabır derken, Cüneyd-i Bağdadi de sabır konusunda Hz. Eyyub'u örnek vermiştir. Çünkü Hz. Eyyub, hastalığı konusunda Allah'a itiraz etmemiş, tam

¹⁰³ Mü'minun, 23/110-111.

¹⁰⁴ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, “Zekât”, 51, (çev. Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Yay., İstanbul 1987, c. 3, ss. 1398-1399.

tersine sabretmiş ve duada bulunmuştur. Dolayısıyla sabretmek, kötü ve çaresiz durumlarda olduğu sürece başkaldırmamak ve itiraz etmemektir. Daha önemlisi de her türlü musibet karşısında şükretmek demektir.¹⁰⁵

Ayrıca sabır, Allah'ın koyduğu hükümleri uygularken ve bazı durumlarda imtihanla baş başa kalındığı zaman, hemen vazgeçmemek ve bunun üstesinden gelmek gerekir. Sabır, Allah'ın yolunda dosdoğru devam edebilmek ve bu yolda çıkabilecek her türlü sıkıntıya karşı direnç göstermektir.

Sabır, iman ile iç içe olup, imanın bir bölümüdür. İmanın diğer bir bölümünü ise şükür oluşturur. Sabırlı olmak, sinir bozucu bir olay karşısında kendine sahip olmak, hoş görülme ve kötü olan durumlardan uzak durmak demektir.

Sabır, bütün kötülüklerden kurtulmak için Allah'ın lütfuna mazhar olmak çok güzel bir şeydir. Çünkü üstesinden gelinmesi çok zor durumlarda sabr-ı cemil ile karşılık vermek önemlidir. Allah'ın buyurduğu hükümleri uygulamak, insanın istediğini değil, dinin istediği şeyleri yapmak, Allah tarafından gelen herhangi zorluklara göğüs germek ve galip gelmek ancak sabırlı olmakla olur. Ancak sabırsız insanlara gelince, bunlar hiçbir zaman sıkıntıdan kurtulamazlar. Aynı zamanda başarılı da olma imkânları yoktur. Onlara verilen bol ihsanların kadrini bilmezler ve azla da yetinmeyip çok isterler. Küçük bir sıkıntıya düştükleri zaman da üstesinden gelemeyen mahvolurlar.

Sabrın en önemli kısımlarından biri de, insanın içindeki iştahını kontrol etmesi ve dünyevi şeylerden uzak durması denebilir. İnsanın, kötü şeyler karşısında kendini Allah'ın yolundan dosdoğru yürüyerek sabır edip ve bunlara alışır, sıkıntılara göğüs germesini de öğrenir. Böylece sabrın en üst makamına ulaşmış olur. Bununla beraber, haram olan şeylerden uzak durur ve insan iç dünyasını refaha ulaşmasını sağlar. İnsanın, Rabbine boyun eğmesi onu Allah'a yaklaştırır. Musibetler karşısında metin olması ve Allah'ın çizdiği kaderden memnun olmasını da sağlayabilir.¹⁰⁶

Sabrın birçok çeşidi olduğu söylenir. Bunlar; Tasabbur (sabırlı olmaya gayret etmek) ve sabr-ı cemil (güzel sabır) demektir. Bunlardan sonraki kısım da hafv ve şükürdür. Bütün bunların arkasından da tazim ve sürur (bütün musibetleri verenin karşısında hürmet göstermek ve mutluluk) gelmektedir.

¹⁰⁵ Mustafa Çağrı, "Sabır" *DİA*, İstanbul 2008, XXXV/ ss. 337-339.

¹⁰⁶ Kalkan, Ahmed, *a, g, e.*, c. 8, ss. 1039-1060.

Dünya hayatı; sevinciyle, üzüntüsüyle, zenginlikle, fakirlikle ve her şeyi ile Allah'ın insanları sınamasıdır. Bu sınavdan insanların geçip geçmemesi kendilerine bağlıdır. Bütün bu imtihanları geçme sebebi iki şeye dayanır. Biri sabır ve diğeri de şükürdür. İnsanoğlu, Allah'ın verdiği ihsanlara şükreder yahut belalara karşı sabırlı olur.¹⁰⁷

Sonuç olarak baktığımız zaman sabır, insanın kendi nefsinin kontrol etmesi, yani dünyevi zenginliğe dalmak, doyumsuz olmak, zayıf olmak gibi manalara gelir. Başa gelen felaket ve musibetler karşısında yılmamak ve Allah'a tevekkül etmektir. Kötü durumlarda kendini tutabilme, sinirine hâkim olmak, ayrıca kötü huylardan vazgeçmek, haram olan şeylerden uzak durmak ve Allah'a boyun eğmektir denebilir.

Allah, dünyayı boşuna yaratmamıştır. Her şeyin bir sebebi vardır. Yani insanı da Allah bir sebep dairesinde yaratmıştır. Allah, dünyayı yoktan var etmiş ve insanı da bu dünyaya imtihan için var etmiştir. Bununla beraber, insanoğlu her musibetlere ve belalara uğradığı zaman sabır etmelidir. Çünkü bu bir Allah'ın sınavıdır. Bu sınavdan geçmek için sabır etmek gerekir. Aslında sabır, insan için çok zor bir şeydir. Zaten zorun üstesinden gelmek çok önemlidir.

Sabır, Allah'ın insanlara gönderdiği kanunlarını olduğu gibi uygulamasıdır. Bu yolda yılmamak ve dirençli olmaktır, Hak yolunda dosdoğru yürümek için sabır gerekir. Ancak sabırsız insanlar, bu yoldan asla gidemezler, buna binaen sabretmek, Allah'ın verdiği bir nimettir. Sabretmenin sonucu şükre dayanır. Çünkü insan, başa gelen her türlü musibetlere karşı dayanıp, vazgeçmezse ve bunu da başarıyla atlarsa, bütün bunlara şükretmiş olur. Şükür, sabrın bir bölümüdür. İkisi birbirinden ayrı görülemez. Dolayısıyla sabır, Allah'ın imtihanını geçerek onun nimetine ve lütfuna nail olmak şeklinde olabilir.

5. Rızık

Rızık, Arap dilinde “ra-ze-ka” kökünden türeyip ve isim şeklinde geçer. Çoğul olarak da “erzak” diye geçmektedir. Elde edilen şey, mal, eşya, kısmet, gibi anlamlara gelir. Rızık, hem bu dünyada ve hem de ahiret âleminde verilecek olan mükâfat ve yaşamını sürdürebilmesi için verilen ganimettir.

¹⁰⁷ Erginli, Zafer, *a, g, e.*, s. 852.

Rızık, Allah'ın bütün varlıklara bahsettiği bir nimettir. Bu anlamda rızık, her şeyi içerir. Günlük hayatta kullanılan zat, eşya, haz duyulan şeyler, zenginlik, aile ve istifade edilen şeylerdir. Çünkü Allah'ın, kullarına günlük ve istifade etmek için verdiği hey şeye rızık denilmektedir.¹⁰⁸

Rızık, hediye, elde edilen mal, faydalanacak ve birine kullanmak için verilecek eşyaya denilebilir.¹⁰⁹ Ayrıca rızık, iyilik yapmak, sadaka vermek, elde olan mal mülkten ihsanda bulunmak,¹¹⁰ varlıkların yaşamını sürdürmesi için Allah tarafından verilen nimetlerdir. Bundan dolayı rızık sadece Allah verir. Yani insanların veya hayvanların yaşamlarını sürdürmesi için bunlara gıda gerekiyor ve bunları da Allah, her türlü bitkilerden ve canlılardan sağlamaktadır.¹¹¹

Bu hususta rızık, birçok anlam ihtiva eder. Bazen bu dünyada verilen nimet yahut kıyamette verilecek mükâfat gibi manalara gelir. Bazı yerlerde de yemek, erzak ve gıda gibi anlamlar içerir.¹¹² Ayrıca Allah, her varlık için nimetlerini ve rızıklarını ayrı ayrı yaratmıştır. Bütün canlıların rızık ayrı olabilir. Biri başka birinin rızıkını asla yiyemez. Bundan dolayı Allah, rızık herkese eşit bir şekilde verir.¹¹³

Başka bir anlamıyla rızık, bir ayara getirmek, defetmek, iyilikte bulunak, kısmet, yoksulluk, sorumlu kılmak ve belli bir zamanda belirlenen ödenek ve belli bir zamana bağlı olmadan verilen türlü iyilik anlamlarına gelebilir. Buna binaen rızık, kulun her türlü giderlerini karşılayan, maddi ve manevi her türlü ihtiyaçları karşılayan bir nimettir.

Diğer taraftan rızık, şükürle alakalı olduğu görülür. Bununla ilgili Kur'an-ı Kerim'de bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, rızık olarak size verdiğimiz temiz şeylerden yemekten çekinmeyin ve buna karşılık şükredin.*”¹¹⁴ Allah'ın, kullarına verdiği bütün nimetleri dolayı, normal ve nankör olmayan insanlar O'na şükrande bulunurlar. Ancak diğer insan kısmına gelince, öyle insanlar ise kendilerine verilen rızık Allah'tan olduğunu

¹⁰⁸ Kalkan, Ahmed, *a, g, e.,* c. 8, ss. 753-754.

¹⁰⁹ Penrice, John, *a, g, e.,* s. 122.

¹¹⁰ Çanga, Mahmut, *a, g, e.,* s. 210.

¹¹¹ Ece, K, Hüseyin, *a, g, e.,* s. 546.

¹¹² el-İsfahani, Ragıb, *a, g, e.,* c.1, s. 489.

¹¹³ Akay, Hasan, *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul 2004, ss. 389-390.

¹¹⁴ Bakara, 2/172.

bilmezler veya bilmezlik ve vurdumduymazlık yapabilirler. Bu yüzden Allah, ayetleriyle biri uymakta ve şükretmemiz gerektiğini bize bildirir.

Buna nispetle başka bir ayette de: “*Bütün bunlara karşılık şükretmek yerine yalanlamayı kendinize rızık mı ediniyorsunuz?!*”¹¹⁵ diye geçmektedir. İşte bu geçen ayette de kul, Allah’ın verdiği rızık ve nimetlerine şükretmeleri yerine yalanlarlar.¹¹⁶

Rızık, her canlıya Allah tarafından verilir. İster insan olsun, ister hayvan olsun, hepsini Allah beslemektedir. Buna ilişkin ayette şöyle geçer: “*Onlar görmediler mi ki, Allah rızık dilediğine bol, dilediğine ise kısararak vermektedir? Şüphesiz ki bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır*”¹¹⁷. Bu ayette Allah, insanların akıl etmesini, yedikleri ve elde ettikleri nimet, ganimet ve rızıkların nereden geldiğini düşünmelerini ve bilmelerini ister. Bu yüzden Allah, kulun kendisine verildiği kazançların, kendi çalışmasıyla kazanmadığını ve bunun gizli bir güç (Allah) tarafından verildiğini anlamalarını ve öğrenmelerini bildirir.¹¹⁸

Ayrıca rızık, yüce Rabbin kullarına taksim ettiği yararlı şeyleri vermesine denilebilir. Bu anlamda Allah Kur’an’da şöyle buyurmaktadır: “*Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?! Onların dünya hayatında aralarındaki geçimlerini biz taksim ettik ve birbirlerine iş gördürebilmeleri için onları birbirinden farklı yarattık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.*”¹¹⁹Bundan dolayı Allah, her yarattığı varlık için ona dünya hayatında ve yaşamı boyunca ne kadar rızık verileceğini de takdim etmiştir. Bu yüzden kimse kendisinin rızıkını bitirmeden bu dünyadan geçmez ve kimse de kimsenin rızıkını alamaz. Çünkü Allah, herkesin kendisine yetebilecek rızıkları yaratır.¹²⁰

Rızıkla ilgili olarak Kur’an-ı Kerim’e baktığımız zaman, rızık kelimesi Kur’an’da 123 defa zikredilmektedir. Bu kavram rızık verme anlamında Allah’a atf edilmiş ve bazı ayetlerde de insanların birbirine yardım etmeleri gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

¹¹⁵ Vakıa, 56/82.

¹¹⁶ Çoşkun, Ahmet, *Kur’an-ı Kerim’de Rızık ve İktisadi Hayat*, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 2010, ss. 35-62.

¹¹⁷ Rum, 30/37.

¹¹⁸ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c.15, ss. 65-66.

¹¹⁹ Zuhruf, 43/32.

¹²⁰ Heyet: Yavuz, Kemal, v.dğr, “*Dini Terimler Sözlüğü*”, İhlas Gazetecilik Holding A.Ş. Yay., b, y, y, trs, c.2, ss. 138-139.

Bununla beraber Kur'an'da Allah şöyle buyurmuştur: *“Yeryüzünde hareket eden hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a ait olmasın! Hepsinin nerede eğleşeceğini, öldüğünde nereye defnedileceğini O bilir. Her şey apaçık bir kitaptadır.”*¹²¹

Başka bir ayette de şöyle geçer: *“Rızıklarını kendileri elde edemeyen nice canlılar vardır ki, onları da, sizleri de Allah rızıklandırmaktadır. O'dur her şeyi işiten, her şeyi bilendir”*¹²² buyurmaktadır.

İslam'dan önce Arapların, geçimsizlikten korkmaları sebebiyle kız çocuklarını öldürdükleri bildirilmektedir. Buna binaen ayet inmiş ve bu ayette de Allah: De ki: *“Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını, açıklayayım: O'na hiçbir şey ortak koşmayın. Anne-babanıza iyi davranın. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; çünkü sizin de onların rızıklarını biz veriyoruz. Gizli-açık hiçbir hayâsızlık ve kötüye yaklaşmayın. Ve haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın. İşte, Allah'ın size emir ve yasak kıldıkları bunlardır; umulur ki, düşünüp akledersiniz”*¹²³ diye buyurmuştur.

Rızık konusunda, çoğu âlimlerin birleştiği nokta ise; bütün canlıların geçim kaynağını, nimetini ve rızıklarını Allah tarafından verilmesidir. Bazılarına göre ise rızık sadece helal yoldan kazanılır ve bazılarına göre de haram yoldan kazanılan nimetlerin de rızık sayılacağı görüşüdür. Dolayısıyla rızık, insanın günlük yaşamını sürdürmesi için temin edilen geçim kaynağıdır. Bu anlamda rızık, bütün canlılar için geçerlidir.¹²⁴

Yukarıdaki tanım ve örneklerden yola çıkarak rızık sahibi sadece Allah olduğunu anlayabiliriz. Her şeyi yoktan var eden Allah'tır. Onun her şeye gücü yetmektedir. Kimi nasıl yaratacağını ve kime nasıl nimet ve rızık vereceğini de o bilir. Bazılarına az ve bazılarına da çok verir. Bize düşen O'nun az verdiğini sorgulamak değil tam tersine verdiği kadarına şükretmektir. Aslında şükür de bir rızıktır. Allah, şükretme duygusunu herkese vermeyebilir. Onun için rızık aslı şükretmekten geldiği denilebilir. İnsanların birçoğu çok zengin olsa bile gözü doymaz, çünkü açgözlüdürler. Allah'ın verdiği rızıklara şükretmez yine ister. Aslında elindeki olanla kanaat edip şükretse, Allah ona verdiği rızıkları artırabilir.

¹²¹ Hud, 11/6.

¹²² Ankebut, 29/60.

¹²³ En'am, 6/151.

¹²⁴ Gölcük, Şerafettin, “Rızık” DİA, İstanbul 2008, XXXV/ ss. 73-74.

Aslında rızık, birkaç çeşit olabilir. Bunlardan biri, Allah kuluna rızıkı bu dünyada verir. Diğeri ise, kıyamette verir. İnsanoğlu dünyaya gelmeden önce Allah, onlara dünya hayatında ne kadar rızık ve nimet vereceğini yazar. İnsan ancak, kendisine rızıkın Allah tarafından verildiği kadarını kullanabilir ve bundan dolayı başkasının rızıkını asla yiyemez. Allah, adildir ve kimsenin hakkını kimseye yedirmez. Bu durum sadece insanlar için geçerli değil, hayvanlar için de geçerli olup, onların rızıkını da Allah vermektedir. Allah, dünya hayatını öyle yaratmış ki, her canlının rızıkını kazanma yolları farklı kılmıştır. Her canlının rızıklarının temin etme yöntemleri ne kadar farklı olsa da Allah, her birini kendileri için yetecek kadar verir.

B. ŞÜKR KAVRAMINA ZIT OLAN KELİMELER

Bir kavramın manasını bilmek ve onu iyice anlamak için o kavramın karşıtı olan kelimeye bakmak gerekmektedir. Biz de şükürü iyice kavramak için küfrün zıddı olarak incelemeye çalıştık. Bu kısımda şükürün karşıtı olan küfür ve ona anlam olarak yakın kelimeleri incelemeye çalışacağız.

1. Küfür

Lügatte küfür kelimesi, bir şeyin üstünü örtmek, gizlemek, kapatmak,¹²⁵ kabul etmemek, iman etmemek,¹²⁶ dinden çıkmak, boş vermek, umursamamak,¹²⁷ açığa çıkartmamak, iyilikbilmez¹²⁸ anlamına gelmekte olup ve her şeyi kapladığı için geceye ve tohumları toprağa gömdüğü için de tarımcıya da kâfir diye adlandırılır¹²⁹

Terim olarak ise küfür, Allah'ı kabul etmemek, dinden çıkmak, nankörlük yapmak ve inanmamak olarak denebilir.¹³⁰ Ayrıca gerçeği gizlemek, dini hükümleri ve herkes tarafından dinen kabul edilen şeyleri inkâr etmek olabilir.¹³¹ Küfür, Allah'a ortak koşmak, O'na layık olmayan isimler kullanmak, imandan mahrum olmak ve putlara tapmak,¹³² ayrıca küfür, Allah'ın haram kıldığı büyük günahları meşru

¹²⁵ el-İsfahani, Ragıb, *a, g, e.*, c. 2, s. 480.

¹²⁶ Uludağ, Süleyman, *a, g, e.*, s. 224.

¹²⁷ Çanga, Mahmut, *a, g, e.*, s. 429.

¹²⁸ Sinanoğlu, Mustafa, "Küfür" *DİA*, Ankara 2002, XXVI/ s. 533.

¹²⁹ Ece, K, Hüseyin, *a, g, e.*, s. 319.

¹³⁰ Penrice, John, *a, g, e.*, s. 262.

¹³¹ Yavuz, Kemal, *a, g, e.*, c. 1, s. 312.

¹³² Akay, Hasan, *a, g, e.*, s. 269.

sayarak işlemesi olabilir. Çünkü haram olduğu tasdik edilen şeyi bilerek helal kılmak büyük günahdır ve küfürdür.¹³³

Küfür, iman etmenin tam bir karşıt anlamıdır. Yani Allah'ı inkâr eden, O'na inanmayan ve Peygamberlerine de iman etmeyendir. Kâfir ise, verilen rızka tatmin olmayan reddeden, ayrıca Allah'ın koyduğu hükme boyun eğmeyen, kabul etmeyen ve İslam'ın esaslarını benimsemeyen ve doğru yoldan sapanlar olduğu söylenir. Aslında küfür, kişinin kalbinde olan bir hastalıktır. Bu hastalık, virüs gibidir ve insanı tamamen ele alır ve İslam'dan uzaklaştırabilir. Böylece insanın cennete gidecek yolunu kaybettirebilir. Bundan dolayı kişinin, küfre düşmemesi için imanı sağlam olması gerekir.

Küfür, bütün kötülük ve çirkin şeyleri içerisine alan çerçeveyi içerir. Bunlar; Allah'a ortak koşmak, dinden dönmek, Allah'a başkaldırmak, İslam'dan başka dinleri seçmek ve bunlara benzer İslam'a zıt olan şeyleri ihtiva eder.

Kul, Allah'ın ona ihsan ettiği bütün iyiliklere karşı şükretmesi ve ibadet etmesi için dünyaya gönderilmiştir. Bundan dolayı kişi, insan olma açısından verilen ihsanlara karşı teşekkür etmeye açıktır. İnsan, bundan dolayı Allah'ın kendisine verdiği bütün şeyler için şükretmesi gerekir. Çünkü bunun için yaratılmıştır. Ancak insanoglu, zayıf varlık olduğu için hemen hevesine uyup ve böylece de doğru yoldan şaşar. Bu nedenle kişi, Allah'ın verdiği dünya malına karşı ahireti unutuyor, malın ve servetin nerden ve kimin verdiğini de unutuyor, azıyor ve böylece teşekkür duygusunu yitiriyor. Onun için insan, elde ettiği bütün nimetlerin sahibini bilmesi lazım ve ona nasıl şükür edilmesi gerekiyorsa öyle şükretmeli ve inkâr etmemeli ve buna karşı da küfre düşmemelidir.

Küfrü benimseyenler, açık bir şekilde Allah'a inanmazlar, kıyamet gününü inkâr ederler ve sadece bu dünya var diye oyalanırlar. Öldükten sonra dirilmeye inanmaz ve insan öldükten sonra yok olur düşüncesine hâkimdir. İslam dini, bir insan tarafından uydurulmuş ve Kur'an-ı Kerim'i de inkâr eder ve şiir kitabı diye düşünürler. Böylece bu düşünceyle sapıklık içinde kalmaya devam ederler.

Kur'an-ı Kerim'de küfür kavramı farklı anlamlarla yaklaşık 525 kere zikredilmiştir. Küfür kelimesi Kur'an'da imanın karşıt anlamı olarak geçer. Aslında

¹³³ Taftazani, *Kelam İlimler ve İslam Akaidi Şerhu'l- Akaid*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 2010, s. 216.

küfre bakıldığında, bir şeye inanmayı içerir, İslam'ın kabul etmediği bir inanmadır. Kur'an-ı Kerim bakımından, küfrün en belirgin noktası kişinin yüce Allah'ın verdiği iyilikleri benimsememesi ve nankörlük yapmasıdır. Allah, her şeyi yarattığı gibi insanı da en güzel bir şekilde yaratmış, ihsanlarda bulunmuş ve her türlü imkânı sağlamıştır. Bu yüzden Allah'ın verdiği her şeye karşı O'na şükretmek gerekir. Buna binaen Kur'an-ı Kerim'de: "*Öyleyse beni anın ki, ben de sizi anayım; nimetlerime karşılık şükredin ve nankörlük edip de kâfir olmayın*"¹³⁴ buyurmaktadır.

Kul, elinde edindiği bütün rızıkları sadece Allah'tan olduğunu bilmesi ve sadece O'na şükretmesi gerekir. Bu teşekkür duygusunu da belli etmelidir. Ancak insanoğlu, iyilikkilmez, her şeyi kendisinin başardığını düşünür. Başına kötü bir olay gelse bunu başka birisinin üstüne atar ve hep karamsar olur. Ama bunların hepsi sadece Allah'tan olduğuna inanmaz Aynı zamanda bu durum, mal varlığı çok ve zengin olan insanlarda daha çok görülür. Çünkü çok zengin olanlar, rahatlık içindeler ve belli bir zaman sonra ellerinde bulunan nimetlerin nereden geldiğini unutmaya başlarlar. Böylece verilen nimetlere karşı şükretmeyi de ihmal ederler. Böylece onlar, rahatlıklarının bitmeyeceğini ve her zaman zengin olacaklarını düşünürler. Dolayısıyla bütün bunları, kendi imkânları ve çalışmalarından dolayı elde ettiklerini sanırlar.¹³⁵

Küfür, birçok anlamda kullanılır. Bunlardan bazıları; Allah'ın birliğine inanmamak ve O'nu kabul etmemek anlamında kullanıldığı görülür. Buna delil olarak ayette şöyle: "*O hak tanımaz kâfirleri uyarsan da uyarmasan de fark etmez; çünkü onlar iman etmez*"¹³⁶ buyurmaktadır.

Diğer anlamda küfür, Allah tarafından gönderilen nassları kabul etmemek anlamında geçer. Buna binaen Allah şöyle buyurmaktadır: "*Ne zaman onlara, Allah katından, bir kitap gelmişse, daha önce onunla kâfirlere karşı üstünlük sağlamayı isteyip durdukları halde, o bildikleri ve bekledikleri Peygamber kendilerine geldiğinde, nasıl da tanımazlıktan gelip kâfir oldular! Bu yüzdendir ki, Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir.*"¹³⁷

¹³⁴ Bakara, 2/152.

¹³⁵ Kalkan, Ahmed, a, g, e., c. 7, ss. 480-484.

¹³⁶ Bakara, 2/6.

¹³⁷ Bakara, 2/89.

Bu ayete binaen başka bir ayette ise: “Orada apaçık alametler vardır; İbrahim’in durup ibadet ettiği yer de bunlardandır. Oraya her giren güvendedir. Gitmeye yol bulabilenlerin Kâbe’yi haccetmeleri, Allah’ın insanlara emridir. Fakat kim bunu tanımayıp inkâr ederse bilsin ki, Allah’ın hiç kimsenin iman etmesine ihtiyacı yoktur.”¹³⁸

Bir başka anlamda kullanılan küfür ise; yapılan iyiliğe karşı nankör olmak manasında geçer. Bu anlamda ayetlerde de şöyle geçmektedir: “Öyleyse beni anın ki, ben de sizi anayım; nimetlerime karşılık şükredin ve nankörlük edip de kâfir olmayın.”¹³⁹

Yine başka bir ayette de: “Biz Lokman’a hikmet verdik ki, Allah’a karşı şükretsin. Kim şükrederse, ancak kendisi için şükreder; kim de nankörlük edip inkâra saparsa, şüphesiz ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve hiç kimsenin övgüsüne muhtaç değildir.”¹⁴⁰

Diğer bir manaya göre küfür, bir şeyden uzak olmak ve çekingen davranmak gibi anlamda geçer. Bu anlamda Allah Kur’an’da şöyle buyurmaktadır: “İbrahim ve beraberindekiler de, sizin için alınması gereken güzel bir örnekler vardır. Hani onlar, toplumlara şöyle demişlerdi: şüphesiz ki biz, sizinle ve Allah’ın dışında tüm yaptıklarınızla ilgiyi kestik. Sizi ve inançlarınızı reddettik. Siz Allah’a iman edinceye kadar, sizinle aramızda ebedi bir düşmanlık ve kin belirlemiştir. Ancak İbrahim’in babasına söylediği şu söz, “seni Allah’tan gelecek herhangi bir şeye karşı korumaya gücüm yetmez ama yine de senin için Allah’tan bağışlanma dileyeceğim.” Evet, onlar şöyle demişlerdi: “Ey Rabbimiz! Biz sana güvenip dayandık ve sana yöneldik. Sonuçta dönüş sanadır.”¹⁴¹

Buna binaen başka bir ayette ise İbrahim onlara dedi ki: “Sizin ancak şu dünya hayatında, aranızdaki çıkar için Allah’ı bırakıp da heykellere tapıyorsunuz; ama kıyamet günü birbirinizi reddedecek ve birbirinize lanet edeceksiniz. Sonuçta da sığınacağınız ateş olacak ve hiçbir yardımcınız olmayacaktır.”¹⁴² şeklinde buyurmaktadır.

¹³⁸ Al-i İmran, 3/97.

¹³⁹ Bakara, 2/152.

¹⁴⁰ Lokman, 31/12.

¹⁴¹ Mumtebine, 60/4.

¹⁴² Ankebut, 29/25.

Dolayısıyla küfür, birçok anlama geldiği görülür. Bunların en başında da Allah'a iman gelir. Çünkü her şeyin başı imandır. Eğer Allah'a ima olmazsa diğer ibadetler yapılmaz. Bununla beraber Allah'ın gönderdiği bütün delilleri kabul etmek gelir. Bunlar da; gönderilen bütün kitap ve Peygamberlerdir. Diğer taraftan verilen nimete küfretmemek, yani nankör olmamak, Allah'ın verdiği bütün iyiliğe karşı her zaman şükretmek ve razı olmak olduğu denilebilir. Bir başka anlamda da küfür, uzak durmak, bir yerden kaçmak ve beri olmak demektir.¹⁴³

Küfür kelimesi, Kur'an'da birçok yerde kök manasıyla isim ve fiil olarak geçer. Buna istinaden Kur'an'da yüce Allah şöyle: *“Ey iman edenler! Allah'a Peygamberine, Peygamberine indirmekte olduğu Kitaba ve daha önce indirdiği Kitaplara iman ediniz. Her kim Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe imanını kaybederse, şüphesiz ki derin bir sapıklığa düşmüş olur”*.¹⁴⁴ Başka bir ayette ise: *“Kendileri Allah yolundan geri duran ve insanları da ondan alıkoyan inkârcılar, derin bir sapıklık ve şaşkınlık içindedirler.”*¹⁴⁵ buyurmaktadır.

Yine başka bir ayette de Allah: *“Allah'tan indirilme hiçbir belgeleri olmadığı halde Allah'a ortaklar yakıştırdıkları için, kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız! Artık onların sığınacakları yer ateştir! Ne kötüdür zalimlerin sığınağı!”*¹⁴⁶ geçmektedir. Buna benzer birçok ayetler, inkârcıların Allah'ı, peygamberleri, Allah'ın indirdiği kitapları, hesap gününü, meleklerini, ölümü ve ondan sonra hesap günü dirilmeyi kabul etmemiş ve inkâr ederler. Bununla beraber Allah, inkârcılara Allah'ı reddettikleri için birçok örnekler verir. De ki: *“Üstünüzden veya ayaklarınızın altından size bir azap göndermeye veya aranızda ayrılıklar sokarak kiminizi kiminizle cezalandırmaya O'nun elbette ki gücü yeter. Bir bak iyice anlasınlar diye ayetlerimizi açık ve anlaşılıyor kılıyoruz”*¹⁴⁷ buyurmaktadır. Eğer böyle yapmaya devam edeceklerse, onların bütün yaptıklarının bir faydası olmayabilir. Buna binaen: *“Bugün size, temiz olan şeyler helal kılındı. Kitap Ehli'nin yiyecekleri size, sizin yiyecekleriniz de onlara helal kılındı. İffetli mü'min hür*

¹⁴³ Eryarsoy, M. Beşir, *Kur'an Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul 2004, ss. 116-118.

¹⁴⁴ Nisa, 4/136.

¹⁴⁵ Nisa, 4/167.

¹⁴⁶ Al-i İmran, 3/151.

¹⁴⁷ En'am, 6/65.

*kadınlar ve sizden önce kendilerine Kitap verilenlerin iffetli hür kadınları, mehirlerini vermeniz, kendileriyle namusluca bir evlilik yapmanız, zina etmemeniz ve metres tutmamanız şartıyla size helal kılındı. Artık kim imandan dönerse, yaptıkları bütün şeyler boşa gider ve ahirette de her şeyini kaybedenlerden olur*¹⁴⁸ buyurmaktadır. Ayrıca Allah'ı inkâr edip ve böylece kâfir olarak vefat edenlere gelince, onlar için ebedi bir azap olacağını Allah bildirir. Şöyle ki: “*Gerçeği örtbas ederek inkâr eden ve kâfir olarak ölenlerden herhangi bir kimse, ahirette kurtulmak için dünya dolusu altını kurtulmak için fîdye verse de kabul edilmeyecektir. Onlar için can yakan bir azap vardır ve kendileri için hiçbir yardımcı yoktur*”¹⁴⁹ diye buyurmaktadır.

İslam dini, Allah'ın hak dini olduğunu ve bununla ilgili birçok delillerin olmasıyla birlikte, İslam'ı kabul etmemek, Allah'ı yok saymak, ona şirk koşturmak ve bunların hepsi bir küfürdür denilebilir. Bununla beraber, Kur'an'ın da Allah'ın kitabı olmadığını ve insan tarafından yazıldığını düşünmek ve söylemek de bir küfür sayılır ve hatta en büyük küfürdür denilir. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v.), Allah tarafından verilen vahiy ve şer-i bilgilerin boş ve doğru olmadığını ve bağlayıcı olmadığını düşünmek insanı küfre götürebilir. Bunun yanı sıra Allah'ın, indirdiği Kur'an'da veya Hz. Peygamberin (s.a.v.) hadislerindeki İslam'ın şartlarını, haram ve helallerini kabul etmemek ve yok saymak, çok büyük günah ve insanı dinden çıkarır ve küfre düşürebilir.¹⁵⁰

Hadislerde de küfür konusu geniş bir şekilde yer almaktadır. Genellikle hadislerin iman kısmında ve farklı konularda geçmektedir. Böylece küfürle ilgili hadislerde, bir insanın başka bir insanı tekfir etmesinin ne kadar kötü olduğunu anlatılır. Buna binaen İbni Ömer'in rivayetine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Bir adam din kardeşini tekfir ederse ikisinden biri o tekfir sebebiyle muhakkak küfre döner*”¹⁵¹ nakletmiştir.

Bu konuyla ilgili başka bir hadiste ise İbni Ömer Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklen: “*Herhangi bir kimse din kardeşine; “ey kâfir”, derse bu tekfir sebebiyle*

¹⁴⁸ Maide, 5/5.

¹⁴⁹ Al-i İmran, 3/91.

¹⁵⁰ Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür”, a, g, e., c. XXVI, ss. 534-536.

¹⁵¹ Muslim, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, “Kitabu'l-İyman”, 26, (çev. Ahmed Davudoğlu), Sönmez Yay., İstanbul 1977, c. 1, Baskı. 2, s. 319.

ikisinden biri muhakkak küfre döner. Eğer o kimse dediği gibi ise ne a'la! Aksi takdirde sözü kendi aleyhine döner"¹⁵² buyurmuştur.

Sonuç olarak küfür kavramına baktığımız zaman geniş bir anlam içerdiğini görürüz. Yani küfrün genel anlamı bir şeyi inkâr etmek, tanımamak ve büyüklük taslamak demektir. Böylece Allah'ı inkâr etmek ve kabul etmemek denilebilir. O'nun indirdiği bütün kitaplara, peygamberlerine, meleklerine, kıyamet gününe ve öldükten sonra tekrar dirileceğine iman etmemektir. Küfür, imanın zıddıdır. İman etmek, Allah'ı ve onun gönderdiği ve indirdiği her şeyi benimsemek, kabul etmek ve uygulamaktır. Küfür ise, bunun tam tersi olup Allah'a inanmamak ve O'na şirk koşmaktır. Küfre sapanlar, aslında bile bile Allah'ı ve O'nun dini olan İslam'ı inkâr ediyorlar. Yani İslam'ın hak din olduğunu bildikleri halde inkâr ediyor ve yalanlıyorlar. Böylece küfre düşerek kâfir oluyorlar. Kâfir, küfrü benimseyip ve bunu açıkça söyleyen ve uygulayana denilir. Bunun için Allah, kâfirleri acılı azapla uyarır. Çünkü onlar, kendilerine açık bir şekilde uyarıcılar ve deliller geldiği halde kabul etmediler ve inkâr ettiler ve bunun üstüne onlara zulüm ederler. İşte böyle yapmalarından dolayı Allah, onlara azabın en şiddetlisini vereceğini naslarda belirtmiştir.

Küfre sapan ve kâfir olan biri, kendisine verilen nimetleri ve yapılan iyilikleri anlamaz ve bunları verene karşı şükretmesi gerekirken tam tersine nankörlük yapar. Şükretmek, müminlere göre bir duygudur. Çünkü müminler, Allah'a ve O'nun verdiği her şeye en çok dua ve şükredenlerdir. Ancak küfre dalan, iyilikbilmez, nankör ve doyumsuz insanlara gelince, onlar şükretmezler çünkü elde ettikleri nimet ve ihsanları kendilerinin kazandıklarını düşünürler ve böylece de küfre düşmüş olurlar.

2. Nankörlük

Nankörlük, iyilik yapanı, ihsanda bulunanı inkâr etmek ve nankörlük yapmak,¹⁵³ ayırmak, vermemek, iyilikbilmez,¹⁵⁴ aşırı nankör olmak ve nankörlüğü

¹⁵² Muslim, *a, g, e.*, "Kitabu'l-İyman", 26, c. 1, (çev. Ahmed Davudoğlu), s. 319.

¹⁵³ el-İsfahani, Ragıb, *a, g, e.*, c.2, s. 514.

¹⁵⁴ Penrice, John, *a, g, e.*, s. 266.

alışkanlık haline getirmek,¹⁵⁵ verilen nimeti hor görmek ve kabul etmemek olduğunu denilebilir.¹⁵⁶

Nankörlük, Allah'ın yasakladığı sınırı geçmek, helal olan şeylerden uzak durmak, Allah'a başkaldırmak, Allah'ın istemediği ve hor gördüğü şeyler yapmak,¹⁵⁷ ayrıca nankör, yapılan yardımı bilmeyen, verilen rızkı inkâr eden, iyilik yapanı benimsemeyen anlamlarına gelebilir. Nankörlük, küfran-ı nimet demektir. Yani iyilik yapanı ve ihsanda bulunan birini, tanımamak, görmezlikten gelmek, inkâr etmek ve yapılan bütün yardımlara karşı şükürde bulunmama ve teşekkür etmemektir. Kul, kendisine karşı yapılan herhangi bir yardımın ve ihsanın kıymetini anlayabilir. Bu yardımlar hem Allah tarafından olur ve hem de insan tarafından olur fark etmez. Bütün bunların bilincinde olup, yapılan her şeye karşı ve nimetin karşılığı olarak şükürde bulunması şeklinde olabilir. Nankörlük, Allah'a ve insana karşı yapılan şeydir. Böylece nankörlük yapanlar, Allah'a ve iyilik sahibi insanlara teşekkürde bulunmayan ve şükretmeyen insanlar olarak nitelendirilebilir.¹⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığı zaman nankör, küfür kökünden türemiş ve şükür kelimesinin karşıtı olarak görülmekte ve insanın da tabiatı dolayısıyla kefur olması, yani iyilikbilmez ve nankörlük yapması olarak isimlendirilir. Buna binaen Allah ayette şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak ki insan Rabbine karşı nankördür.*”¹⁵⁹

Başka bir ayette Lokman'a verildiği hikmetle ilgili olarak: “*Biz Lokman'a hikmet verdik ki, Allah'a karşı şükretsin. Kim şükrederse, ancak kendisi için şükreder; kim de nankörlük edip inkâra saparsa, şüphesiz ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve hiç kimsenin övgüsüne muhtaç değildir*”¹⁶⁰ buyurmaktadır.

Allah, İsrail oğullarına verdiği onca nimetleri Hz. Musa'nın aracılığıyla hatırlatmaktadır. İşte bahsedilen ayette Allah şöyle: “*Ant olsun ki biz Musa'yı toplumunu karanlıktan aydınlığa çıkar ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat diye ayetlerimizi gönderdik. Sıkıntılara göğüs gerip sabreden ve nimetlerime karşı şükreden herkes için bunda, ibretler vardır. Bir zamanlar Musa kavmine demişti ki: “Allah'ın size olan nimetini hatırlayın! Hani O, sizi en ağır işkencelere uğratan ve*

¹⁵⁵ Çanga, Mahmut, *a, g, e., s. 439.*

¹⁵⁶ Hasirizade Elif Efendi, *a, g, e., s. 217.*

¹⁵⁷ Kaşani, Abdurrezzak, *a, g, e., s. 467.*

¹⁵⁸ Ece, K, Hüseyin, *a, g, e., ss. 493-494.*

¹⁵⁹ Adiyat, 100/6.

¹⁶⁰ Lokman, 31/12.

erkek çocuklarınızı boğazlayıp ve kız çocuklarınızı sağ bırakan Firavun Oğullarından kurtarmıştı! Gerçekten bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı!”. Hani Rabbiniz size bildirmişti: “ Eğer nimetlerime karşı şükreder iseniz, size daha da çok veririm, fakat nimetlerimi görmezden gelerek inkâra saparsanız, azabım çok şiddetlidir!”. Ve Musa demişti ki: “ Hem siz, hem de yeryüzünde herkes inkâr etse de, Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve hiç kimsenin övgüsüne muhtaç değildir”¹⁶¹ buyurarak insanlara örnek vermiştir.¹⁶²

Genel anlamda nankörlük, yapılan iyiliklere karşı şükürde bulunmaktan vazgeçmek demektir. İnsanın kötü duruma düştüğü zamanları hatırlayıp, kendisine yapıldığı iyilikleri unutmaması, nankörlük duygusundan başka bir şey değildir. Böylece nankörlük yapan kişi, Allah’ın verdiği hesapsız rızıkları benimsemez ve unuttur. İşte nankörlük, hemen hemen her kişinin yaradılışında mevcuttur. Bu durum imanı eksik insanlarda daha çok görülür.

Allah Kur’an’da, insanlara nankörlük yapmanın yerine buna karşılık olarak şükür duygusunu teklif eder. Şükür duygusu, yani insanın kendisini gönülden borçlu hissetmesi çok önemli bir şeydir. Kişinin bu davranışı, İslam’a olan bağımlılığını gösterir. Kul, hayatı boyunca beğendiği veya beğenmediği durumlarla karşı karşıya gelir. Sevindiği ve beğendiği durumlarda şükreder ve üzüldüğü anlarda ise sabırlı olabilir.

İnsanda şükür duygusunun oluşmasında bilgi ve davranışın yeri önemlidir. Çünkü kişi, bilgi ve aklı ile iyilik yapmayı bilir ve algılar. Böylece ihsanda bulunana karşı mutlu olduğunu gösterir ve onun her buyruk, dediklerini yapar ve ona karşı itaatkâr olur.¹⁶³

Hülasa nankörlük, yapılan iyilikleri inkâr etmek, bilmemek, nankörlük yapmak ve iyilikbilmez gibi anlamlara gelmektedir. Nankörlüğü alışkanlık haline getirmek ve çok aşırıya gitmek ve huy edinmek, kendisine yapılan iyiliği ve ihsanı bilmemek, görmezden gelmek ve umursamamak nankörlük halleridir. Allah’ın verdiği nimetleri inkâr etmek, beğenmemek, görmezlikten gelmek ve kıymetini bilmemek de denilebilir. Allah, haramın sınırlarını belirlemiş ve bu sınırları aşanlar ve çizgiden

¹⁶¹ İbrahim, 14/5-8.

¹⁶² Çağrı, Mustafa, “Nankörlük” DİA, İstanbul 2006, XXXII/ ss. 382-383.

¹⁶³ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur’an’da Ahlak Psikolojisi*, Yalnız Kurt Yay., İstanbul 1997, ss. 31-32.

çıkanlar da Allah'a nankörlük yapmış olur. Onun için Allah'ın belirlediği sınırları aşmamak ve Allah'a boyun eğmek ve O'nun verdiği tüm nimetlere şükretmek gerekir. Nankörlük, şükürün zıddıdır. Çünkü akıl sahibi kişi, nimetlerin ve iyiliklerin nerden geldiğini anlar ve bilir ve ona göre bunları verene teşekkür eder ve şükürde bulunur. Aklını kullanmayan ve imanı zayıf olan insanlar ise, elde ettikleri nimetlerin nerden veya kim tarafından geldiğini anlamaz veya bildiği halde inkâr eder ve nankörlük yapar.

3. İsyân

İsyân, “a-s-v” yani asa aslından türemiş olup itaat etmekten hoşlanmamak, verilen emri yapmamak, fesat çıkarmak demektir.¹⁶⁴ Ayrıca ayaklanmak, başkaldırmak, isyanda bulunmak¹⁶⁵, buyruklara boyun eğmemek¹⁶⁶, oturmuş belli bir kurala itiraz etmek, kalkınmak, Allah'ın yasalarına uymamak¹⁶⁷, nasihatlere kulak asmamak, toplumun onaylamadığı davranışları yapmak, Allah'a, peygambere, anne babaya karşı isyân etmek¹⁶⁸, itaat etmemek, dini hükümlere karşı çıkmak, çirkin işler yapmaya cesaret etmektir. İslam'a karşı gelmek, Allah'a karşı asi olmak ve Allah'ın hor gördüğü davranışları yapmaya denilebilir.¹⁶⁹

İsyân, Allah'ın istemediği ve haram kıldığı şeylere yeltenmek ve günah olan şeylere başvurmak olarak söylenebilir. Kişi, Allah'a karşı, devlete veya başka bir kimseye karşı isyân eder ve fesatlık çıkarırsa, hemen bundan vazgeçmesi ve Allah'a sığınarak tövbe etmek gerekir. Eğer insan, yaptığı isyân ve hatalarından tövbe ederek Allah'a yönelmezse ve başına gelen herhangi musibetlere karşı isyân edip¹⁷⁰, sabır ederek şükretmezse hayatı boyunca huzurlu olamaz. Çünkü insan, Allah'ın verdiği nimetlere karşı isyân etmesi yerine şükretmesi gerekir. İsyân, kötü bir davranış olup, Allah'ın verdiği tüm iyilikleri unutup ve O'na şükretmesi gerekirken başkaldırıp ve karşı gelmek demektir.

¹⁶⁴ Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998, ss. 267-268.

¹⁶⁵ Çanga, Mahmut, *a, g, e., s. 329.*

¹⁶⁶ Erkan, Arif, *a, g, e., s. 2170.*

¹⁶⁷ Doğan, Mehmet, *a, g, e., s. 880.*

¹⁶⁸ Topaloğlu, Bekir, v.dğr. *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010, ss. 205-206.

¹⁶⁹ Akay, Hasan, *a, g, e., s. 287.*

¹⁷⁰ Yavuz, Kemal, *a, g, e., c.1, s. 339.*

Aslında isyan kavramının kök anlamı, herhangi bir şeye sopa ile müdahale etmek anlamını içerebilir. İşte belli bir zaman sonra bu kavram, her türlü başkaldırı, karşı çıkma ve isyan etme anlamlarını almıştır. Böylece isyan, Allah'a karşı gelmek, O'nun koyduğu kanları tanımamak ve O'na itaat etmemek şeklinde anlaşılabilir.

İsyan kavramına şeytanı örnek verebiliriz. Çünkü Allah'a ilk isyan eden şeytan olmuştur. Buna binaen Allah ayette: “*Âdem'e secde edin dedik; İblis dışında hepsi secde ettiler. Ama o, diretti; kibrine yediremedi ve kâfirlerden oldu.*”¹⁷¹ İşte böylece Allah'a ilk başkaldıran olmuştur.

İsyan etmenin iki farklı anlamı vardır. Birinci anlamı; kötü şeyler yapmak, Allah'a ve O'nun gönderdiği her şeye başkaldırmak, kabul etmemek ve bozgunluk çıkarmayı ifade eder. İkinci anlamı ise; Allah'ı ve Peygamberlerini kabul edip ve iman etmiş olan müminlerin İslam'a ve Allah'ın kanunlarına karşı çıkan ve bunları bozmaya çalışan müşriklere karşı hak yolunda isyan edip, karşı koyarak¹⁷² ve Allah'ın verdiği her türlü nimetlerine isyan etmeyip şükretmek anlamında kullanılmıştır.

Masiyet, isyan kökünden türemiş olup, itaat etmemek ve boyun eğmemek demektir. Masiyet aynı şekilde, kötülük yapmak ve günah işleri işlemek gibi anlamlara gelir. Dolayısıyla masiyet, isyan ile aynı anlam ihtiva eder.

Kur'an'da isyan kavramı otuz iki yerde zikredilmiştir. Ayetlerde biri isyan şeklinde, diğeri iki kere masiyet olarak ve iki defa da asi şeklinde geçer. Buna göre isyan Kur'an'da birçok anlamda geçmektedir. Buna binaen bazı ayetlerde Allah'a karşı ve diğeri ayetlerde de Peygamberlere karşı ve başka ayetlerde ise anne babaya karşı kullanıldığı görülür.

İnsan, yaşamını sürdürmesi için bir topluma ve bunu yöneten devlete ihtiyaç vardır. Böylece insanın, yaşadığı devlet, Allah'ın emirleri çerçevesinde yönetildiği sürece orada boyun eğerek kabul etmesi ve mütevazı bir şekilde yaşaması gerekir. Böylece devlete boyun eğmek, Allah'a ve Resul'e boyun eğmek gibidir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de yüce Allah şöyle: “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin; Peygamber'e ve sizden olan yöneticilere itaat edin. Ve bir konuda anlaşmazlığa düştüğünüzde, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve*

¹⁷¹ Bakara, 2/34.

¹⁷² Kalkan, Ahmed, a, g, e., c. 6, ss. 749-750.

Peygamber'e götürün! Şüphesiz ki bu, en hayırlısı ve sonuç olarak en güzeldir"¹⁷³ buyurarak isyan etmenin yerine boyun eğerek itaat etmesini söylemiştir.

Başka bir ayette de: "*Kim Peygamber'e itaat ederse, kuşkusuz Allah'a itaat etmiş olur. Ama ey Peygamber, kim itaatten yüz çevirirse, bilesin ki seni biz, insanların başına bekçi göndermedik, sen ancak tebliğcisin*"¹⁷⁴ buyurmuştur. Böylece Allah'a ve Peygamberine itaat etmek İslam'ın şartlarından biridir denilebilir. Allah'a ve O'nun emirlerine isyan etmenin yanlış ve günah olduğu ve insanların böyle yaptıkları sürece cennetin yüzünü görmelerinin zor olduğunu belirtiyor. İsyen eden kişinin, bundan vazgeçerek tövbe etmesi, Allah'a, Peygamber'ine itaat etmesi¹⁷⁵ ve elde edilen tüm nimetlere şükrederek doğru yol olan hak yolunu bulması gerekir.

Nitekim başka bir ayette isyanla ilgili olarak: "*Fakat Rableri onları kurtarır kurtarmaz bir de bakarsın ki, hiç hakları olmadığı halde yeryüzünde hadlerini aşarlar (isyan ederler)! Fakat ey insanlar, bu azgınlığınız (isyanınız) ancak kendinize zarardır. Dünyada sefa süredurun; fakat sonunda bize döneceksiniz ve yapmakta olduklarınızı size haber vereceğiz*"¹⁷⁶ diye buyurmaktadır. Bu ayette, insanların sıkıntıdan kurtularak rahata erdikten sonra boş yere isyan ettiklerini ve bunun doğru olmadığını, tam tersine itaat ederek şükretmesi gerektiğini belirtmektedir.

Başka bir anlamda isyan, kötü işler yapıp, buna pişman olup ve bundan vazgeçerek doğru yolu bulduktan sonra yine aynı şekilde kötü, çirkin işleri ve başkaldırıyı devam ettirmek ve aynı zamanda inatçı ve her yaptığı isyan ve kötülükten dönmeyerek yapmak olduğu düşünülebilir. Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim'de böyle yapanları, yapmaya devam edenleri ve fesatlık çıkarıcıları çok kötü bir şekilde uyarılmaktadır. Çünkü bunun çok kötü bir davranış ve günah olduğunu bildirmektedir. Kul, Allah'ın uyarılarını dinlemeyerek böyle yapmaya devam ederse, ne bu dünyada ve ne de kıyamette kurtuluşa eder. Buna binaen ayette Allah: "*Gizli konuşmaktan geri durmaları emredilenlerin, yine bir araya gelerek, günah, haksızlık ve Peygamber'e muhalefet üzere fısıldaştıklarını görmüyor musun?! Onlar senin yanına geldiklerinde, Allah'ın seni selamlamadığı bir biçimde seni selamlıyorlar; bir*

¹⁷³ Nisa, 4/59.

¹⁷⁴ Nisa, 4/80.

¹⁷⁵ Topaloğlu, Bekir, "*Masiyet*" *DİA*, Ankara 2003, XXVIII/ s. 77.

¹⁷⁶ Yunus, 10/23.

de kendi kendilerine: “ Bu söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!” diyorlar. Onların hakkından, cehennem gelir. Onlar cehenneme atılacaklardır. Varılacak ne kötü yerdir orası! Ey iman edenler! Eğer gizli bir görüşme yapacak sanız, günah, haksızlık ve Peygamber’e muhalefet üzere yapmayınız; fakat iyilik ve Allah’ın emirlerine uymak üzere gizli görüşme yapınız. Bir gün huzurunda toplanacağınız Allah’a saygıda kusur etmeyiniz”¹⁷⁷ buyurarak Rasulullah’a inanmamayı ve karşı gelmeyi anlatmaktadır. Ancak iman eden müminlere gelince, onlar böyle yapmaz tam tersine Allah’a ve Peygamberine inanır ve itaat eder, haramlardan ve isyandan uzak dururlar.¹⁷⁸

Allah Kur’an’da, geçmişte isyan eden ve O’nun emirlerine karşı çıkan kavimlerden örnek vererek şöyle buyurmuştur: “Biz nice şehirleri helak ettik. Azabımız onların kimine geceleyin uyurlarken, kimine de gündüzün kestirip dinlenirken geldi. Azabımız onlara geldiğinde, ancak şöyle diyebildiler: “Biz gerçekten zalimlermiştiz!” Ant olsun ki, kendilerine peygamber gönderilenlere saracağız; gönderdiğimiz peygamberlere de saracağız”¹⁷⁹ diye geçmektedir. Dolayısıyla bu kavimler, kendilerine helak gelmeden önce, Allah’ı inkâr edip ve isyan etmişler ve üstelik kendilerine hiçbir cezanın verilmeyeceğini de düşünmüşler. Ancak Allah, bunlara aniden azap verince çok piş olmuşlar ama bu pişmanlarının onlara hiç faydası olmamış olabilir. Bunlar, kendilerine azabın gelmeden önce tövbe edip Allah’a boyun eğmeleri ve isyan etmemeleri gerekiyordu.¹⁸⁰

Nitekim isyan, Allah’a itaat etmemek, İslam’ı kabul etmemek, Allah’ın emirlerine karşı çıkmak, başkaldırmak, boyun eğmemek, karşı gelmek ve asi olmak gibi birçok anlamlara gelir. Ayrıca Peygamber’e ve anne babaya karşı çıkmak ve isyan etmek, haksız yere isyan ederek bozgunculuk yapmak iyi bir şey değildir. Allah, böyle yapanları feci bir şekilde uyarmaktadır. Allah’a ve Peygamber’e karşı başkaldıranlar, isyan edenler ve bozgunculuk yapanlar, eğer tövbe etmeyip v hak yoluna dönmemeleri halinde cehennemlik olacakları bildirir. Böylece insanoğlu, yüce Allah’ın verdiği tüm nimetlere ve rızıklara karşı şükretmesi ve isyan etmemesi gerekir. İnsan, her haline şükrederse kurtuluşa erer ama her sıkıntıya karşı nankörlük

¹⁷⁷ Mücadile, 58/8-9.

¹⁷⁸ Ece, K, Hüseyin, a, g, e., s. 385.

¹⁷⁹ A’raf, 7/4-6.

¹⁸⁰ Ateş, Süleyman, a, g, e., c. X, ss. 528-532.

yaparak isyan ederse, ziyana uğrayanlardan olur, hem dünyasını hem de ahiretini kaybetmiş olur.

4. İsrâf

İsrâf, belli bir sınırı geçmek, israfta bulunmak, haddinden fazla harcamak,¹⁸¹ savurmak, tutumlu olmamak, haddinden fazla ileri gitmek,¹⁸² haddinden fazla mal kullanmak, ekonomik kullanımda sınırı aşmak,¹⁸³ harcanması gereken bir şeyde haddini aşmak, kanaatkâr olmayarak ekstra harcama yapmak ve harcamada sınırı aşmak gibi anlamlara gelebilir.¹⁸⁴

Ayrıca israf, sınırı belli olan bir olayda sınırı geçmek ve abartmak demektir.¹⁸⁵ Nitekim Allah: “*Onlar ki, harcadıklarında ne israf edip sınırı aşarlar, ne de cimrilik edip sıkırlar; ikisi arası orta bir yol tutarlar*”¹⁸⁶ buyurmaktadır.

Yine israfla ilgili: “*Onların (yetimlerin) mallarını haksızlıkla ve büyürler korkusuyla bir an önce yemeye kalkmayın*”¹⁸⁷ diye geçmektedir. Burada geçen ‘haksızlık’ ifadesi israf manasında geçer.

Allah’ın çizdiği belli sınırları vardır ve bu sınırları aşanları hor görür ve sevmez. Buna binaen ayette: “*Aşırı gidip israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez*”¹⁸⁸ diye buyurmaktadır. Yine başka bir ayette: “*Haddi aşanlar (müsrifler), cehennemliklerin ta kendileridir*”¹⁸⁹ buyurmaktadır. Burada Allah’ın, israf edenleri kınadığını ve sevmediğini belirtmektedir.

İsrâf, ihsan ve nimetleri İslam’ın yasak kıldığı, boş ve faydası olmayan yerlere harcamak, ayrıca eşya, mal ve mülkü Allah’ın helal kılmadığı yere harcamak ve israf etmek demektir. Kişinin kötü ve günah şeyler için kullandığı ve harcadığı mallar da israf olabilir.¹⁹⁰ Allah, israf edenleri asla sevmez. Bunu zaten ayetlerde de belirtmektedir. Neticede israf, kötü bir şeydir, yani elde olan nimetlere razı olmadan

¹⁸¹ Çanga, Mahmud, *a, g, e.*, s. 241.

¹⁸² Penrice, John, *a, g, e.*, s. 146.

¹⁸³ Çanga, Mahmud, *a, g, e.*, s. 241.

¹⁸⁴ Uludağ, Süleyman, *a, g, e.*, s. 191.

¹⁸⁵ el-İsfahani, Ragıb, *a, g, e.*, c.1, s. 577.

¹⁸⁶ Furkan, 25/ 67.

¹⁸⁷ Nisa, 4/6.

¹⁸⁸ En’am, 6/141.

¹⁸⁹ Mü’min, 40/43.

¹⁹⁰ Yavuz, Kemal, *a, g, e.*, c.1, s. 247.

ve kanaat etmeyerek şükretmeden yine harcama yaparak savurmak olduğu denilebilir.

İsraf, kişinin aşırı zenginliği sebebiyle boş yere haddinden çok para sarf etmek demek olup ve bu din açısından bakıldığında uygun görülmediği söylenebilir. Allah'ın belirlediği bir sınır var ve bu sınırı geçmemek ve aşırıya gitmemek gerekiyor. Buna binaen ayette: *“Elçiler onlara şöyle dediler: Uğursuzluk sizin kendinizdedir. Uyarıldığınız için mi?! Siz gerçekten sınırı aşan bir toplumsunuz”*¹⁹¹ buyurmaktadır. Buna göre Allah'ın belirlediği sınırı aşmak doğru değildir. Allah'ın kanunları gereğince kişi, kendisine yettiği kadarından fazlasına para harcamakla israf etmiş olur. İnsanların elde ettiği bütün şeyler, Allah tarafından verilmiş bir emanet olup ve bunları harcanması gereken yerlere ve miktarı kadar harcanması gerekir. Bunun için boş yere çok para harcamak helal değildir. Ancak Allah rızası için harcamak bundan müstesnadır. Ancak inkâr edenler, paralarını milleti Allah'ın yolundan alıkoymak için sarf ederler. Ayette şöyle buyurmaktadır: *“İnkâr edenler, mallarını, insanları Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar ve harcamaya da devam edecekler. Fakat bu, onlar için yürek yarası olacak ve sonunda yenilgiye uğrayacaklardır. Çare yok kâfirler cehenneme doldurulacaklar”*. Ancak iman edenlere gelince onlar ise, elde ettikleri malları ve ihsanları Allah rızası için şükrederek harcarlar ve israfta bulunmazlar.¹⁹²

İsraf kavramının esasına bakıldığı zaman 'serafe' fiilinden geldiği görülür. Buna binaen hangi konuda olursa olsun orta yolu geçmemek ve dengeli davranmak demektir. Yani gereğinden fazla tasarrufta bulunmak, saçıp savurmak gibi manalara gelir. Kişi tasarruf etme konusunda yaşadığı ortama göre yapması gerekir. Çünkü bu konuda aşırıya gidilirse yakınlarındaki insanları rahatsız eder ve huzursuzluk baş göstermeye başlar. Bunun için kişi her zaman dengeyi kurmayı bilmesi gerekir. Allah son kitabı olan Kur'an'da, israfın iyi bir şey olmadığını, bundan kaçınması gerektiğini ve israf edenleri de 'müsrif' diye adlandırıldığı görülür.

Kur'an-ı Kerim'de israf kelimesi iki farklı manada geçmektedir. Bunlardan birincisi; sınırı geçen, denge ve ölçüye dikkat etmeyen denilebilir. Böyle yapanlar Allah'a iman etmeyen ve O'nun belirlediği sınırları ihlal etmiş olurlar. Ayrıca O'nun

¹⁹¹ Yasin, 36/19.

¹⁹² Akay, Hasan, a, g, e., s. 229.

hükümlerini kabul etmeyip ihlal ederler ve dolayısıyla haddi aşmış olurlar. Buna binaen ayette: “*Dağları yontuyor, ferah evler yapıyorsunuz! Artık korkun Allah’tan ve itaat edin bana! Sınırı aşmışların emrine boyun eğmeyin*”¹⁹³ buyurmaktadır. Burada Salih peygamberin kavminden örnek verilmiştir. Çünkü kavmi Salih peygambere iman ve kabul etmeyerek inkâr etmişlerdir. Allah’ın gönderdiği peygamberlere itaat ve iman etmeyen halka israfçı denilir. Bunun yanı sıra insanın gündelik kullandığı eşya ve maddi imkânlar konusunda da dikkatli olmalı ki, bu da israf kısmına girer. Bununla ilgili yüce Allah: “*Ey âdemoğulları! Her türlü ibadetlerinizde, sizi güzelleştirecek olan kıyafetlerinizi giyin. Ve yiyeceğinizi; fakat israf etmeyin! Şüphesiz ki O, israf edenleri sevmez*”¹⁹⁴ buyurmaktadır. Ayette geçen israf, gündelik kullanılacak her türlü ihtiyacı ifade eder. Allah, insanlara bahsettiği nimetlerden helal ve sınırı aşmamak şartıyla istifade edebilirler. Ama tek şart var, o da israf etmemek. Allah her türlü imkânları veriyor ve bunları kullanmada sınırı aşmamak gerekir.

İsrafın diğer bir manası ise; saçıp savurmak anlamına gelebilir. Allah, kâinattaki rızık, ihsan ve her şeyi insanoğlu göre var etmiştir. Bütün bunları elde edebilmek için Allah, onlara her türlü imkânları sunmuştur. İnsan, bütün bunları iyi bir şekilde ve yerli yerince kullanması ve bunu verene de şükretmesi icap etmesi gerekir. İnsanların elde ettikleri imkânları harcamaya gelince, harcamayı yaparken orta yolu tutmaları gerekir. Çünkü fazla masraf, israfa yol açar ve bu da dinen uygun görülmemektedir. Kur’an-ı Kerim’de harcama konusunda orta yolun tutulması gerektiğinden bahsedilir. Ayette: “*Elini boynuna bağlayacak kadar cimri olma! Bütünü de saçıp savurma; yoksa kınanmış ve üzülmüş bir halde ortada kalırsın*”¹⁹⁵ şeklinde geçmektedir. Bu ayette; orta yolun tutulması tavsiye ediliyor. Dolayısıyla ne az ve ne de çok harca deniyor, yetecek kadar harcanması gerektiğini bildiriyor.¹⁹⁶

Ayrıca israf, bilgisizlik, yanlış yapmak, dine aykırı hareket etmek, paraları boş yere fazlasıyla harcamak anlamlarına gelir. Kur’an’da israf, dört ayrı alanda geçmektedir. Bunların ilk geçtiği alan; ayetlerde görülmektedir ki; Allah’a ortak koşmak, inkâr etmek, zalim olmak, İslam’ın kurallarından çıkmak, Allah’ı ve O’na

¹⁹³ Şuara, 26/149-151.

¹⁹⁴ A’raf, 7/31.

¹⁹⁵ İsrâ, 17/29.

¹⁹⁶ Ece, K, Hüseyin, a, g, e., ss. 302-303.

iman edenleri sevmemek, onlara karşı kötü davranmak ve zulüm etmek demektir. Buna göre ayette: “Kadınlarla evlenmek dururken, siz erkeklere ilgi duyuyorsunuz, siz gerçekten sınırı aşmış bir topluluksunuz”¹⁹⁷ geçmektedir. Başka bir ayette ise: “Sınırı aşmışların (müsriflerin) emrine boyun eğmeyin. Çünkü onlardır yeryüzünü bozanlar ve orada düzeni korumayanlar”¹⁹⁸ denmektedir. İsrafın geçtiği ikinci alanda ise; kişinin kötü davranarak ve bozgunculuk yapması münasebetiyle kendi kendine zarar etmesi anlamında kullanılır. Bununla ilgili ayette: “(Benim şu sözümü duyur onlara): Ey kendilerine yazık etmiş olan kulların! Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin! Bilin ki Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O’dur sonsuz bağışlayan ve sınırsız merhamet eden”¹⁹⁹ şeklinde uyarır. İsrafın geçtiği üçüncü alanı da; Allah’ın helal yaptığı şeyleri haram kılınması ve suçsuz birinin boş yere katledilmesi şeklinde geçer. Ayette: “Asmalı asmasız bahçeleri, çeşit çeşit meyve ve ürünleri olan hurmalık ve ekinleri, birbirine benzeyen benzemeyen zeytin ve narları yaratan O’dur. Size meyvelerini verdiklerinde onlardan yeyin ve ürünlerini kaldırdığınız gün de hakkını verin. Fakat aşırı gidip israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez”²⁰⁰ buyurmaktadır. Diğer bir ayette de: “Haklı bir neden olmadan Allah’ın yasak kıldığı canı öldürmeyin! Kim haksız yere öldürülürse biz onun velisini, yetkili kıldık; ancak o da, hak alma konusunda aşırı gitmesin. Çünkü o yetkili kılınmıştır”²⁰¹ diye ifade ediliyor. Son ve dördüncü alanda geçen israf ise; insanın sahip olduğu paralarını boş yere tasarrufta bulunup ve savurduğunu ifade etmektedir.²⁰² Buna göre ayette: “Onlar ki, harcadıklarında ne israf edip sınırı aşarlar, ne de cimrilik edip sıkırlar; ikisi arası orta bir yol tutarlar”²⁰³ geçmektedir. Dolayısıyla harcama konusunda çok aşırıya gitmemek, parayı gerektiği yere harcamak ve gereksiz yere boşuna harcamamak gerekiyor. Çünkü böyle yapınca kişi israf yapmış olur ki, Allah israf edenleri sevmez, yasaklamış ve elde olanla şükrederek yetinmesi gerektiğini belirtmiştir.

¹⁹⁷ A’raf, 7/81.

¹⁹⁸ Şuara, 26/151-152.

¹⁹⁹ Zümer, 39/53.

²⁰⁰ En’am, 6/141.

²⁰¹ İsra, 17/33.

²⁰² Kallek, Cengiz, “İsraf” DİA, İstanbul 2001, XXIII/ ss. 178-179.

²⁰³ Furkan, 25/67.

Dünyada her şeyin bir sebebi vardır. Buna göre israfın da bir nedeni var ama israf etmenin nedeni ne olursa olsun dinen caiz değil ve yasaktır. İsrafın nedenlerine gelince birçok nedeni vardır. Bunlar; görsünler diye harcama yapmak yani riya, cehalet, bir şeyin farkında olmamak ve çalışmadan para kazanmak denilebilir. Genel olarak bu nedenler göze çarpar. Dünyada genel olarak kişinin görsünler diye yaptığı harcamaları engellemek çok zor olabilir. Ama bunu sürekli yapanlar da milletin ilerlemesine mani olmaktadır. Zira çok fakir ülkelerde görüldüğü gibi, gösteriş yapmak amacıyla israfta bulunmaları sebebiyle ülkeler kötü duruma düşmüştür. Gereksiz yere, görsünler diye tasarrufta bulunması yerine, gerekli yere ve gerekli miktarda tasarrufta bulunulması gerekir. Bununla ilgili ayette: *“Biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, gösteriş ve aranızda karşılıklı bir övünme ve bir mal ve evlat çoğaltma yarışıdır; tıpkı yağmurun yağmasıyla yeşerip çiftçinin yüzünü güldüren, sonra birden solup sararan ve kuruyup çer-çöpe dönüşen ekin gibi! Ahirette şiddetli bir azap vardır; Allah'ın bağışlaması ve beğenmesi vardır. Dünya hayatı ancak bir yanıltan bir dirliktir”*²⁰⁴ buyurmaktadır. Yani dünya hayatının sadece geçici bir şey olduğunu ve asıl ebedi kalınacak yurdun cennet olduğunu belirtiyor. Dünyaya dalınmaması gerektiğini ve ahiret hayatının önemsenmesi gerektiği anlaşılabilir.

Allah, insanlara hayatlarını devam ettirmeleri için her türlü güzellikleri vermiştir. Buna göre insanoğlu da, ihtiyacı kadar ve yaşamını sürdürebilecek şekilde tasarrufta bulunması uygundur. Ancak insan, buna aldırış etmeden ve başka millete özenerek haddinden fazla mal mülk harcayarak israfa düştüğünün farkında bile olmadan yaşamaktadır. Bu tür insanlar, ferahı, mutlu olmayı ve güzelliği lüks yaşamada ararlar. Bundan dolayı da zenginler insanlar, diğer fakir insanları hor görürler. Böylece ebedi cennet yurdunu bırakıp geçici dünya hayatını tercih ederler. İşte gösteriş yapmak amacıyla tasarrufta bulunanlar, farkında bile olmadan pişman olurlar. Harcama yapma konusunda şeriat, haddi belirlemiş olup ve bu haddin aşılmaması gerektiğini ve dine uygun bir şekilde tasarrufta bulunması gerektiğini belirlemiştir.²⁰⁵

²⁰⁴ Hadid, 57/20.

²⁰⁵ Salman, Yüksel, v.dğr, *“Hz. Peygamber'in Örnekliliği, İslam'ın Sosyal Dayanışma ve İsrafa Bakışı”*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Baskı.6, Ankara 2006, ss. 152-157.

Dolayısıyla israf, haddinden fazla harcamak, harcama yaparken sınırı aşmak ve israf yapmak demektir. Kişinin herhangi bir konuda harcama yaparken sınırı aşmaması ve gerektiği kadar harcama yapması gerekir. Aksi halde israf yapmış olur ki, israf haramdır. Çünkü Allah birçok ayetlerde israfın haram olduğunu belirtmiştir. Allah, israf edenleri sevmediği gibi ölçülü davranmayı emretmektedir. Ölçülü olmak, harcama yaparken toplum içinde de dengeyi kurmak gerekir. Eğer denge kurulmazsa, toplum yaşanmaz hale gelir. Zira zengin biri parası çok diye, istediği her yere ve boş yere para harcar ama fakire gelince, fakir kişi parası yok diye harcayamaz ve dengesizlik meydana gelir. Böylece zenginler, fakirleri hor görürler ve küçümserler. Aslında israfı yapanlar, cahil, nankör ve kanaatsiz olurlar. Çünkü akli dengi yerinde olan ve akıllı biri, Allah'ın yasakladığı şeyleri asla yapmaz ve kaçınır. Allah'ın verdiği nimetleri dengeli ve ölçülü bir şekilde kullanmak gerekir. Böylece elde olanla yetinerek, boş boşuna ekstra harcama yapmayarak, israf etmeden, elde olana kanaat edip ve Allah'a şükredilmesi gerekmektedir.

III. KUR'AN, HADİS ve TASAVVUFTA ŞÜKÜR KAVRAMI

A. KUR'AN'DA ŞÜKÜR KAVRAMI

Şükür, Kur'an-ı Kerim'de yetmiş beş ayette geçmekte olup ve Kur'an'ın üzerinde durduğu önemli mevzulardandır. Şükretmek, verilen her türlü nimete karşı razılığı gösterir. Böylece şükretmek, imanın bir göstergesidir. Zira imanlı bir insan, Allah'ın verdiği bütün nimet ve rızıkları anlar ve bunları verene hamd ederek şükreder. Çünkü Allah, kişinin kendisine verilen her türlü ihsan ve rızıkları anlamasını ve yapılan bütün güzelliklere karşı teşekkür duygusunu hissettirmesini ve bunu karşı tarafa bildirmesini ister.²⁰⁶ Biz de bu konu başlığı altında Kur'an'da geçen şükürle ilgili bazı ayetleri ele alacağız.

Allah şükürü, Kur'an'da birçok anlamda kullanmıştır. Buna binaen Allah, Hz. Musa'yı kırk günlüğüne yanına çağırdığı zaman, Hz. Musa'nın kavmi buzağı yapip ve ona taparak Allah'a şirk koşmuşlardı. Hz. Musa kırk günü tamamlayıp döndükten sonra kavmini bu durumdan alıkoydu ve kavmi Allah'a tövbe ettiler. Ama Allah,

²⁰⁶ Kalkan, Ahmed, *a, g, e.*, c. 9, s. 734.

bunlara şart koymuştur. Bu da şükretmektir. Onların bağışlanmasını şükretmelerine bağlamıştır. Dolayısıyla sizi şükrederseniz ancak bağışlarım demektedir.²⁰⁷

Şükür, nankörün zıddıdır. Ayette Allah: “*Öyleyse beni anın ki ben de sizi anayım; nimetlerime karşılık şükredin ve nankörlük edip de kâfir olmayın*”²⁰⁸ buyurmaktadır. Bu ayette karşılıklı bir fiil söz konusudur. Zira eğer zikredersen, sen de zikredilirsin şeklinde bir anlam vardır. Aslında burada şart söz konusudur. Zira eğer kul anarsan Allah da onu hemen anar, kişi zikrederek Allah’ı hatırlamazsa Allah da buna karşılık vermemektedir. Hatırlama konusu çok önemlidir. Çünkü Allah’ı anmak kul bağlıdır ve kul anarsa O da hemen cevap olarak kulu anar. Böylece Allah, verdiği bütün ihsan ve nimetlere ve rızıklara karşı razı olmasını ve buna karşılık olarak teşekkür edilmesini emreder. Bunlardan sonra da ayetin son kısmı nankörlükle ilgilidir. Allah, ayette iki şeyin yapılmasını ve bir şeyin de yapılmamasını ister. Yasakladığı şey de nankörlüktür. Çünkü Allah, inkâr edenleri sevmez ve yasaklar. Böylece Allah’ın rızasını kazanmak ve dediklerini yapmak için verilen her şeye kanaat edip ve şükrederek nankörlük etmemek gerekir.²⁰⁹

Allah her şeyi bir amacına göre yaratmıştır. Yani dünyada her canlının bir görevi vardır. Buna göre insanın da birçok görevleri vardır. İnsanın en önemli görevlerinden biri, yaratıcısı Allah’a ibadet etmektir. Buna binaen ayette: “*Bilakis sen yalnız Allah’a kulluk et ve nimetlere karşı şükredenlerden ol*”²¹⁰ şeklinde buyurmaktadır. Bu ayet, hem Hz. Peygamber’e ve hem de tüm insanoğluna hitap etmekte ve Allah’a ibadet edilmesi gerektiğini bildirir. Ayrıca bu ayetteki başka bir ibareye gelince, kişinin elinde bulunduğu ihsan, rızık ve her şey için O’na karşı teşekkürde bulunması ve bunların değerini bilmesi gerektiğini ve bunu yaptığı takdirde şükredenlerden olacağını ifade eder.²¹¹

Allah, şükreden her kes için birer ibretin var olduğunu bildirmiştir. Zira ibretleri görebilmek için şükredilmesi gerekir. Nitekim ayette: “*O isterse, rüzgârı dindirir de, gemiler hiç kılmıdamadan denizin ortasında kalırlar! Şüphesiz ki bunda,*

²⁰⁷ Bakara, 2/52.

²⁰⁸ Bakara, 2/152.

²⁰⁹ Bayraktar, Bayraklı, a, g, e., c. 2, ss. 308-309.

²¹⁰ Zümer, 39/66.

²¹¹ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 16, s. 429.

her daim sabreden ve çok şükredenler için nice ibretler vardır”²¹² buyurmaktadır. Bu ayette iki önemli nokta vardır. Birincisi; sabretmek ve diğeri de şükretmek olduğu söylenebilir. Çünkü sabırla şükür iç içedir. Herhangi bir musibete karşı sabretmek ve bolluk zamanında da şükretmek gerekir. Dolayısıyla Allah, ibret almayı şükretmeye bağlamış ve ancak şükredenler ibret alırlar denilebilir.²¹³

Şükretmek nimeti artırır. Bizzat Allah’ın kendisi bunu bize bildirir. Allah, nimetlerini istediğine verdiği gibi nimetini de artırabilir ve yine Allah istediğine de nimetlerini vermediği gibi nimetlerini de azaltabilir. Allah nimetlerini vermede ve arttırmada bir şarta bağlamıştır, o da çokça şükretmektir. Eğer her kim Allah’a şükrederse ona nimetini fazlasıyla verebilir. Çünkü bunu Allah’ın kendisi söz vermiştir ve Allah hiçbir zaman sözünden dönmez. Böylece her kim, nimetinin artmasını istiyorsa, Allah’a her zaman ve her halinde şükretmesi gerekir.²¹⁴ Kul, Allah’ın verdiği bu söze kalp ile iman edip inanması gerekir ki, ancak akıllı ve mümin bir insan inanır ve şükretmesini bilir. Buna inanarak elde ettiği ihsan ve nimetleri doğru bir şekilde ve mubah yollarda kullanması icap eder. Allah’ın verdiği rızıkları helal daire içinde kullanan kişi, bunların nerden geldiğini bilir, ona göre harcar ve kötü şeylerde kullanmaz. Ancak verilen nimetleri inkâr etmek ve görmezlikten gelmek, şükretmenin eksikliğinden ve Allah’ı kabul etmemekten kaynaklanmaktadır. Böylece kişi nankörlük yapmış olur ki, nankörlük nimeti azaltır. Diğer taraftan nankörlük; Allah’ın verdiği nimetleri kabul etmemek ve O’ndan olduğunu bilmemek ve kendisinin elde ettiğini düşünmek ve nimetleri haram yolda kullanmak demektir.²¹⁵

Allah, kullarına emirleri yerine getirmelerini O’na ibadet etmelerini ve iyilikte bulunmalarını tavsiye eder. İşte bütün bunları yapmaları halinde, bunlara karşılık ecirlerini fazlasıyla vereceğini söylemiştir. Buna karşılık şükredenlerin de karşılığını fazlasıyla vereceğini bildirmiştir. Buna binaen şükretmek, verilecek olan ecirleri artırabilir.²¹⁶ Burada şükürden maksat, güzel ve feraha ulaştıracak olan nimet demektir. Bu nimet de şükür sayesinde elde edilir. Yani kul, Allah’a şükrederse

²¹² Şura, 42/33.

²¹³ Kutub, Seyyid, *Fizilal-il-Kur’an*, (çev. İ. Hakkı Şengüler v. dğr), Hikmet Yay., İstanbul trs, c. 13, s. 124.

²¹⁴ İbrahim, 14/7.

²¹⁵ Kutub, Seyyid, *a, g, e.*, c. 9, ss. 32-34.

²¹⁶ Fatır, 35/30.

Allah onun şükürünü kabul edeceğini ve ecrini fazlasıyla vereceğini söylemiştir. Allah bu kadar cömert, hoşgörülüğüne, verdiği güzel ihsan ve rızıklarına karşılık olarak şükretmek, kulun doğal borcudur.²¹⁷

Şükür, kötü şeylerden ve Allah'ın azabından uzaklaştırır. Şükür, koruyan kalkan gibidir, her kim şükre dayanırsa Allah'ın azabından korunur. Buna binaen ayette: “*Siz nimete karşı şükredip iman ettikten sonra, Allah size niçin azap etsin? Allah, çalışmalarınızı karşılıksız bırakmayan ve her şeyi hakkıyla bilendir*”²¹⁸ buyurmaktadır. Kul, eğer Allah'ın istedikleri ve emrettikleri şeyleri yaparsa, zaten Allah ona azap etmez. Zira Allah, küfre düşenleri, nankör olanları, Allah'a şirk koşanları sevmez ve onlara çok çetin azap vereceğini bildirmiştir. Ancak iman edip güzel amel işleyenler, elinde olan nimetlere kanaat ederek şükredenlere ise müjdesi vardır. Çünkü Allah, kulunu çok iyi tanır ve kimin şükrettiğini ve kimin de inkâr ettiğini çok iyi bilir. Kişi Allah' karşı teşekkür ederse, Allah da ona karşı teşekkürde bulunur. Allah'ın teşekkür etmesi, kulun yaptığı iyiliklere ve güzel amellere ve kanaat edip şükretmelerine karşılık olarak verdiği ecirdir. Böylece insan, O'nun azabından kurtulmak için O'nun yasaklarından uzak durup ve verdiği kadarına kanaat edip şükretmesi gerekir.²¹⁹

Allah, Müslümanlara her ne konusunda olursa olsun şükretmelerini ve bunu yaptıkları halde buna karşılık mükâfatlandıracağını bildirmiştir. İslam'ın zuhur ettiği ilk dönemlerde Müslümanlarla müşrikler arasında birçok savaş meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi de Uhud savaşıdır. Bu savaşta tam iman etmemiş olanlar ve müşrikler Hz. Peygamber'in öldüğünü halka yaymaya başlamış ve küstahça Muhammed'in (s.a.v) gerçek peygamber olmadığını ve gerçek bir peygamber olsaydı ölmezdi ve biz babalarımızın eski dinine dönelim diye insanların kafalarını karıştırmaya çalışmışlar. Bunun üzerine Allah bunlara cevap olarak şu ayeti indirmiştir: “*Muhammed ancak bir peygamberdir; O'ndan önce de nice gelip geçmiştir. Şimdi o ölür yahut öldürülürse, gerisin geri dönecek misiniz? Kim gersin geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez! Nimetlere karşılık şükredenlere Allah,*

²¹⁷ Kutub, Seyyid, a, g, e., c. 12, ss. 213-214.

²¹⁸ Nisa, 4/147.

²¹⁹ Kutub, Seyyid, a, g, e., c. 3, s. 515.

mükâfatını verecektir”²²⁰ şeklinde buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber’in bizim gibi bir beşer olduğunu ve her insan gibi ölebileceğinden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra her kim de onun ölümünden sonra hak din olan İslam’ı bırakıp da hak yoldan dönerse, ancak kendisine zarar vermiş olur ve Allah bundan hiçbir şey kaybetmez. Allah’a verdiği her nimet ve rızıklardan dolayı şükredenlere gelince, onlara en kısa zamanda ödülleri vereceğini Yüce Allah vaat etmiştir. Bu bağlamda her Müslüman hak yoldan dönmemeli ve her ne olursa olsun Allah’a her zaman şükretmeli ki, bunun karşılığını en güzel şekilde alabilsin ve Allah’ın vaadine mazhar olsun. Allah vaadinden asla dönmez. Kuluna ne vaat etmişse karşılığını muhakkak verir.

Allah, insanı ve her canlıyı belli bir müddet için dünyaya göndermiştir. Dünyaya belli süre yaşadktan sonra, herkes ölümü tadacaktır ve bu haktır. Yani hiç kimse dünyada ebedi kalmayacaktır. Bununla ilgili Allah ayette: *“Allah’ın izni olmadan hiç kimse ölmez! Ölüm, vaktini asla şaşırmayan biz yazgıdır. Kim dünya nimetlerini isterse, ona ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse, ona ondan veririz. Nimetlerimize karşılık şükredenleri mutlaka ödüllendiririz”*²²¹ buyurmaktadır. Allah bu ayette iman edenlere, ölümden korkmanın bir anlamı olmadığını bildirir. Zira ölüm, Allah’ın belli ettiği zamanda geliverir. Allah’ın belirlediği zamandan ne önce ve ne de sonra gelir. Buna göre insan, ölümden korkmak ve ondan kaçmak yerine, dünyada ölüm gelene kadar bu süreyi nasıl değerlendirmesi gerektiğini düşünmesi gerekir. Böylece mühim olan, insanın yaşadığı zaman boyunca, bu süreyi nasıl değerlendirdiği çok önemlidir. Yani bu zamanı dünya için mi yoksa ahiret için mi harcadığını bilmesi ve düşünmesi gerekmektedir. Müslüman, dünyada iyi amel işlerse ahirette bunun karşılığını en iyi şekilde alır ve kötü amel işlerse de bunun karşılığını da alır. Burada önemli olan kişinin, bu geçici dünya için mi yoksa ahiretin sonsuz güzel nimetleri için mi hayatını nasıl idame ettirmesi söz konusudur. Bu dünyada güzel ameller işleyerek geçici dünya hayatını bırakıp, ahiretin sonsuz güzelliklerini seçenlere gelince, onlar

²²⁰ Al-i İmran, 3/144.

²²¹ Al-i İmran, 3/145.

böyle yaptıklarından dolayı Allah'a şükretmiş olurlar. Allah da şükredenlerin karşılığını ve ödülünü en iyi şekilde ve en kısa zamanda vereceğini söylemiştir.²²²

Şükretmek, insanın kendisi için yapması gereken bir şeydir. Şükürün ulûhiyete bir faydası olmaz, ancak kişiye faydası olur. Bunun için şükreden kendisi için eder. Çünkü Allah'ın buna ihtiyacı yoktur. Buna binaen ayette: *“Biz Lokman'a hikmet verdik ki, Allah'a şükretsin. Kim şükrederse, ancak kendisi için şükreder; kim de nankörlük edip inkâra sarparsa, şüphesiz ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve hiç kimsenin övgüsüne muhtaç değildir”*²²³ şeklinde geçmektedir. Ayetten de anlaşıldığı gibi şükreden, ancak kendisinin yararı için etmiş olur. Aslında buradaki hikmet, Allah'a teşekkürde bulunmak demektir. Bunun için şükreden sadece kendi yararına şükretmiş olur. Allah'ın hiçbir şeye ve övgüye ihtiyacı yoktur. Böylece şükretmek, verilen hikmetin değerini bilip anlamak demektir. Çünkü insan, şükretmenin vereceği her türlü desteğe ihtiyacı vardır, ama Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla Allah tarafından verilen her türlü ihsanın kıymetini bilmek ve nankör olmaktan uzat durmak gerekmektedir. Ayrıca insanların Allah'a karşı nankörce davranmasını ortadan kaldırmak din eğitiminin ahlaki açısından önemlidir.²²⁴

Başka bir ayette de Allah'ın hiç kimseye ihtiyacı olmadığını ve her kim ne yaparsa ancak kendisi için yapar şeklinde geçer. Yani kim Allah'ı inkâr edip yüz çevirirse küfre düşmüş olur ki, Allah böyle yapanları sevmez. Çünkü Allah'ı inkâr etmek, O'nu kabul etmemek, şirk koşmak ve O'nun ulûhiyetini kabul etmemek anlamına gelir. Zira bu çok büyük günah olabilir ve böyle yapanları Allah cezalandıracağını belirtmiştir. Ancak kul, Allah'ın verdiği her türlü nimetlere karşı şükrederse, Allah onun şükürünü şüphesiz kabul edeceğini söylemiştir. İnsan, dünyada iyilik yapsa da ve kötülük yapsa da ancak sonuç itibarıyla dönüşü Allah'a olacaktır ve Allah, kulun dünyada yaptıklarını şüphesiz soracaktır.²²⁵

Allah, gönderdiği bütün peygamberleri imtihana tabi tutmuştur. Zira Hz. Süleyman'ı da imtihan etmiştir. Bununla ilgili ayette Allah: *“Kitap'tan bir bilgisi olan kimse dedi ki: “Sen gözünü açık kapayınca kadar onu ben sana getiririm.”*

²²² Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, (trc. Muhammed Han Kayani v. dğr), İnsan Yay., İstanbul 2006, c. 1, ss. 298-299.

²²³ Lokman, 31/12.

²²⁴ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 15, ss. 129-131.

²²⁵ Zümer, 39/7.

*Derken Süleyman, tahtın, yanı başında durmakta olduğunu görünce dedi ki: “Bu, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük edip küfür mü edeceğimi sınamak üzere Rabbimin bir lütfudur! Şüphesiz kim şükrederse kendisi için şükreder, kim de nankörlük edip küfrederse bilmeli ki, Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve O çok iyilik edendir”*²²⁶ buyurmaktadır. Hz. Süleyman, olayı Allah’tan bir sınav ve ihsan olarak yorumlamıştır. Yani olayı kendinden değil Allah’tan olduğunu anlamış kabul etmiştir. Hz. Süleyman’ın bu olaydan kendisinin herhangi bir etkisi olmadığını ve sadece Allah’tan bir ihsan olduğunu kabul etmesi insanları eğitmek açısından çok önemli bir örnek olabilir. Buradaki sınav, Allah’tan gelene şükretmek mi yoksa nankör olup inkârcı mı olmak söz konusu olabilir. Çünkü bütün peygamberler bu tür sınavlara tabi tutulmuş ve başarıyla üstesinden gelmişlerdir. Dolayısıyla şükürde bulunan kimse sadece kendi çıkarını da elde eder ve inkâr edip nankör ederse de kendine zarar eder. Zira Allah’ın, hiç kimsenin şükretmesine ihtiyacı yoktur. İnsan, her ne işlerse ancak faydasına işler ve bu yaptıkları kendisine dönecektir. Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir.²²⁷

İnsanoğlu, çok az şükreden bir varlıktır. Çünkü Allah, her şeyi insan için yaratmıştır. Zira Allah, dünyayı, bitkileri, meyveleri, hayvanları, yağmuru, karı ve bütün canlıları, insanların istifade etmesi için yaratmıştır. Ancak insan, bunun farkında bile değildir ve Allah’ın verdiği bu nimetlere karşı şükretmiyor veya çok az şükrediyorlar. Çünkü insanoğlu nankör bir varlıktır. Buna binaen Allah ayette: *“Şüphesiz ki biz size, yeryüzünde güç ve imkân verdik ve orada size geçiminizi sağlayacağınız yollar sunduk. Nimetlerimize karşılık ne az şükrediyorsunuz”*²²⁸ buyurmaktadır. Bu ayette geçen şükür; verilen ihsanın kıymetini bilmemek anlamına gelir. Çünkü kul, Allah’ın bize verdiği rızıkları ve ihsanların değerini bilmiyoruz anlamına gelir. Zira tembel insan böyle yapar. Ancak çalışkan ve rızıkını arayan ve bu konuda başarılı olan insan, şükretmesini bilir. Zira rızıkları elde etmek çok çaba göstermek gerek, aksi halde yan gelip yatan kimse, ne çalışmasını bilir ve ne de şükretmesini bilir.²²⁹

²²⁶ Naml, 27/40.

²²⁷ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 14, ss. 223-224.

²²⁸ A’raf, 7/10.

²²⁹ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 7, ss. 75-76.

Nitekim insan düşünmesi gerekir, çünkü Allah dünyada insanlara çeşit çeşit olanak sunmuştur. Zira ırmaklar, sabit dağlar, denizler ve binalar var etmiş ama insanoğlu bütün bunlara karşı Allah'a yok denecek kadar az teşekkürde bulunuyorlar.²³⁰

Allah, şükretme konusunda Hz. Davut'a (a.s) tavsiyelerde bulunmuştur. Çünkü Allah, Hz. Davut'a ve ailesine her türlü imkânlar vermiştir. Ancak kimse bu nimetlere karşı şükretmiyorlardı. Mesela: Cinler, Hz. Davut'a istediği her türlü mabetleri, havuzları ve kazanları yaparlardı. Ancak insan, bu nimetlere karşı çok az şükrediyordu. Bunun üzerine Allah, Hz. Davut ve ailesine; verilen nimet ve ihsanlara karşı şükreden kullarım çok az ve sizler size verdiğim rızıklara karşı şükredin şeklinde buyurur.²³¹

Her şeyi yoktan var eden, dünyayı yaşayacak hale getiren ve insanoğlunu sade çamurdan yaratan²³² ve ona fazlasıyla lütuf veren²³³ Allah, insanlara rahat yaşayabilmesi için her türlü organları da yaratmıştır. Kulak, göz, akıl ve gönül gibi organları yaratmış, ancak insanların çoğu şükretmiyor veya çok az şükrediyorlar. Zira Allah, lütuf sahibidir ve istediğine verir. Buna karşılık insanların da O'na karşı şükretmeleri gerekir.²³⁴

Yukarıda bahsedildiği gibi Allah, insanlara bit çok nimet vermiştir. Bunlardan biri de gece ve gündüzdür. Zira Allah bununla ilgili ayette: “*Dinlenesiniz diye geceyi, göresiniz diye de gündüzü sizin için yaratan Allah'tır. Allah insanlara karşı sonsuz iyilikseverdir ama insanların çoğu şükretmezler*”²³⁵ buyurmaktadır. Bu ayetten anlaşılacağı üzere Allah, gece ve gündüzü insan için her türlü ihtiyacını gidermek için yaratmıştır. Buna göre Allah bizi düşünerek zamanı iki kısma ayırmıştır. Çünkü insan, gündüz çalışır ve yorulur ve gece de dinlenir ve dinç hale gelir. Çünkü insanın dinlenmeye muhtaç bir varlıktır. İşte Allah da bizi düşünerek ve bize kolaylık yaparak gece ile gündüzü yaratmış ve bize istifade etmek için sunmuştur. Böylece

²³⁰ İbn Kesir, *Muhtasar Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (haz. Bekir Karlığa), Çağrı Yay., İstanbul 1990, c. 2, s. 738.

²³¹ Sebe, 34/13.

²³² Secde, 32/9.

²³³ Neml, 27/73.

²³⁴ Mülk, 67/23.

²³⁵ Mü'min, 40/61.

gece ile gündüz Allah'ın insana verdiği bir nimettir. Bu nimete karşılık olarak da O'na şükretmek gerekmektedir. Ancak insanoğlu nankördür ve şükretmezler.²³⁶

Kur'an-ı Kerim, insanın aklını kullanmasını ve şükretmesini tavsiye eder. Çünkü Allah, kuluna her türlü nimetleri veriyor. Bu nimetlere karşı şükretmesini de istiyor. Çünkü insan, nankör bir varlıktır. Verilen ihsanlara şükretmez, bu yüzden Allah, şükürü tavsiye etmiştir. Bununla ilgili Allah birçok ayette bahsetmiştir. Zira ayette: *“Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, rızık olarak size verdiğimiz temiz şeylerden yemekten çekinmeyin ve buna karşılık şükredin”*²³⁷ buyurmaktadır. Aynı zamanda başka bir ayette: *“Geceyi dinleseniz, gündüzü ise lütfundan geçiminizi sağlayasınız ve de şükredesiniz diye sizin için O yarattı”*²³⁸ şeklinde geçmektedir. Buradaki temel konu, insanlara Allah tarafından verilen nimetlere karşı şükretmemeleridir. Zira Allah, kuluna her türlü helal rızıkları vermektedir. İşte kul, buna karşı nimet sahibine şükretmelidir. Allah, insana dünyadaki geçimini sağlamak için her türlü fırsat ve kolaylığı sağlamıştır. Onlar için geceyi ve gündüzü yaratmış, insan ihtiyaçlarını gidersin, geçimini sağlasın, şükretsın ve O'nun rahmetine mazhar olsun ve kurtuluşa ersinler diye ter türlü imkânları vermiştir.

İnsanoğlu, elde ettiği imkânları ve nimetleri kendi çalışmalarına veya başka nesneye ya da başka kimseye bağlar. Hâlbuki bu yanlış bir şeydir, çünkü rızık veren sadece Allah'tır. Bunu başka birisinden olduğunu düşünmek veya bilmek doğru değildir. Ayette: *“Allah'ı bırakıp da putlara tapıyorsunuz ve hiç yoktan şeyler uyduruyorsunuz. Şüphesi ki Allah'tan başka taptıklarınız, size rızık temin etmezler. Öyleyse rızık Allah katından isteyin, ancak O'na kulluk edin ve nimetlerine karşılık şükredin. Sonuçta hepiniz O'na döndürüleceksiniz”*²³⁹ buyurmaktadır. Dolayısıyla rızıkın sadece Allah'tan geldiğini ve sadece O'ndan istememiz gerektiğini anlamalıyız ve ancak O'na şükretmeliyiz.

Geçmişte hemen hemen bütün peygamberlerin kavimleri sıkıntılarla ve zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan biri de Hz. Musa'nın kavmidir. Hz. Musa'nın kavmi Kur'an'da İsrail oğulları diye geçmektedir. Firavun bu kavme çok zulüm

²³⁶ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 17, ss. 32-33.

²³⁷ Bakara, 2/172.

²³⁸ Kasas, 28/73.

²³⁹ Ankebut, 29/17.

etmiştir. Bundan dolayı Allah ayette: “*Ant olsun ki, Musa’ı: “Toplumunu karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah’ın (geçmiş kavimlerin başlarına getirdiği) günlerini onlara hatırlat” diye, mucizelerimizle birlikte gönderdik. Sıkıntılara göğüs gerip sabreden ve nimetlerimize karşı şükreden herkes için bunda, ibretler vardır*”²⁴⁰ buyurmaktadır. Böylece bu ayette Allah, herhangi sıkıntılara ve işkenceye karşı sabırlı olan ve verilen bütün rızıklara karşı şükürde bulunan herkese işaretler vardır. Ayrıca Allah, Hz. Musa sayesinde İsrail oğullarını Firavunun işkencesinden ve kötü muamelelerinden kurtardı ve onlara her türlü nimetleri verdi. Ayrıca Hz. Musa, onların bir nimet idi, çünkü onların zor zamanlarında geldi ve onları kurtardı. Zira onlar da buna karşı Allah’a şükretmelilerdi ama onların çoğu nankörlük ettiler. Ancak Allah’ın verdiği her şeye şükretmek gerekmektedir.²⁴¹

Allah bazı ayetlerde, insanlara verdiği nimetlerle örnek vermiştir. Allah, nimeti istediği kullarına verir ve aynı zamanda bu nimetlerle kulunu imtihan eder. Yani kulum, elde ettiği nimetlere şükredecek mi yoksa nankör edenlerden mi olur diye dener. Âlemlerin Rabbi olan Allah, insanlara şükretmeleri için birçok misal vermiştir. Bunlar; Allah’ın emriyle deniz üzerinde rüzgârların yardımıyla gemileri yürütmesi ve bunların vasıtasıyla rızıklarını aramalarını kolaylaştırmıştır. Bütün bunlar insan için birer nimettir ve Allah, kuluna bunları veriyor ve kulunun şükredip etmeyeceğini de sınamaktadır.²⁴² Ayrıca Allah, Sebe halkını örnek vererek, onlara yaşamaları ve Rablerinin güzel rızıklarından yemeleri için iki muhteşem ve güzel bahçeli evlerde ve harikulade bir şehirde yaşamalarına imkân vermiştir. Allah’a şükreden kullardan olsunlar. Çünkü Allah, kuluna nimet verirken, onun şükredip etmeyeceğini denemektedir.²⁴³

Kur’an-ı Kerim’de şükür bazı yerde şirkle ilişkili, kimi yerde Allah’ı anmakla, bazı yerde de Allah’a ibadet etmekle ilgili, kimi yerde şükür nimetin artmasıyla, bazı yerde ecir ve mükâfatla ilişkili, kimi yerde de Allah’ın azabıyla, bazı yerde de şükür insan ilişkisi ile ilgili bilgi vermiştir. Ve kimi yerde de Allah’ın verdiği imtihanla ilgili, kimi yerde de şükür nimet ilişkisi ve tavsiye ile ilgili geçmektedir. Tüm bunlara bakıldığı zaman Kur’an, şükürün insan için ne kadar önemli olduğunu, Allah

²⁴⁰ İbrahim, 14/5.

²⁴¹ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 10, ss. 166-167.

²⁴² Bkz, Rum, 30/46; Lokman, 31/31; Casiye, 45/12.

²⁴³ Sebe, 34/15.

ile insan ve insan ile diğer canlılarla ilişkili olduğunu gösterir. Ayrıca şükür, kulun Allah'a karşı olan bir borcudur. Çünkü Allah, kuluna her türlü nimet ve rızkı verir ve kul da buna karşılık olarak Rabbine şükretmesini bilmesi gerekir.

B. HADİSLERDE ŞÜKÜR KAVRAMI

Allah, bize Peygamber olarak gönderdiği Muhammed Mustafa (s.a.v.)'i en güzel şekilde eğitmiş ve O'na Kur'an-ı Kerim'i indirmiş ve Peygamberimiz de bize Kur'an-ı Kerim'i en güzel şekilde aktarmıştır. Kur'an-ı Kerim'in önem verdiği şükürü, Peygamberimiz(s.a.v.) hayatında en güzel şekilde uygulamış ve bize örnek olmuştur. Buna örnek olarak ayette: *“Ant olsun ki Allah'ın Resulü'nde, Allah'ı ve ahiret gününü uman ve O'nu çok anan sizler için, en güzel bir örneklik vardır”*²⁴⁴ buyurmaktadır. Bu ayetten de Peygamberimizin bize en iyi örnek olduğunu anlamaktayız.

Ziyad (r.a.) şöyle demiştir: *“Ben el-Mugire'den işittim; şöyle diyordu: “Peygamber (s.a.v.) (gece) namaz kılmak için iki ayağı yahut iki baldırı şişinceye kadar ayakta dururdu. Kendisine (niçin nu kadar meşakkatle ibadet yapıyorsunuz?) denilirdi de, Peygamber (s.a.v.): “Ben çok şükreden bir kul olmayayım mı?” diye cevap verirdi.”*²⁴⁵ Böylece Hz. Peygamber'in bize güzel bir örnek teşkil ettiğini görebiliriz. Çünkü Hz. Peygamber, Kur'an ile iç içe ve Allah'ın istediği gibi Kur'an'ı yaşıyordu. Bundan dolayı Efendimiz, her haline şükrediyor ve kanaat ediyordu. İşte bu açıdan bizlere en güzel temsil bir örnektir.

Allah Resulü Peygamberimiz (s.a.v.), şükre ne kadar çok önem verdiğini, şükürü çok benimsediğini ve her defasında uyguladığını görmekteyiz. Zira Peygamberimiz (s.a.v.), şükürü dualarında da eksik etmezdi ve sıklıkla Allah'a şükrederek dua ediyordu. Nitekim Hz. Peygamber, her daim ve her halimizde ve Allah'ın verdiği bütün nimetlere karşı şükretmemizi bize öğretmektedir. Şeddat b. Evs (r.a.)'ten rivayete göre, Rasulullah (s.a.v.) namazlarında şöyle dua ederdi: *“Allah'ım her türlü hayırlı işlerimde senden sebat ve azimet istiyorum. Ve senden verdiğin nimetlerine şükür ve sana güzel ibadet etme gücü vermeni isterim. Ve senden dürüst bir kalp ve*

²⁴⁴ Ahzab, 33/21.

²⁴⁵ Buhari, a, g, e, “Teheccud”, 6, c. 3, (çev. Mehmed Sofuoğlu), s. 1086.

*doğruları söyleyen bir dil isterim. Senden bildiğin hatalarımdan dolayı senden af dilerim*²⁴⁶. Böylece şükre verdiği önem ve hassasiyeti bize gösterir.

İbn-i Abbas (r.a.)’dan rivayet edilmiştir; dedi ki: “*Rasulullah (s.a.v.) dua ederdi ve şöyle derdi: “Rabbim, bana yardım et, aleyhime yardım etme! Bana zafer ver, aleyhime zafer verme! Lehime tertip kur, aleyhime tertip kurma! Beni hidayet et ve hidayeti bana kolaylaştır! Üzerime saldırana karşı bana yardım et! Ey Rabbim, beni sana çok şükreden, seni çok zikreden senden çok korkan, sana pek çok itaat eden, senin için eğilen ve sana dönerek yakarıшта bulunan kişi kıl! Ey Rabbim, tövbemi kabul eyle, günahlarımı yıka, duamı kabul et, delilimi sabit kıl, dilimi doğru kıl, kalbimi hidayet et, göğsümün kin ve hasedini çıkar!*”²⁴⁷ diye duada bulunmuştur.

Şükür konusunda Peygamberimizin önem verdiğini ve bunu teşvik ettiğini görmekteyiz. Ayrıca şükürün önemli örneklerinden birinin de secde olduğunu bize Allah Resulü örnek olarak göstermiştir. Hz. Peygamber’e güzel bir haber verilince sevincinden şükür sebebiyle secdeye varırdı.²⁴⁸ Peygamberimizden Ebu Bekre’nin naklettiğine göre: “*Peygamber sallahü aleyhi ve selleme, sevindirici bir haber ulaşınca veya kendisine bir müjde verilince Allah’a secde-i şükür ederek yere kapanırdır*”²⁴⁹ buyurmaktadır.

Amir b. Sa’d’ın babasından demiştir ki: “*Rasülullah (s.a.)’le birlikte Medine’ye girmek üzere Mekke’den yola çıktık. Azver’e yaklaştığımız aman hayvanından indi, sonra ellerini kaldırıp Allah’a bir süre dua etti, sonra secdeye kapandı, uzun bir süre secdede kaldı, sonra kalktı, ellerini kaldırıp bir süre daha Allah’a dua ettikten, sonra tekrar secdeye varıp uzun süre secdede kaldı. Sonra tekrar secdeden kalktı, ellerini kaldırıp bir süre Allah’a dua ettikten sonra yine secdeye vardı. (Bu hadisi Musannıf Ebu Davud’a nakleden) Ahmedİbn Salih Rasülullah, ellerini kaldırıp bir süre Allah’a dua etti. Sonra secdeye vardı, anlamındaki cümleyi üç defa zikretti ve sonra rivayetine şöyle devam etti: Rasülu Ekrem bu duaları ve secdeleri bitirdikten sonra buyurdu ki: “Ben Rabbimden rahmet diledim ve ümmetimin günahlarını affolması,*

²⁴⁶ Nesai, *Sünen-i Nesai Tercemesi*, “Kitabussehiv”, 60, (çev. Abdullah Parlıyan), Konya Kitapçılık Yay., İstanbul 2005, c. 1, s. 505.

²⁴⁷ Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, “Dua Babı”, 113, (çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), Yunus Emre Yay., İstanbul 1981, c. 6, ss. 140-141.

²⁴⁸ Tirmizi, *a, g, e.*, “Siyer”, 24, c. 3, (çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), s. 152.

²⁴⁹ Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, “el-Cihad”, 162, (haz. Necati Yeniçel v.dğr), Şamil Yay., İstanbul 1990, c. 10, s. 429.

derecelerinin yükselmesi için, şefaatte bulundum da bana ümmetimin içte birini bağısladı. Bunun üzerine Rabbime bir şükür olmak üzere secdeye vardım. Sonra başımı kaldırıp ümmetim için tekrar Rabbimden dilekte bulundum. Bana üçte birini daha bağısladı. Bunun üzerine Rabbime şükür olmak üzere ikinci defa secdeye vardım. Sonra başımı kaldırıp ümmetim için Rabbimden üçüncü defa olmak üzere bir dilekte daha bulundum. Bunun üzerine bana ümmetimin üçte birini bağısladı. Rabbime şükür olmak üzere üçüncü kez secdeye vardım”²⁵⁰ şeklinde buyurmuştur. Buna binaen şükürün çok önemli olduğunu ve bir şeyin şükürünü karşı tarafa göstermek için şükür secdesini kıldığını Peygamberimiz bize bildirmektedir.

Allah Resulü, bütün nimetlere karşılık Allah’a karşı şükredilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) : “Yemek hususunda hoş hal ve (verdiği nimetlere karşı Rabbine) şükredici olan kimse sevabda, açlığa sabreden oruçlu gibidir”²⁵¹ buyurmuştur. İki cihan serveri Muhammed Mustafa (s.a.v.) Allah’ın verilen rızık ve nimetlere şükretmeyi, oruca benzetmiştir. Zira şükretmenin önemine vurgu yapmıştır. Çünkü kul Allah’a, verdiği ihsanlarından dolayı memnuniyetini ancak O’na şükretmekle gösterebilir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında insanların çoğu verilen nimetlere karşı nankör davranırlardı. Zira verilen nimet ve rızıkların Allah’tan değil de başka şeylerden olduğunu düşünmüşlerdir. Nitekim Peygamberimiz (s. a. v.) zamanında halk yağmura kavuştu. Bunun üzerine Nebiy (s. a. v.) şöyle buyurdular: “İnsanlardan bazıları şükrederek, bir takımı da küfrederek sabahladı. Bazıları: Bu, Allah’ın rahmetidir; dediler. Bazıları da gerçekten şu ve şu yıldızın nev’i doğru çıktı dediler”²⁵². İbni Abbas dedi ki: Bunun üzerine şu ayet indi: “Ant içmez miyim ben, yıldızların yerlerine ve de vahyin aralıklarına inişine! Bilerseniz eğer, büyük bir ant ve tanıklıktır bu! Şüphesiz ki O, çok yüce bir Kur’an’dır! Erişilmez sapaşğlam korunmakta olan bir kitaptadır. El süremez O’na arınmış olanlardan başkası! Evrenin yaratıcısı ve yürütücüsü olan Âlemlerin Rabbi’nden indirilmedir! Şimdi siz böyle bir söze, küçümsemeyle mi bakıyorsunuz? Bütün bunlara karşılık şükretmek

²⁵⁰ Ebu Davud, a, g, e., “el-Cihad”, 162, cilt. 10, (haz. Necati Yenielv.dğr), ss. 431-432.

²⁵¹ Buhari, a, g, e., “Kitabu’l-Et’ime, 56, c. 12, (çev. Mehmed Sofuoğlu), s. 5539.

²⁵² Müslim, a, g, e., “Kitabu’l-İyman”, 127, c. 1, (çev. Ahmed Davudoğlu), s. 340.

*yerine yalanlamayı kendinize rızık mı ediniyorsunuz?”*²⁵³ Böylece rızık ve nimetlerin sadece Allah’tan olduğu ve başka hiçbir şeye mal edilmemesi gerektiği görülmektedir. Zira iman etmiş ve aklını kullanan bir insan, elde edilen nimetlerin sadece Allah tarafından verildiğini anlar ve şükretmesini de bilir. Yani verilen nimet ve ihsanları Allah’tan bilmek şükür veya bunları O’ndan başkası tarafından verildiğine inanmak ise küfür olarak nitelendirilebilir.

Allah tarafından verilen bütün nimet ve rızıkları kabul edip ve O’nun tarafından verildiği anlayıp ve açık bir ifadeyle bildirmek gerekir. Buna örnek olarak Amr bin Şuayb’ın dedesi (Abdullah bin Amr) (r.a)’den rivayet edilmiştir; dedi ki: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Allah, nimetinin eserini kulunun üzerinde görmeyi sever.*”²⁵⁴ Buradaki nimetin eserinden maksat, şükürdür. Yani Allah, kullarına verdiği her türlü nimetlerine karşılık olarak kendisine şükretmesini istemektedir. Ayrıca nimetin şükürü, onu anlayıp kabul etmek ve karşı tarafa uygulayarak göstermek demektir.

Ayrıca şükür duygusunun bir insanda oluşması çok önemli olduğu söylenebilir. Eğer bir insanda teşekkür etme duygusu yoksa o insan nankörlük yapar ve hiçbir şeyi beğenmez ve kanaat duygusunu da yitirmiş ve böylece küfre düşmüş olabilir. Buna binaen Ebu Hüreyre (r.a)’den rivayete göre, şöyle demiştir: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*İnsanlara teşekkür etmesini bilemeyen Allah’a da şükredemez.*”²⁵⁵ Bundan ötürü Allah’a şükretmenin yolu, insanlara şükretmekten geçmektedir. Çünkü şükür ile iman iç içedir ve imanı tam olmayan kişi, ne başka bir insana şükreder ve ne de Allah’ karşı şükreder.

Velhasıl bütün bu hadislerden anlaşılıyor ki; Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) şükre çok önem vermiştir. Allah tarafından verilen nimetlere karşı nasıl şükredilmesi gerektiğini, ibadetle şükürün birbiriyle bağlantılı olduğunu ve insanların birbirlerine yaptıkları iyiliklerden dolayı teşekkür etmesi gerektiğini bizlere bildirmektedir. Böylece şükürün, bizim hayatımızda çok önemli olduğunu ve hayatımızda uygulamamız gerektiğini anlamaktayız. İlk olarak şükredilmesi gereken en önemli varlık; Allah’tır. Çünkü bunu bizzat Allah bizden istemektedir. Bundan sonraki

²⁵³ Vakıa, 56/75-82.

²⁵⁴ Tirmizi, *a, g, e.*, “İstizan ve Adab”, 87, c. 4, (çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), ss. 508-509.

²⁵⁵ Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, “İyilik ve İrtibatı Koparmamak”, 35, (çev. Abdullah Parlıyan), Konya Kitapçılık Yay., İstanbul 2007, c. 2, s. 312.

varlık ise insandır. Her yapılan iyiliğin karşılığı ve minnettarlığı göstermek için yapılması gereken en önemli şey şükür etmektir. Bu bağlamda Allah'a şükür ve insana ise teşekkür edilir.

C. TASAVVUFTA ŞÜKÜR KAVRAMI

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.), hayatı boyunca; sade, takvalı, dünyayı önemsemeyerek, elinde olanla yetinerek, elindeki malları ihtiyaç sahibine dağıtarak ve kendisini Allah'a adanmış bir şekilde ömür sürdürmüştür. Ve her türlü sıkıntılara karşı sabırlı davranmış, isyan etmemiş ve her türlü sıkıntılara ve zulümlere, karşı şükretmiş ve yılmamıştır. Aynı zamanda bu yaşantısıyla bütün insanoğluna örnek olmuştur.

Sade ve zahidane bir hayat yaşamak, Allah'ı ve O'nun gönderdiği, İslam dinini ve Hz. Peygamber'i benimseyip, bunlara aşkla bağlanıp ve Allah'ın emrettiği şekilde yaşamakla olabilir. Bunun en güzel örnekleri ise; Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun sahabeleridir. Çünkü bu örnek insanlar, her şeylerini Allah'a adanmış, O'na tevekkül edip, fakirlik ve zenginliğe de kanaat edip şükretmiş, dünyaya dalmamış ve sadece Allah'a ve İslam'a gönül vererek yaşamlarını idame ettirmişler. Dolayısıyla kendilerini dine, ilme adanmış ve Allah aşkıyla her şeye şükrederek hizmet etmişlerdir.

Tasavvuf ilminde şükür, Allah'ın kuluna ihsan ettiği rızıkları bilmesi ve kabul edip bunu karşı tarafa göstermesi ve Allah'ın emrettiği şekilde davranması denilebilir. Zira şükür, dil, kalp ve organlarla olmaktadır. Kişinin dil ile şükürü; rızık verenin övmesiyle, kalbi ile şükür de; elde ettiği ihsanları Allah'tan olduğunu anlamasıyla ve organlarıyla şükürü ise; Allah'ın haram kıldığı şeylerde uzak durmasıyla olabilir. Böylece kişi, Allah'a karşı elde ettiği nimetlerden dolayı şükürünü bildirmiş olur.

İslam âlimlerinden İmam Gazzali şükürle ilgili olarak, sıradan bir vatandaşa devlet başkanı atı hediye olarak vermesiyle örnek vermiştir. Şöyle ki: “Böyle şanslı bir kişinin üç sebeple sevinmesi muhtemeldir:

- a. Ata sahip olduğu için,
- b. Padişah kendisini hatırladığı için,
- c. Bu at ile sultana hizmet etmek için.

Şükür Allah'ın verdiği nimeti, Allah'ın gösterdiği yolda ve O'na yakınlaşmaya vesile olarak kullanmak olduğundan en doğrusu üçüncü şıktır.²⁵⁶ Böylece Gazzali şükür, Allah'a varmanın yollarından biri olduğunu bize göstermektedir.

Tasavvufi açıdan şükre bakıldığı zaman, ihsan sahibini yüceltmek ve bunu yaparken tüm kalbiyle O'na bunu belli etmek, göstermek ve O'na değer verdiğini bildirmek şeklinde anlaşılabilir. Zira şükür, Allah'ın ihsan ettiği güzel şeyleri kabul etmek ve kötü işlerden alıkoyduğunu ve koruduğunu da idrak etmek, ayrıca Allah'ın, kulunun şükürüne karşılık olarak güzel rızıkları bu dünyada vereceği ve ahirette de en güzel şekilde ecir verebileceği anlamına da gelebilmektedir.

Abdurrezzak Kaşani'nin kitabında naklettiğine göre, Ebu İsmail el-Ensari şükürle ilgili olarak: “*Şükür nimetleri bilmenin adıdır. Çünkü bu bilgi nimet vereni bilmenin yoludur. Kur'an-ı Kerim'de İslam'a ve imana hidayet şükür diye isimlendirilmiştir*”.²⁵⁷ Zira âlim şükür, elde edilen ihsan ve rızık sahibini bilmek ve O'nu bu nimetlerde görmek olduğu diye yorumladığını söyleyebiliriz.

Nitekim şükür, Allah'ın verdiği sonsuz rızıklarından dolayı O'na minnettar olmak demektir. Ayrıca Allah'ın ihsan ettiği her türlü imkânları güzel ve Allah'ın kuralları çerçevesinde kullanma da bir nevi şükürü içerir. Bir de inanın erginlik ve kemal derecesine varıp ve olgunlaşması da bir şükürdür diyebiliriz.

Şükür, günahattan kaçınıp güzel ve sevap olan işler yapmak, elde edile rızıkın nerden geldiğini bilmek hatta ilk önce rızık sahibini bilmek ve tüm kalbiyle O'na teslim olmak, ayrıca şükür, yakınmak ve tazallüm diye tarif edilebilir.²⁵⁸

Neticede tasavvufi açıdan şükre bakıldığı zaman; kalp gözüyle Allah'ı tanımak ve elde edilen her türlü nimet ve güzellilerin O'ndan olduğunu bilmek ve O'na minnettar olmak ve en güzel şekilde O'na karşılık vermektir denilebilir.

Mutasavvıfların şükür konusundaki görüşlerine bakacak olursak, şükür hakkında farklı görüş bildirmişlerdir. Mesela: Haris Muhasibi²⁵⁹: “*Şükür, şükreden için Allah'ın ziyade bir nimetidir*” ifade etmiştir.

²⁵⁶ Yılmaz, Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2011, Baskı. 14, s. 174.

²⁵⁷ Kaşani, Abdurrezzak, *a, g, e.*, ss. 315-316.

²⁵⁸ Uludağ, Süleyman, *a, g, e.*, s. 338.

²⁵⁹ Ayrıntılı Bilgi için Bkz, Zafer Erginli, “*Muhasibi*” *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/ ss. 13-16.

Bu tanıma göre; Allah'ın kuluna verdiği tüm nimet ve ihsanlara karşı kul da şükürde bulunursa Allah, ona verdiğiinden daha fazla verir ve artırmış olur. Böylece kul da, nimetinin artmasıyla beraber daha fazla Allah'a şükretmeye başlar.

Ayrıca Ebu Said Harraz da²⁶⁰: “Şükür, nimet vereni tanımak ve O'nun yetiştirilirciğini ikrar etmektir” demiştir.

Bir de Ebu Ali Rüzbari'nin²⁶¹ ifade ettiğine göre: “Her organın belli bir dili olsa da bununla verdiği nimetler için sana hamd ü sena etsem; bu, benim şükürümün ziyadeleşmesinden çok senin nimet ve ihsanının fazlalaşmasına delalet ederdi. Zira nimetine şükretmeyi nasip etmen de bir nimettir” ifadesini kullanmıştır.

Yahya b. Muaz²⁶² da: “Şükrettiğin sürece şükredici değilsin. Şükürün sonu hayrettir. Çünkü şükür, Allah'ın şükredilmesi lazım gelen bir nimettir. Bu, da sonsuza kadar böyle gider,” demiştir.²⁶³

Yukarıda Mutasavvıfların tarif ettiği şükür; kulun elde ettiği tüm nimet, rızık, ihsan ve her türlü güzelliklerin yegâne sahibinin Allah olduğunu hatırlamak ile bilmek olup ve sadece O'na ibadet etmek, O'nu sonsuza kadar övmek olduğunu ve tüm kalbiyle sadece Allah'a bağlı kalmak olduğunu söyleyebiliriz.

Tasavvuf ehlinde olan Kuşeyri'ye²⁶⁴ göre şükür; iyilik yapmayı bilmek ve saygı çerçevesinde ihsan sahibine yani Allah'a verdiği iyilikleri açık bir şekilde göstermektir. Zira iyiliğin yegâne sahibi Allah'tır. Allah, kullarına belli düzeyde rızık ve güzel nimetler vermektedir. Buna karşılık da kulların verilen ihsanlara karşılık olarak şükretmelerini ister. Çünkü Allah, şükreden kullarına bunun ecrini verir. Böylece Allah, hiç kimseyi karşılıksız bırakmaz. Ayrıca Allah'ın verdiği nimetleri itiraf etmek şükürdür ve şükredenlere de Allah'ın karşılık olarak verdiği ecir de şükür olarak adlandırılır. Böylece kişinin elde ettiği nimet, Allah'a boyun eğip ve

²⁶⁰ Ayrıntılı Bilgi için Bkz, Mehmet Demirci, “Ebu Said el-Harraz” *DİA*, İstanbul 1994, X/ ss. 222-223.

²⁶¹ Ayrıntılı Bilgi için Bkz, Abdurrezzak Tez, “Rüzbari” *DİA*, İstanbul 2008, XXXV/ s. 276.

²⁶² Ayrıntılı Bilgi için Bkz, Salih Çift, “Yahya b. Muaz” *DİA*, İstanbul 2013, XLIII/ ss. 257-258.

²⁶³ Kelabazi, “Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf”, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1992, Baskı. 2, s. 150.

²⁶⁴ Ayrıntılı Bilgi için Bkz, Süleyman Uludağ, “Kuşeyri, Abdülkerim b. Hevazin” *DİA*, Ankara 2002, XXVI/ ss. 473-475.

O'na kulluk ve şükretmesinin bir sonucudur. İşte Allah da kulunun kendisine şükretmesinden dolayı her türlü nimetlerle mükâfatlandırmaktadır.²⁶⁵

Mutasavvıfların gözünde şükür, alçak gönüllü olmaktır. Zira kişi, kendisini hiç kimseden üstün görmemeli ve kendisinden zayıf olanlara da sahip çıkmalıdır. Allah insana her türlü fırsatı ve imkânları sunar ve insan da elde ettiği şeyleri helal yolda kullanırsa, Allah'a şükretmiş olur. Ayrıca Allah, bir kuluna, başkalarına vermediği iman, sıhhat ve zenginlik verir ve kul da bunun kıymetini bilip Allah'a şükretmesi ve ibadet edip teslim olması gerekir. Ancak Allah'ın ihsan ettiği rızıkları görmezlikten gelen ve bunlara şükretmeyenlere gelince, bu tür insanlar nankör olurlar. Bundan ötürü Allah'ın verdiği güzellikleri düşünmezler, Allah'ı ve O'nun ihsanlarını idrak edemezler ve böylece mahrum kalabilirler.

Tasavvuf ilmine bakıldığı zaman şükürün birçok mertebesi vardır. Bunların bazılarına gelince; Allah'ın, bendesine verdiği rızıklara karşı bendenin bütün rızıklara şükretmediğini veya az şükrettiğini anlaması, kişinin, Allah'ın inanları her türlü kötülükten koruduğunu bilmesi gerekir. Zira insanın elde ettiği ihsanların sadece Allah tarafından verildiğini idrak etmesi, verilen rızıklarla yetinmesi az görmemesi ve güzel nimetlere sebep olan şeyleri ve bütün bunların birer şükürün derecelerinden olduğunu bilmesi şeklinde olabilir.²⁶⁶

Özetle tasavvufi boyutuyla şükür; kulun, Allah tarafından verilen her türlü rızık ve nimetleri bilip ve elde olanla kanaat edip nankörlük etmemesidir diyebiliriz. Bu sebeple Yüce Allah, nankörlük edenleri asla sevmez. Allah'ın verdiği ihsanlara karşı tam tersine nankörlük etmeyip şükretmek, O'nun verdiği nimetleri artırabilir. Ayrıca Allah, kullarına şükretmelerini tavsiye eder ve nankörlük yapmalarını istemez. Şükretmek, insanı hem maddi ve hem de manevi olarak arındırır. Şükür etmek insanın hem bu dünyasını ve hem de ahiretini kurtulmasına da vesile olabilmektedir. Bu bağlamda insan, elde edilen her şeyin, her nimetin Allah'tan geldiğine inanıp, Allah'a teşekkürde bulunması gerektiğini söyleyebiliriz.

²⁶⁵ Kuşeyri, Abdulkerim, *Tasavvuf İlimine dair Kuşeyri Risalesi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1991, Baskı. 3, s. 314.

²⁶⁶ Erginli, Zafer, *a, g, e.*, ss. 983-986.

İKİNCİ BÖLÜM DİN EĞİTİMİ VE ŞÜKÜR

I. ŞÜKÜR VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

İnsanoğlu, doğuştan itibaren bilgisiz, eğitimsiz, tecrübesiz ve yeteneksiz bir şekilde dünyaya gelmektedir. Yani insan, hem psikolojik ve hem de biyolojik olarak eğitime ihtiyaç duyar. Çünkü insan, diğer canlılar gibi fitratı açısından her türlü işleri yapmaya gücü yetmez ve bundan dolayı insan, eğitim sayesinde her türlü noksanlık ve eksiklerini giderebilir. İnsan ancak eğitim sayesinde kendi kişiliğini ortaya koyabilir. Ayrıca insan, yeteneklerini kendi başına ilerletme ihtimali yoktur. Çünkü bunları ilerletmek ve geliştirmek için eğitime ihtiyacı vardır. Zira yetenekler eğitim ve tahsil ile ilerleyerek ve meydana gelir. İşte insanoğlu, dünyaya gelişi itibariyle ve ölene kadar, hayatı boyunca bir şeyleri öğrenmekle geçer. Yani insan, yaşadığı süre boyunca eğitime muhtaçtır ve insan ile eğitimin birbirinden ayrılması söz konusu değildir.²⁶⁷

Şükretme duygusu insanın doğasında olan bir şeydir. Çünkü insan, kendisine yapılan herhangi bir iyiliğe karşılık olarak teşekkür eder. Zira Allah, insana bu duyuyu yaratılıştan vermiştir. Ancak bazı insanlar nankördür. İşte bu yüzden Allah, bazı ayetlerinde insanlara şükretmesi gerektiğini hatırlamakta ve ayetlerde örnekler vererek eğitmektedir. Dolayısıyla biz de buradan şükürün öğretilmiş olduğunu görmekteyiz. İşte yüce Allah ayette: “*Allah’ı bırakıp da putlara tapıyorsunuz ve hiç yoktan şeyler uyduruyorsunuz. Şüphesiz ki Allah’tan başka tapıklarınız, size bir menfaat temin etmezler. Öyleyse rızık Allah katından isteyin, ancak O’na kulluk edin ve nimetlerine karşılık şükredin. Sonuçta hepiniz O’na döndürüleceksiniz*”²⁶⁸ buyurmaktadır. Allah bu ayette, bütün insan ve kâinatın yaratıcısı sadece Allah olduğunu, her şeyi kimin yarattığını ve sonunda da kime ve nereye döneceğini bütün insanlığa öğretmektedir. Yani buradaki temel eğitim Tevhit inancıdır. Aynı zamanda verilen her türlü nimetlerin sadece Allah’tan geldiğini bilmek ve şükretmek gerektiğini de eğitime dâhil olduğunu ve öğretildiğini görmekteyiz. Görülüyor ki

²⁶⁷ Bayraklı, Bayraktar, *İslam’da Eğitim*, Dergah Yay., İstanbul 1980, Baskı. 1, ss. 17-18.

²⁶⁸ Ankebut, 29/17.

tevhid eğitiminin iyi bir şekilde öğretilmesi gerekir.²⁶⁹ Buradaki diğer bir husus veya sorulması gereken soru şudur ki; insan Allah'a niçin şükretmelidir? İşte bu sorunun cevaplarını da aşağıda vermeye çalışacağız.

II. ŞÜKRE ULAŞMA YOLLARI

A. ALLAH'I ANMAK

Allah, insana her türlü nimetleri vermiştir. Bundan dolayı verdiği nimetlere karşılık olarak insanın kendisini anmasını veya hatırlamasını istiyor. Buna binaen Kur'an-ı Kerim'de: "*Öyleyse beni anın ki ben de sizi anayım; nimetlerime karşılık şükredin ve nankörlük edip de kâfir olamayın*"²⁷⁰ diyor. Allah'ı anmak (zikir) hem kalple hem dille hem de eylemle olabilir. Kalple zikir, insanın her türlü tutum ve davranışında Allah'ı hatırlamakla olabilir; dille zikir, Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını, tesbih ve dua cümlelerini dilde tekrar etmekle; eylemle zikir ise Allah'ın iradesine uygun yaşamakla olabilir. Bu ayetten yola çıkarak hatırlamanın çok önemli olduğu görülmektedir. Nitekim bu ayete sosyal açıdan bakılacak olursa; çocukların anne-babalarını, öğrencilerin hocalarını ve bir topluluğun devletini hatırlayıp unutmaması çok önemlidir. İşte bu ayet, insanlara her zaman anma duygusunu meydana getirmek ve Allah'ı anma alışkanlığı kazandırması ve sürdürmesi için ayette emir vermiştir. Çünkü insan, Rabbini, ailesini ve yakın çevre dostlarını unutabilir. İşte insanlara bu unutmayı ortadan kaldırmak için, din eğitimi aracılığıyla Allah'ı hatırlayıp zikretmenin bir ibadet olduğunu ve bunun bilincini kazandırılması gerekiyor.²⁷¹

Tasavvufa bakıldığı zaman şükür, kulun Allah'a karşı edep ve saygısını göstermesidir. Zikir gibi şükür görevi de hem dille hem de eylemlerle yerine getirilir. Yaygın tanıma göre her nimetin şükrü, o nimetten insanlara ihsan ve ikramda bulunmak suretiyle, daha genel olarak o nimeti Allah'ın uygun bulduğu ve razı olacağı şekilde kazanarak harcamak ve kullanmakla yerine getirilmiş olur. Bunca nimetleri veren Allah olduğuna göre, insanın görevi de daima diliyle, gönül ve eylemleriyle O'nu anıp nimetlerine şükretmek ve nankörlükten kaçınmak²⁷² ve aynı

²⁶⁹ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 14, ss. 437-438.

²⁷⁰ Bakara, 2/152.

²⁷¹ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 2, s. 309.

²⁷² Karaman, Hayreddin v. dğr, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara 2006, c. 1, s. 238.

zamanda daima Allah'ı hatırdan tutmak ve bunu insanlara hatırlatmak suretiyle öğretilmesi gerekmektedir.

B. ALLAH'A İBADET

İnsan, fitratı itibarıyla nankör bir varlıktır. İnsana her ne kadar iyilik yapılırsa yapılsın ama yine de nankörlük yapabilir. İnsanın en büyük nankörlüğü Rabbine karşı yaptığı nankörlüktür. Allah insanoğlunun faydalanması, Rabbine ibadet etmesi ve güzel bir şekilde çoğalıp büyümesi için her türlü rızık ve nice imkânlar sunmuştur. Ancak insan yine Rabbine karşı duyarsız kalmakta ve ibadetten de uzaklaşmaktadır. Oysaki Allah, kulundan sadece kendisine ibadet etmesini ve nankörlük yapmamasını istemektedir. Buna binaen Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssaları insanlara aktararak gafletten uyandırıp ve nankörlükten uzak durulması konusunda ve şükre yönlendirilmesinde eğitim verilebilir. Buna şu aşağıdaki kıssa örnek olabilir.

Allah (c.c) İsrailoğullarına daha önce yaptığı yardımları ve imkânları şöyle anlatmış: *“Hani ey İsrail Oğulları, bir zamanlar size işkencenin en acısını tattıran Firavun Oğulları'ndan sizi kurtarmıştık! Onlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyor, kız çocuklarınızı ise sağ bırakıyorlardı! Doğrusu bunda sizin için, Rabbiniz'den ağır bir imtihan vardır. Hani önünüzde denizi yarıp sizi kurtarmış ve Firavun Oğulları'nı ise gözlerinizin önünde suda boğmuştuk!”*²⁷³, (Allah ayette, İsrail Oğullarını Firavunun azabından kurtardığını ve onu denizde boğarak öldürdüğünü ifade ederek büyük bir nimet verdiğini haber vermektedir. Zira bu durum Yahudiler için büyük bir nimet idi ve bundan dolayı küfre düşmemeleri gerektiğini bilakis şükretmeleri gerektiğini hatırlatmak istiyor. Peygamber zamanında yaşayan ve günümüzde de yaşayan Yahudilere bu nimeti hatırlamalarını nesillerine öğretilmesine de vurgu yapmıştır.)ardından da Hz. Musa Tur dağında iken buzağıyı ilah edindiklerini hatırlatmıştır: *“Hani biz Musa'ya, kırk gecelik bir sözleşme için çağırmıştık da, siz O'nun ardından buzağıya tapınmış ve (Allah'a ortak koşarak) kendinize zulmetmişsiniz!”*²⁷⁴ sonra *“Ve biz, ondan sora bile sizi affetmiştik; belki şükredersiniz diye”*²⁷⁵ buyurmuştur. Allah'ın kırk gece Hz. Musa ile sözleşme yapması, eğitim-

²⁷³ Bakara, 49-50.

²⁷⁴ Bakara, 2/51.

²⁷⁵ Bakara, 2/52.

öğretim bakımından değerlendirilmesi mümkün olabilir. Zira Allah, kırk gece Hz. Musa'ya Tevrat'ı indirmiş ve öğretmiştir. Hz. Musa'ya Tevrat'ı öğretmesinin sebebi ise; Hz. Musa'nın kavmi Allah'a nankörlük ettiği, şükredilmesi ve ibadete teşvik yönünden eğitilmesi şeklinde yorumlanabilir. Bir de Allah, eğitim için geceyi seçmesi de önemlidir. Çünkü gece, gündüze nazaran daha sakin ve eğitime daha elverişlidir ve eğitim, cehalet olan karanlığı gündüze dönüştürebilir ve bir de gündüz herkes çalışıyor ama gece ise dinleniyorlar ve gecenin sakinliğinden istifade etmek istemiş ve bunlardan dolayı Allah geceyi seçmiştir.²⁷⁶ İşte Allah'ın insanı hemen cezalandırmayıp affetmesine karşılık eğittiği ve beklediği şey sadece teşekkürdür. Hâlbuki Mısır'da Kıptilerin zulmü altında kalırken ve bu halde peygamberlerine itaat edip Allah'a kulluk yapmalarından dolayı “âlemlere üstün kılınan” insanlar, Kızıl denizi geçtikten sonra şükretmek yerine isyanı tercih etmeleri sebebiyle lanetlenen bir güruha dönüşmüşlerdir. Hâlbuki Allah bir çırpıda intikamlarını alıvermişti. Yıllarca kendilerini köle edinen, çocuklarını öldüren Firavun ve ordusunu denizde boğmuştur. Yıllarca putlarla mücadele edenler, özgürlüklerine kavuştuklarında buzağıyı ilah edinmeleri çok kötü bir durumdur. Buradan anlaşılmaktadır ki, şükretmek ve şükürü öğretmek ve benimsetmek çok zor bir şeydir.

Yine Kur'an'da: *“Ey Musa! Bize Allah'ı açıktan göstermedikçe sana asla inanmayız!” demiştiniz de, daha siz bakıp dururken, ani bir yıldırımla çarpılıp yere serilmiştiniz. Sonra sizi, ölümünüzün ardından diriltmiştik; belki şükredersiniz diye!*”²⁷⁷ geçmektedir. İsrailoğullarının Allah'a inanmadıkları ve iman etmek istemeleri için durumu zorlaştırmışlardır. Burada İsrailoğulları örnek gösterilerek ve günümüzde buna benzer bir şekilde ateistlerin de Allah'ı görmek şartıyla iman ederiz diyen kimselerin akılları ve psikolojilerinin çalışmadığına vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda ayet, insanın altından kalkamayacağı istekte bulunmamayı ve Allah'a iman etme konusunda iman ile görmenin farklı olduğu konusunda eğitmektedir.²⁷⁸

Allah'a ibadet ve şükretme konusunda Hz. Peygamber (s. a. v.) büyük bir örnektir. Nitekim Allah nezdinde sevgili kul olmak ve nimetlere şükretmek her müminin hayalidir. Bu kulluğun yolu Allah'ın nezdinde en sevimsisi olan Hz.

²⁷⁶ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 1, s. 414-421.

²⁷⁷ Bakara, 2/55-56.

²⁷⁸ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 1, s. 442-443.

Muhammed’i (s.a.v.) takip etmekten geçer. Şükreden ve daima ibadetle iç içe olan bir kul olmada en güzel eğitim O’nu takip etmektir. “*Rasulullah (s.a.v.) geceleri ayağa kalkıp ayakları kabarcıncaya kadar namaz kılardı. Kendisine; ‘Allah (c.c) senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti (niye kendini bu kadar yoruyorsun)’ denildi. ‘Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı?’* cevabını verdi.”²⁷⁹ Görülüyor ki, Hz. Peygamber (s. a. v.), Allah’a şükretme konusuna çok önem vermiş ve şükürün yolu ibadet etmekten geçtiğini ve gecelerin de bir nimet olduğuna vurgu yapmıştır. İşte bu hadiste Hz. Peygamber, ibadet ile şükürün aynı çizgide olduğunu öğretmektedir.

Allah, dünyadaki her şeyi insanın iyi bir şekilde yaşayabilmesi ve Rabbine ibadet edebilmesi için yaratmıştır. Buna göre de insan, Allah’ın onun için verdiği tüm imkânlarla kayıtsız kalmamalıdır. Yani Allah’ın yasakladığı şeylerden uzak durup ve O’nun emrettiği şeyleri yapması ve O’na ibadet ve şükretmesi gerekir. Çünkü bu durum, insanın dünyadaki en önemli görevidir. Buna binaen ayette: “*Bilakis sen yalnız Allah’a kulluk et ve nimetlere karşı şükredenlerden ol*”²⁸⁰ şeklinde buyurmaktadır. İnsanın en önemli özelliğinden biri eğitime müsait olmasıdır. İşte bu ayette geçen iki emir öne çıkmakta ve insanın eğitilmesi yönünde vurgu yapmak, emrin birincisi Hz. Peygamber’e ve ikincisi de tüm insanoğluna hitap etmekte ve Allah’a ibadet edilmesi gerektiğini bildiriyor. Bir de Allah elçisi ve iman etmiş bir kişi, Allah’a ortak koşamaz. Çünkü bu tevhid inancına aykırıdır. Zira Allah’ın gönderdiği prensibi değiştiremez ve kendisi de ona uyması ve başka insanları da bu doğrultuda eğitmesi icap eder.²⁸¹

C. NİMETLER İÇİN ŞÜKÜR

Nimet, Allah’ın insanlara verdiği her türlü nimet, helal rızık, hayat, akıl, iman, gönderdiği son Hz. Peygamber’i Muhammed Mustafa (s.a.v.), Kur’an-ı Kerim ve bunlara benzer şeylerin hepsi de büyük bir nimettir. İşte Allah, verdiği nimetlere karşılık sadece kendisine ibadet etmesini ve şükretmesini emrediyor. Zira bununla ilgili ayette de Allah şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah’a*

²⁷⁹ Buhari, a, g, e, “Teheccud”, 6, c. 3, (çev. Mehmed Sofuoğlu), s. 1086.

²⁸⁰ Zümer, 39/66.

²⁸¹ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 16, s. 430.

kulluk ediyorsanız, rızık olarak size verdiğimiz temiz şeylerden yemekten çekinmeyin ve buna karşılık şükredin.”²⁸²Bu ayetten de anlaşılmaktadır ki Allah, insanlara verdiği bütün nimetlerin temiz ve helal olanından yemelerini ve yedikleri bu nimetlere karşılık da yalnız Allah’a kulluk edip şükretmeleri gerektiğini buyuruyor. Yani insanın, Rabbine karşı vurdumduymaz ve nankör olmaması gerektiğini ayetleriyle uyarmakta ve şükretmesi gerektiğini bildirmekte ve eğitmektedir. Yani Allah, insana nimetleri vererek şükretme duygusunu uyandırmakta ve şükür eğitimini vermek istediğini vurgulamaktadır. Ayrıca insan, kazandığı rızıkların nerden geldiğini bilmeli ve istifade ettiği helal rızıklardan dolayı da Allah’a şükretmesi gerekir. İnsan, rızık kimden geldiği bilir ve O’na şükrederse demek ki o insan iman etmiş demektir. Çünkü iman, tevhidin göstergelerindedir. Eğer de insan, elde ettiği nimetleri kendi çalışmasıyla kazandığını söylerse, o kişi şirke düşebilir. Zira insan, rızık Allah’tan geldiğini bilmeli, O’na iman ederek kulluk etmelidir. Nitekim insanlara eğitim verilirken, günlük tükettikleri nimetlerin nerden geldiğinin de öğretilmesi gerekir.²⁸³

Nimetlere şükretme konusunda Allah başka bir ayette de : *“Geceyi dinleseniz, gündüzü ise lütfundan geçiminizi sağlayasınız ve de şükredesiniz diye sizin için O yarattı”*²⁸⁴ buyurmaktadır. Bu ayete bakıldığı zaman görünüyor ki, Allah geceyi ve gündüzü insana bir nimet olarak vermiş. Aynı zamanda insandan buna şükretmesini istemektedir. Çünkü gece ile gündüzü sırf insan için yaratmış ki, geçimini sağlasın ve Allah’a ibadet eden ve şükredenlerden kullardan olsun. Zira insanın şükretmesi için de Allah’a iman etmesi gerekiyor. İşte insanın iman etmesi için Allah, insana doğa ve tabiatın örnek veriyor. Bu örneklerde de gece ile gündüzün ardı ardına gelmesidir. İnsan bu olayı görmesi, dinlemesi, düşünmesi ve sonunda da Allah’a iman edip şükretmesi gerekir. Çünkü Allah gece ile gündüzü boşu boşuna yaratmamıştır. Bunda ilahi bir hikmet vardır. İnsanın gündüz çalışması ve gece de vücudu dinlemesi gerekiyor. Çünkü insan vücudu böyle bir sisteme göre ayarlanmıştır. Nitekim insan, bütün bu örneklerden yola çıkarak Allah’a ulaşabilir. Zaten Kur’an eğitiminin de temel hedeflerinden biri de, akıl ile gönlü imanla birleştirmektir. İşte Kur’an, ilk

²⁸² Bakara, 2/172.

²⁸³ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 2, ss. 382-383.

²⁸⁴ Kasas, 28/73.

başta gözleme sonra dinlemeye ve daha sonra tefekküre ve sonunda da şükre geçmeyi öğretmektedir.²⁸⁵

İnsanoğlu, elde ettiği nimet ve rızıkları Allah'tan değil de başka bir yerden geldiğini düşünebilir. Ancak ayette rızık ve nimetlerin kaynağı sadece Allah olduğu belirtilmektedir: “*Allah'ı bırakıp da putlara tapıyorsunuz ve hiç yoktan şeyler uyduruyorsunuz. Şüphesi ki Allah'tan başka tapdıklarınız, size rızık temin etmezler. Öyleyse rızık Allah katından isteyin, ancak O'na kulluk edin ve nimetlerine karşılık şükredin. Sonuçta hepiniz O'na döndürüleceksiniz.*”²⁸⁶ Nitekim ayetten de anlaşılıyor ki insanın kazandığı nimet ve rızıkların sahibi sadece Allah'tır. Ondan başka hiç kimse insana rızık veremez. Sonuçta insan, sadece Allah'a şükretmeli ve sadece O'dan istemesi gerekir. Zira rızık geliş yerini tespit etmek eğitim açısından önemli bir şeydir. Bilhassa tevhid eğitiminde insana çok etkili bir şekilde ifade edilmesi gerekir. Çünkü sahte ilahların rızık vermeye güçleri yoktur. Nitekim Hz. İbrahim nimet ve rızıkları sadece Allah katında araması gerektiğini açıklayarak tevhid eğitimi verdiğini söylemek mümkündür. Tevhid ve eğitiminde asıl konu, kişinin nerden geldiğini, Rabbinin kim olduğunu ve sonunda da nereye gideceğini ve kime şükretmesi gerektiğini öğretmek olduğu konusuna vurgu yapmaktır.²⁸⁷

Allah Müslümanlara her zaman yardım etmiştir. Bunun en bariz örneği de Bedir savaşıdır. İşte hicretin ikinci yılının Ramazan ayında Bedir'de Mekkeli müşriklerle ilk karşı karşıya gelirler. Bu savaşta müşriklerin Müslümanlardan sayıca çok daha fazla ve silah bakımından da üstün idiler. Yani Müslümanların onları yenmesi imkânsız idi. Ancak Allah'ın yardım etmesiyle Müslümanlar savaşı kazanmışlardı. Bu zaferle ilgili ayette: “*Allah Bedir'de sizi, çaresiz bir avuç kimseler iken nasıl zaferle ulaştırmıştı! Allah'a sığınıp korkun ki, nimetlere karşılık şükretmiş olun!*”²⁸⁸ Zaferin ancak Allah'ın yardımıyla kazanıldığını ve zaferin kazanılması Müslümanlar için bir nimet olduğunu ve bundan dolayı da Allah'a şükretmeleri gerektiğini bildirerek Müslümanları eğitmekte ve O'nun emrinden çıkmamalarını, savaşta korkarak ve zaaf göstermemeleri gerektiğini işaret etmektedir.²⁸⁹ Ayetten de

²⁸⁵ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 14, ss. 371-372.*

²⁸⁶ Ankebut, 29/17.

²⁸⁷ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 14, ss. 436-438.*

²⁸⁸ Al-i İmran, 3/123.

²⁸⁹ Karaman, Hayreddin v. dğr., *a, g, e., c. 1, s. 666.*

anlaşılacağı üzere Allah, Müslümanlara Bedir’de zayıf kaldıklarını ancak Müslümanların Bedir’de sabırlı ve takvalı bir şekilde Allah’ın yardımını beklemesinden dolayı Allah onlara gökten melekler indirerek yardım etmiştir. İşte bu zafer Müslümanların imanlı, sabırlı ve takvalı olmalarından dolayı Allah’ın verdiği bir lütuftur. Buradan da anlaşılıyor ki takvalı olmak, şükür duygusunu da beraberinde getiriyor. Sonuç olarak Müslümanlar, Bedir’deki savaşı ancak Allah’ın gücüyle kazanmışlar ve bu zaferi bir nimet olarak algılayıp inanmak bir şükürün ta kendisidir. Nitekim Allah ayette, takva ile şükür arasında bir ilişki olduğunu ve bunu insanlara öğretmektedir.²⁹⁰

Temizlik, insan için çok önemlidir. Çünkü temizlik, insanı pisliklerden ve kötü hastalıklardan korur. Ayrıca insanı hem maddi ve hem de manevi açıdan da temizler. Bunun yanı sıra bir Müslüman’ın Rabbine yakın olması açısından da çok önemlidir. İşte Abdest ayeti bu durumu özetleyip, abdestin bir zorluk veya meşakkat olmadığını tam tersine abdestin ve teyemmümün Müslüman için bir nimet olduğunu ve bu sebeple de Allah’a şükredilmesi gerektiğini istiyor: *“Ey iman edenler! Namaz kılmak istediğiniz zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınızı meshedin. Topuklara kadar ayaklarınızı da. Cünüp iseniz, tepeden tırnağa temizlenin. Fakat eğer hasta iseniz veya yolcuysanız veya abdest bozduysanız veya kadınlara dokunduysanız, su da bulamadıysanız, o zaman temiz bir toprak bulup onunla yüzleriniz ve ellerinizi sıvazlayın. Allah size hiçbir zorluk çıkarmak istemez. Fakat O sizi tertemiz kılmak ve size olan nimetini tamamlamak ister; ta ki O’nun nimetlerine karşılık şükredesiniz.”*²⁹¹ Ayetten de anlaşıldığı gibi insan, namaz ibadetine başlamadan önce hem maddi ve manevi kirlilikten kurtulması gerekiyor ve bunu da abdest sayesinde yapabilir. Zira Allah, insanlara abdest almanın zor olmadığını tam tersine kolay olduğunu bu ayetle eğitmekte olduğu görülüyor. Her ibadetin amacı olduğu gibi abdestin de amacı, temizlik, rızkın artması ve şükre teşviktir.²⁹²

²⁹⁰ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 4, ss. 354-355.

²⁹¹ Maide, 5/6.

²⁹² Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 5, s. 516.

Elmalılı bu ayetin tefsirinde²⁹³: Şimdi sakın “bu külfetler, zahmetler nedir?” demeyiniz. Bu taharet (temizlik) veya teyemmüm emirleriyle Allah’ın isteği size bir baskı yapmak ve zorluk çıkartmak değil, ancak O sizi ve maddi manevi, görünür görünmez pisliklerden, günahlardan temizlemek ve size nimetini tamamlamak ister ki, belki nankörlükten dönüp şükredesiniz, içiniz ve dışınız temizlenip nimetin zevkini tadasınız, nimet vereni ve nimet verenin hakkını göresiniz diyedir. Şu halde dinde zorluk yoktur. Dinin emirleri zahmet değil, bir nimet tanımaktır. Abdestin, gülsün, teyemmümün hikmeti, maddi ve manevi temizliktir. Güzel ve temiz şeyler, temiz kişiler için olduğundan temizlik, nimet ve saadetin tamamlanmasına sebep olur. Bu da beraberinde şükretmeyi getirir. Şükür de: “*Eğer nimetlerime karşı şükreder iseniz, size daha da çok veririm*”²⁹⁴ ayeti gereğince nimet ve saadetin artmasına sebep olabilir. Bu şekildeki tamamlanan nimet ve saadet sonsuz bir artma ile cereyan edip gidecek demektir. Yukarıda “size nimetimi tamamladım” buyurduğu halde, ondan sonra burada “size olan nimetimi tamamlamak için” buyrulması, daha doğrusu bu ayetin iniş önceliği, bu veçhile tertipte geriye bırakılmasını gösterir ki, orada nimeti tamamlamak, izafi ve dünyaya ait bir tamamlama olabilir. Buradaki tamamlanması vaat olunan nimet de ebedi ve sonsuz olan ahirete ait nimettir. Bu sebeple bunda “*Kazandıklarınızın karşılığı, kıyamet günü size eksiksiz ödenecektir*”²⁹⁵ demektir. İki dünyadaki ve her bir nimetlerden dolayı Allah’ın istediği sadece teşekkür edilmesidir ve insanlara temizliğin, abdestin bir nimet olduğunu ve bunun için Rabbine şükür edilmesini istemekte ve aynı zamanda da bu ayetteki kolaylıkları göstererek şükür eğitimini vermektedir.

Allah, Kur’an-ı Kerim’de insanlara sunduğu nimetlerle ilgili farklı örnekler vermiştir. Bunlardan biri de rahmetten istifade edip sonu hayır olanla, rahmetten istifade edemeyen iki gurup insanı tasvir ediyor ve şükürle iç içe olmayı istiyor: “*O’dur rahmetinin hemen öncesinde rüzgârları müjdeciler olarak gönderen! O rüzgârlar ki, ağırlaşmış bulutları taşıyıp getirdiğinde, biz onları, toprakları ölü olan bir beldeye doğru sürükleyip oraya yağmur olarak indiririz. Sonra da, onunla her çeşitten ürünler ve meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle diriltip çıkaracağız.*”

²⁹³ Yazır, Muhammed Hamdi Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, (sad. İsmail Karaçam v. dğr), Azim Dağıtım, İstanbul trs, c. 3, s. 175.

²⁹⁴ İbrahim, 14/7.

²⁹⁵ Al-i İmran, 3/185.

*Umulur ki düşünüp ibret alırsınız. Toprakları verimli olan memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle hemen çıkar. Verimsiz toprakları ise çıkmaz; çıksa da bir şeye yaramaz! İşte biz ayetleri, nimetlerimize karşılık şükreden bir topluluk için böyle açık ve anlaşılır kılarız.*²⁹⁶

Kötü elverişsiz bir toprağın, bir yörenin faydasız bitkiler vermesine karşılık iyi ve elverişli bir yörenin faydalı bitkiler vermesi de O'nun izni ve iradesiyledir. Akıllı, kavrayışlı ve erdemli bir insan verimli toprak gibi; ahmak ve erdemsiz insan da verimsiz toprak gibidir.

Ayrıca Allah başka bir ayetinde de mesaj vererek: “Güzel ürünler veren bereketli topraklar gibi olun; faydasız bitkiler çıkaran işe yaramaz topraklar gibi olmayın.” Yani Allah insanlardan, bu hususları dikkate alarak düşünüp taşınmalarını, gerçeği görmelerini ve sonuç olarak müminler olarak şükretmelerini istemektedir.²⁹⁷

Elmalılı bu ayeti şöyle izah etmiştir: ayette geçen bu beyan ve betimleme, insanlar için bir darb-ı meseldir. Peygamberler, ilahi rahmetin müjdecileri ve insanlara müjdeleri ulaştıran tebliğci ve eğitimcilerdir. Zira onların yüklenmiş oldukları kanun ve görevler, hayatın kendisiyle meydana geldiği saf su ile dolu ağır bulutlar gibi Kur'an, kalplerin ab-ı hayatı, din ve marifet, ebedi bir hayat olan ilahi rahmeti gibidir. Zira sorumlu ve muhatap olan insanlar da yağmurun indiği yerler gibi ikiye ayrılırlar. Topraklar gibi insanların ve insan topluluklarının da iyisi ve kötüsü olduğu gibi müminin kâfiri de vardır. İyiler iyi düşünür ve Allah'ın peygamberlerinden istifade eder, ilahi ayetleri düşünmek ve anmakla ibret alır, iman eder, hayat bulur, Allah'ın nimetlerine şükrederler, ahiret için güzel ameller ile güzel ürünler verirler. Yaratılış ayetlerinde ve şeriat koymada meydana gelen ilahi tasrif ve tasarrufların, peygamberleri gönderme ve Kur'an'ı indirmesinin hikmeti de bilhassa bunların faydaları ve şükürü gerektirir. Verimsiz toprak gibi kötü olanlar ise Allah'ın nimetlerini ve rahmetini inkâr ve küfür ile karşılarlar, bu yararlanmadan istifade edemezler. Onların meyve vermelerine Allah izin vermez. Zahmet ve yokluk içinde kalırlar. Nitekim geçmiş peygamberlerin ve birçok topluluk buna örnektir.²⁹⁸ Allah, İsrailoğullarına verdiği onca nimetleri Hz. Musa'nın aracılığıyla hatırlatmaktadır. İşte

²⁹⁶ A'raf, 7/57-58.

²⁹⁷ Karaman, Hayreddin v. dğr, a, g, e., c. 2, ss. 539-540.

²⁹⁸ Yazır, M. Hamdi Elmalılı, “a, g, e., c. 4, (sad. İsmail Karaçam v. dğr), s.70.

bahsedilen ayette Allah şöyle: “*Ant olsun ki biz Musa’yı toplumunu karanlıktan aydınlığa çıkar ve Allah’ın günlerini onlara hatırlat diye ayetlerimizi gönderdik. Sıkıntılara göğüs gerip sabreden ve nimetlerime karşı şükreden herkes için bunda, ibretler vardır. Bir zamanlar Musa kavmine demişti ki: “Allah’ın size olan nimetini hatırlayın! Hani O, sizi en ağır işkencelere uğratan ve erkek çocuklarınızı boğazlayıp ve kız çocuklarınızı sağ bırakan Firavun Oğullarından kurtarmıştı! Gerçekten bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı!”*. Hani Rabbiniz size bildirmişti: “*Eğer nimetlerime karşı şükreder iseniz, size daha da çok veririm, fakat nimetlerimi görmezden gelerek inkâra saparsanız, azabım çok şiddetlidir!*”. *Ve Musa demişti ki: “ Hem siz, hem de yeryüzünde herkes inkâr etse de, Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve hiç kimsenin övgüsüne muhtaç değildir”*²⁹⁹ buyurmuştur. Firavun, İsrailoğullarına çok eziyet ediyor, kölelik yaptırıyor ve kız çocuklarını bırakıp erkek çocuklarını da öldürüyordu. İşte Allah onların yardımına yetişti ve onları Hz. Musa aracılığıyla Firavunun elinden kurtarmış ve onlara sayısız nimet vermişti. Nitekim Allah burada, sabredip şükreden için ve ibret alıp, derler çıkaran örnekler olduğuna vurgu yaparak öğretmektedir.³⁰⁰

Allah, yeryüzünde birçok varlıklar yaratmıştır. Bun varlıkların içinden her şeyi tefekkür eden, görebilen, işitebilen, anlayabilen, hissedebilen ve diğer varlıkların yapamadığı birçok şeyi yapabilen bir varlık yaratmıştır. O varlık da insandır. Yani Allah, insanın yaratılış itibarıyla diğer varlıklara nazaran birçok nimetler vermiştir. İşte bununla ilgili Allah (cc) ayette: “*Sizi Allah annelerinizin karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkardı ve size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki, karşılığında şükredersiniz*”³⁰¹ diye buyurmaktadır. Bu ayetten de anlaşılmaktadır ki şükürün, kalp ve diğer organlarla da yapılması mümkündür. Çünkü Allah, kuluna her türlü ihsanları vermekte ve buna karşılık da kul, Allah’a şükretmesi gerekir.³⁰² Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, bilginin doğuştan olup olmamasıdır. İşte Kur’an’a göre bilgi doğuştandır. Zira çocuk dünyaya gelirken zihni tertemiz ve boş olmakta ve bilgiyi kolay bir şekilde öğrenmektedir. İşte bu insanın bilgileri öğrenmesi için ona

²⁹⁹ İbrahim, 14/5-8.

³⁰⁰ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 10, s. 166.

³⁰¹ Nahl, 16/78.

³⁰² Es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, (çev. Sadreddin Gümüş v.dğr.), Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 1993, c. 3, s. 334.

kulak, göz ve akıl vermiştir. Bu insan için büyük bir nimettir. Allah bu organların verilme amacını iman edip şükretmek olduğunu belirtmiş. İş bu amacı insan, çocuk ve gençlere öğretilmesi gerekir.³⁰³ Nitekim konuyla ilgili başka bir ayette de: *“Bir zamanlar insanı, sınavıp imtihan etmek üzere, karışımı bir nutfeden yaratıp onu, duyan ve gören bir varlık yaptık. Ona apaçık yolu da gösterdik. Artık o, ya bunca nimete karşılık şükreder, ya da nankörlük edip küfreder!”*³⁰⁴ buyurmuştur. Burada da Allah, insanı sınamak için onu döllenmiş yumurtadan yarattığını, ona gören göz ve duyan kulak verdiğini ve doğru yolu gösterdiğini ifade ediyor. İnsana doğru yolu gösterdiğini ve isteyen iman edip şükreder ve isteyen de inkâr eder. Çünkü Allah, iman edip şükretme konusunda zorlamıyor. Ancak insan kendisi seçimini yapar. Zira Allah, insana doğru yolu göstererek eğitmek istiyor. Çünkü doğru yolu göstermek, ona ilahi eğitimi vermektir denilebilir.³⁰⁵

Yine başka bir ayette Allah, insanlara verdiği nimetlerin şükrünü hatırlatmak üzere deve ve sığırları onlara kurban kesmeleri için emirlerine sunduğunu örnek vererek eğitmek istiyor: *“Kurbanlık deve ve sığırlara gelince, biz onları sizin için Allah’ın simgeleri kıldık. Onlarda sizin için nice faydalar vardır. Öyleyse, develer ayakta kesime hazır bekletildikleri sırada üzerlerine Allah’ın adını anarak bıçağı çalın! Ardından, yanları üzere düşüp canlarını teslim ettiklerinde, onlardan hem kendiniz yiyin, hem de el açan-açmayan tüm yoksullara yedirin. İşte biz, Allah’ın nimetlerine karşılık şükredersiniz diye onları bu şekilde emrinize sunduk.”*³⁰⁶ Ayetten de anlaşılıyor ki Allah, insanlara kurban edilecek hayvanları nimet olarak vermiş ve kurban kesip hem kendileri ve hem de başlarının da istifade etmesini buyurmuştur. Bunun sonucunda da insanların şükretmesini istiyor. Zira kurban ibadetinin, şükür ibadeti olduğunu da anlamak mümkündür. Çünkü kurban, Allah’ı hatırlamak, takvayı ve şükür duygusunu güçlendiriyor. Aynı zamanda insanı Allah’a yaklaştırıyor.³⁰⁷ Nitekim bu ayetten yola çıkarak insanları, gençleri ve çocukları eğitmek mümkündür.

³⁰³ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 11, ss. 40-42.

³⁰⁴ İnsan, 76/1-3.

³⁰⁵ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 20, ss. 203-208.

³⁰⁶ Hac, 22/36.

³⁰⁷ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e.*, c. 13, ss. 91-92.

Elmalılı bu ayetin tefsirinde şunları söyler: “Bir o hayvanların büyüklüğüne, bir de insanın küçüklüğüne bakmalı ve nasıl aciz ve güçsüz kaldığını görmeli ve Allah’ın insana verdiği nimet ve gücün kadrini bilmeli ve Allah’a şükretmelidir. Ayrıca Muhyiddin Arabî hazretleri demiştir ki: “Mina kurbanların kesim yeri olarak belirlenmiştir. Kesimler orada yapılır. Mina “Ümmiyye’den türemiştir ki arzulara kavuşmak anlamına gelir. Çünkü meşru yolla arzularına kavuşan kimse, amacına ulaşmış demektir. Kurbanların kesilmesinde, insan vücudunun beslenmesi için, hayvanların bedenini idare eden ruhların görevden azledilmesi söz konusu olur ki, birbirinden ayrılırken ruhları yine onlara bakar. O cesetleri deve, sığır olarak kullandıktan sonra bu defa da insana ait olmak üzere yönetir. Bu öyle ince bir meseledir ki, Allah’ın, basiretlerini aydınlattığı Allah dostlarından başkası onu anlayamaz.”³⁰⁸ Yani Allah’ın insana ihsan ettiği o hayvanlara bakarak ibret alması gerekir. Çünkü o hayvanlar insanlara Allah boyun eğdirmiştir. Aksi halde insan, o hayvandan istifade edemezdi. Zira buna insanın gücü yetmeyebilirdi. Çünkü hayvanın büyüklüğü belli ve insanında küçük ve zayıf olduğu da bellidir. İşte Allah insana, o hayvanları ibret olarak göstermekte ve eğitmektedir.

Ayrıca başka bir ayette de Allah, birçok faydalı hayvanları insanların emrine sunduğunu ifade ediyor: “*Onlar görmüyorlar mı ki, biz kendi ellerimizle onlar için evcil hayvanlar yaratıyoruz da, onları mal-mülk ediniyorlar?! Ve onları kendilerine boyun eğdirdik de, hem binitlerini, hem de yiyeceklerini onlardan sağlıyorlar. Bu hayvanlarda onlar için daha birçok yararlar ve içecekler vardır. bütün bunlara karşılık şükretmeleri gerekmez mi?!*”³⁰⁹ Ayetten de anlaşılıyor ki Allah, insanların nimetlerle beraber yaşadığını, bilhassa etinden yiyecek, sütünden içecek, dersinden elbiseler dikecek hayvanları bir nimet olarak onlara hatırlatmakta ve bu sayede Allah’ı anıp O’na şükredilmesi gerektiğini öğretmektedir.³¹⁰

Allah, müminlere nimet olarak verdiği yağmur, rüzgâr, deniz ve denizde seyahat edebilmeleri için gemileri yürüttüğünü Kur’an’da hatırlatmakta ve bundan ibret alarak şükretmeleri gerektiğini öğretmektedir. Zira ayette: “*Müjdeciler olarak (yağmur öncesi) rüzgârlar göndermesi de O’nun kudretinin işaretlerindedir;*

³⁰⁸ Yazır, M. Hamdi Elmalılı, “a, g, e., c. 5, (sad. İsmail Karaçam v. dğr), s.490.

³⁰⁹ Yasin, 36/71-73.

³¹⁰ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 16, ss. 87-89.

böylece O size rahmetini tattırır, emriyle gemileri yürütür, lütfundan kazanç sağlarsınız. Gerek ki şükredersiniz.”³¹¹ İşte Allah, doğayı insan için yarattığını ve ona büyük bir nimet olarak sunduğunu ifade etmekte ve bunu insanın düşünüp ve bunların Allah’tan geldiğine inanıp şükretmesi gerektiğini öğretmektedir.³¹² Zira bununla ilgili başka bir ayette de şöyle: “Rabbimiz, size işaretlerini göstermek üzere gemilerin Allah’ın lütfkâr emri ve rahmetiyle denizlerde akıp gittiğini görmez misin? Şüphesiz ki bunda, sabrı ve şükürü kendisine şiar edinen her kimse için nice ibretler vardır.”³¹³ buyurmuştur. Ayrıca başka bir ayette de: “Emir ve kanunlarıyla gemiler yüzünüz de lütfundan faydalanasınız ve bunun karşılığında şükredesiniz diye, denizleri sizin emrinize sunan Allah’tır.”³¹⁴ İşte akıllı balığ olan bir insanın bu ayetlere bakarak Allah’ın bu olağan üstü nimetlerini tefekkür ederek ve ibret alarak şükretmesi gerektiğini anlayabilir. Bu ayetlere eğitim yönünden bakılırsa Allah, insanları yaratmadan önce dünyayı sonra denizi, bitkileri, maddi ve manevi her şeyi fiziki açıdan insanın yaşayabilmesi için uygun bir şekilde meydana getirmiştir. Aynı zamanda insanın faydalanacağı nimetleri de sunmuştur ki insan, istifade edip Rabbine şükretsin ve nankörlerden olmasın. Zira Allah, her şeyin yaratıcısı olduğunu bu örneklerle insanı eğitmektedir.³¹⁵

Allah, kullarını şükretme veya nankörlük etmesi bakımından denemesi için birçok çeşit nimetler vermiştir. Bunlardan biri de Sebe halkıdır. Allah, Sebe halkını ve onların yaşadığı yerin tarihi açıdan önemli olduğunu ve gelecek nesillere örnek olması açısından bu ayet sayesinde örnek vererek eğitmektedir. Zira Sebe halkı, nimetlerle dolu muhteşem iki bahçeli evlerde ve harikulade bir şehirde yaşıyorlardı. Ayette: “Şüphesiz ki Sebalılar için ülkelerinde bir ibret vardı; şöyle ki, yurtlarında biri sağda diğeri de solda iki bahçeleri vardı. (Onlara demiştik ki): “Rabbimizin verdiği rızıktan yiyin de O’nun nimetlerine karşılık şükredin! Eşsiz güzellikte bir memleket ve kusurları bağışlayan bir Rab!” Fakat aldırmadılar; bunun üzerine biz üzerlerine Arîm selini gönderdik ve o iki bahçeyi, acı buruk yemişli, ılgın ağaçlı, biraz da köknarlı iki kötü bahçeye çeviriverdik. Nankörlük edip küfre saptıkları için

³¹¹ Rum, 30/46.

³¹² Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 15, s. 81.

³¹³ Lokman, 31/31.

³¹⁴ Casiye, 45/12.

³¹⁵ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 17, ss. 450-451.

onlara cezalarını verdik. İyilikbilmez kâfirlerden başkasına mı ceza veriyoruz!”³¹⁶ diye geçmektedir. Bu ayetlerden de görebiliriz ki Allah, Seba halkına verdiği bu güzel nimetlerin Allah’tan geldiğini hatırlatmakta ve sadece O’na şükredilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Eğer de bütün bu nimetlere nankörlük edilirse, bu durumda nimetlerin ellerinden alınacağı konusunda da uyarmıştır. Ve dediğini de yapmıştır. Onlara Arfın selini göndererek yok etmiştir.³¹⁷ İşte bu ayette, Allah’ın nimetlerine nankörlük edip şükretmeyenler için çok önemli bir örnek vardır. Nitekim bunun gibi ayetleri gelecek nesillere aktararak şükür eğitimi verilmesi gerekir.

İnsan, sosyal bir varlıktır ve tek başına yaşamını sürdürmesi de zordur. Bunun için Allah, insanın sosyal bir şekilde yaşayabilmesi ve çoğalabilmesi için bir eş yaratmıştır. Bununla ilgili ayette: “Sizi tek candan yaratan ve kendisiyle huzur bulması için eşini de yaratan O’dur! İnsan eşiyile birlikte olup da onu sarıp bürüdüğü zaman, eş hafif bir yük yüklenir ve bir süre onunla dolaşır. Derken yükü ağırlaştığında, ikisi birden: “Eğer bize sağlıklı düzgün bir evlat verirsen, karşılığında şükredenlerden olacağız” diye Rablerine yalvarırlar”³¹⁸ buyurmuştur. Bu ayette iki türlü nimetten bahsedilebilir. Birincisi Allah’ın insana bir eş yaratması ve ikincisi ise dua karşılığında verilen evlattır. Bu iki nimet için de Allah’a şükür gereklidir. Allah, insanı yaratırken onun karşı cinsini de yaratmıştır. Çünkü insan sosyal bir varlıktır ve tek başına yaşayamaz. Onun için Allah, insana karşı cins yaratmış ve çoğalmasını sağlamıştır. Hz. Âdem’in eşi hamle kalır ve hayırlı evlat için Allah’a dua ederler. Salih bir evlat verilmesi halinde Rabbine şükredecekleri şeklinde dua ederler. Allah da onlara salih evlat verir. Buradan anlaşılıyor ki, dua eğitimin önemli unsurlarından biridir. Yani çocuğun daha anne karnındayken dua ederek hayırlı evlat istemek çok önemlidir ve bunu da gelecek nesillere de öğretilmesi önemlidir.³¹⁹

İnsanoğlu, yaratılış itibarıyla zayıf ve yardıma ihtiyaç bir varlıktır. Bunun ilgili Allah ayette: “Allah yükünüzü hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır”³²⁰ buyuruyor. Allah, ayette de belirttiği gibi insan zayıf bir şekilde yaratılmıştır. Yani

³¹⁶ Sebe, 34/15-17.

³¹⁷ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 15, ss. 397-402.

³¹⁸ A’raf, 7/189.

³¹⁹ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 7, ss. 453-454.

³²⁰ Nisa, 4/28.

müminler az ve zayıf olduğu zamanlarda çok sıkıntılar çekmiş ve ezilmişlerdir. Ancak Allah, onları koruyarak, yurt ve rızık vererek yardım etmiştir. Bunun karşılığında sadece kendisine şükretmesini istemektedir. Zira ayette: “*Hani bir zamanlar yeryüzünde az idiniz; horlanıp eziliyordunuz ve insanların sizi kapıp kaçmalarından korkuyordunuz da, Allah sizi barındırmış, yardım edip desteklemiş ve tertemiz şeylerle rızıklandırmıştır; ta ki şükredenlerden olasınız diye*”³²¹ geçiyor. Bu ayet, Hz. Peygamber (s. a. v.) zamanındaki Müslümanların durumunu anlatmakta ve evrensel bir şekilde bütün müminlere hatırlatarak hitap etmekte ve öğretmektedir. Zira Allah, Mekke’deki Müslümanların az ve zayıf olmalarından dolayı zulüm çektiğini ve müşrikler tarafından ezilerek korku ile yaşadıklarını anlatıyor. Ancak Allah Müslümanları Medine’ye göç ettirerek kurtardı. Bu Müslümanlar için büyük bir nimettir. Ensarlara merhamet duygusu verdi ve onlar da muhacirleri bağrılarına bastı. İşte Allah burada Mekke dönemindeki kötü günlerini hatırlatmakta ve şükredilmesine vurgu yapmıştır.³²²

Şükredilmesi gereken en büyük nimetlerden biri de denizdir. Çünkü deniz, insana yıllardan beri her türlü nimetleri sunmuş ve hayatlarını devam ettirebilmeleri için en büyük etken olmuştur ve olmaya da devam ediyor. Buna binen ayette: “*Kendisinden taze et yiyebilirsiniz ve takınmak üzere süs eşyaları çıkarabilirsiniz diye, denizi sizin emrinize sunan O’dur. Görüyorsun ki gemiler denizi yar yara yüzüp gitmektedir. Bütün bunlar, Allah’ın nimetlerini elde edesiniz de karşılığında şükredesiniz diyedir. Sizi sarsıp savurmasın diye Allah yeryüzünü ulu dağlarla perçinledi. Ve orada gideceğiniz yere varasınız diye nehirler ve yollar açtı.*”³²³ Ve buna benzer başka bir ayette de: “*Şu iki deniz bir değildir: birisi, içimi güzel tatlı ve susuzluğu giderici iken, diğeri tuzlu ve acıdır. Siz, her ikisinden de taze et yersiniz ve takınacağınız süsleri oralardan çıkarırsınız. Allah’ın nimetlerinden yararlanasınız da karşılığında şükredesiniz diye, oralarda gemilerin suları yarararak ilerlediğini görürsün.*”³²⁴ Ayetten de anlaşılıyor ki Allah’ın, insana verdiği nimetlerden biri de tatlı ve acı denizler, nehirler, dağlar ve rahat seyahat edebilmeleri için yollardır. İşte bütün bunlara bakarak insanın düşünmesi ve Allah’ın nimetlerine şükretmesi gerekir.

³²¹ Enfal, 8/26.

³²² Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 7, ss. 547-549.

³²³ Nahl, 16/14-15.

³²⁴ Fatır, 35/12.

Allah insanı, dağlar, nehirler ve yolları örnek vererek eğitmek istediğini görülmektedir.

Allah, yeryüzünde İslam dinini yaymak ve insanları doğru yola iletmek için birçok peygamber göndermiştir. Bunlardan biri de Hz. İbrahim idi. O, Allah'ın dostu bir peygamber idi. Ayette de belirttiği gibi: “*Şüphesiz ki İbrahim, Allah'a ortak koşanlardan olmadığı gibi, hiçbir batıla dönüp bakmadan bütün varlığıyla Allah'a teslim olan başlı başına bir önder idi. O, Allah'ın nimetlerine karşı şükreden idi. Allah O'nu seçmiş ve doğru yola iletmıştır*”³²⁵ geçmektedir. Hz. İbrahim müşrik bir toplumda yetişmiş ama buna rağmen Allah'ın gözetimindeydi. Yani ona eğitimi bizzat Allah vermiştir.³²⁶ Onun için de Hz. İbrahim; Allah'a laik bir kul şeklinde yetişmiş ve sadakatiyle, teslimiyetiyle ve şükredici bir kul olma özelliğiyle tüm Müslümanlar için büyük bir nimet ve örnek bir lider olmuştu. Nitekim Allah, Hz. İbrahim'in şükredici bir kul olma özelliğini örnek vererek, insanları bu yönde eğitilebileceğine vurgu yapmaktadır.

Allah, insanları yaratırken rızıkıyla beraber yaratmaktadır. Yani nimet ve rızıkların temiz ve helal olanından yemelerini emretmiştir. Ancak insan nankör bir varlıktır. Çünkü insan, Allah'ın nimetlere isyan etmekte ve haram şeylerden yemektir. İşte bunun üzerine Allah: “*Ant olsun ki, onlara kendi içlerinden bir peygamber geldi; ama O'nu yalanladılar; zalimliklerine devam ederlerken azap onları yakalayiverdi. O halde siz, Allah'ın size verdiği helal ve hoş rızıklardan yiyin! Eğer sadece O'na ibadet ediyorsanız, Allah'ın nimetlerine karşılık şükredin*”³²⁷ buyurmaktadır. Ayette geçen helale ekonomik açıdan bakılırsa, yenmesi ve satılması helal olan şeylerdir ve haram olana da gelince, buna yenmesi ve satılması haram olan şeylerdir. Zira Allah, rızıkın, nimetin, ticaretin haramından uzak durulmasını ve helalinden yenmesi ve Rabbine şükretmesi gerektiğini öğretmektedir.³²⁸

Ayrıca en büyük nimetlerden biri de sudur. Çünkü su olmadan insan veya diğer canlılar ömür süremezler. Ondan dolayı su özellikle insan için çok önemlidir. Zira insan, suyla her şey yapıyor. Yiyecek, içecek, temizlik ve ibadetleri yerine getirme konusunda da suyun çok önemli rolü vardır. Bundan dolayı Allah şu ayette suyun

³²⁵ Nahl, 16/120-121.

³²⁶ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 11, s. 140.

³²⁷ Nahl, 16/113-114.

³²⁸ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 11, s. 123.

insanlara nimet olarak nerden elde ettiklerini hatırlatmaktadır: “*Baksanıza şu içtiğiniz suya? Onu buluttan siz mi indiriyorsunuz; yoksa biz miyiz indiren?! Dileseydik onu acı-çorak yapardık! O halde, bütün nimetlere karşı niçin şükretmezsiniz?*”³²⁹ Allah, bu ayette insana temiz ve tatlı sudan ibret almalarını öğretmektedir. Zira ayette suyu insanlara tatlı bir şekilde nimet olarak verdiğini ve insanların da bunu düşünmeleri ve şükretmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır. Yani Allah, insanlara tatlı su ile tuzlu arasındaki farkı görmesini ve tatlı su olmasaydı, tuzlu su ile geçinemeyeceklerini ve diğer canlıların da aynı şekilde zorlanacağını ifade etmiştir. Onun için tatlı su, insan ve diğer canlılar için çok büyük bir nimettir. Bundan dolayı da insanların bu nimete şükretmeleri icap eder.³³⁰

İnsanın vücudu dirençli ve sağlam olması için birçok vitaminlere ihtiyacı vardır. Bunun için Allah, insanın bu ihtiyacını gidermesi için çok çeşit meyve yaratmıştır. Allah’ın hikmeti gereği her bir meyve farklı vitaminleri içermektedir. Zira Allah meyveyi de insan için bir nimet olarak yaratmış ve insanın kolay bir şekilde yemesi için elverişli topraklarda yaratmıştır. İşte Allah ayette: “*Kuruyup ölmüşken dirilttiğimiz toprak ve ondan yeşertip çıkardığımız ve kendilerinin yemekte oldukları ürünler, onlara bir göstergedir. Yeryüzünde hurma ve üzüm bağları yaratmışız ve orada pınarlar akıtmışız! Meyvesinden yesinler diye! Bunu onların elleri mi yapmış! İmdi onlar buna karşılık niçin şükretmez?!*”³³¹ buyuruyor. Allah, yeryüzündeki her türlü meyvelerin kendisi yarattığını açıklamakta ve insanların da emek harcayıp ekip yetiştireceği meyveleri verimli bir şekilde ürün vermesine vurgu yapmıştır. Çünkü Allah, toprağı verimli kılamasaydı insan ne kadar da ekse meyveler çıkmazdı. Kısacası güç, kudret ve nimetlerin Allah tarafından olduğu ve yalnız O’na şükredilmesi gerektiği yönünde insana şükür eğitimini verildiğine vurgu yapmıştır.³³²

D. ŞÜKRÜN MANEVİ GELİŞİME ETKİSİ

Allah insanı hür bir şekilde yaratmış ve manevi açılarından da gelişime açık bir şekilde yaratmıştır. Şükürün de manevi gelişime çok büyük bir etkisi vardır. Bunu da Kur’an ve din ile yapmaktadır. Yani ona dinini tamamlamış ve doğru ile kötü yolu

³²⁹ Vakıa, 56/68-70.

³³⁰ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 18, ss. 544-545.

³³¹ Yasin, 36/33-35.

³³² Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 16, s. 50.

göstermiştir. İşte insan, bu iki yoldan birini seçmede hürdür. Doğru yolu seçerse ve Allah'ın razı olacağı bir şekilde yaşarsa salih kullardan olur. Eğer de Allah'tan yüz çevirerek kötü yolu seçerse günahkâr kullardan olur ve Allah'ın azabına uğrar. Zira insan ne yaparsa ancak kendisi için yapar. Zira ayette: *“Kim doğru ve yararlı iş işlerse kendi yararındır; kim de kötülük işlerse, kendi zararındır. Sonuçta hepiniz Rabbinize döndürüleceksiniz”*³³³ buyurmaktadır. Başka bir ayette de şöyle buyurmaktadır: *“Kim yararlı bir iş işlerse kendi lehine, kim de kötü bir iş işlerse, o da kendi aleyhinedir. Senin Rabbin, kullarına asla haksızlık etmez.”*³³⁴ Ayetlerden anlaşılmaktadır ki; insan ne yaparsa ancak kendisi için yapar. Yoksa Allah kullarına asla zülüm ve haksızlık etmez.

Bu konuya şükür açısından bakılacak olursa, Müslüman birisi Allah'ın verdiği nimetlere karşı razı olup kanaatkâr olması gerekir. Zira kanaatkâr olup ve şükredici olmak, Müslüman'ın kendi yararındır. Ancak nankör olursa da kendi zararındır. Bununla ilgili de Allah ayette: *“Biz Lokman'a hikmet verdik ki, Allah'a karşı şükretsin. Kim şükrederse, ancak kendisi için şükreder; kim de nankörlük edip inkâra saparsa, şüphesiz ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve hiç kimsenin övgüsüne muhtaç değildir”*.³³⁵ buyurmaktadır. Bu ayete eğitim açısından bakılacak olursa Allah, Hz. Lokman'ın şükrünü örnek veriyor. Kim şükrederse ancak kendisi için etmiş olur veya kim de nankörlük ederse o da ancak kendi zararına etmiş olur ki buna Allah'ın ihtiyacı da yoktur. Zaten Allah, hamd edilmeye laik bir varlıktır. Nimetin değerini bilip nankörlükten uzak durmak, İslam ahlakının temellerindedir. Allah ile kul, insan ile insan arasındaki ilişkilerden nankörlüğü uzaklaştırmak din eğitiminin ahlaki görevlerinden biri olması gerekir. İnsanların birbirlerine ve gençlerin de anne-babalarına karşı nankörlük yapmaları ahlaki açıdan olumsuz bir davranıştır. İşte Allah'a, anne-babaya ve insanlara şükretmek, insanın ahlaki açıdan geliştiğini ve kanaatkâr olduğunu gösterir.³³⁶

Yine Lokman süresinin başka bir ayetinde Allah, insana anne-babasına iyilik yapması konusunda tavsiye etmektedir: *“Biz insana, anne-babasına iyi bakmasını vasiyet ettik. Çünkü annesi onu nice zorluklarla taşıdı. Onun emzirilip sütten*

³³³ Casiye, 45/15.

³³⁴ Fussilet, 41/46.

³³⁵ Lokman, 31/12.

³³⁶ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 15, s. 130-131.

kesilmesi iki yıldır. O halde, bunun karşılığı olarak bana ve anne-babama şükretmelisin. Sonuçta dönüş banadır.”³³⁷ Bu ayetten çıkarılacağı sonuç; başta Allah olmak üzere anne-baba şükredilmesi gereken kimselerdir. Çünkü Allah, insanı yoktan var edip ve ona nimetler veriyor. Anne-baba ise onu hayata tutunana kadar bakıp büyütüyor ve birçok zorluklar çekiyor. İşte bütün bunlara karşılık Allah, anne-babaya karşı iyi davranılması gerektiğini, Allah’a hamd edip ve anne-babaya da şükredilmesi gerektiğini emretmektedir. Nitekim bu ayetlerden ders alınmalı, insanlara, çocuklara ve genç nesillere de öğretmelidir.

Allah, kuluna muhtaç değildir ancak kul Allah’a muhtaçtır. Yani kulun ibadeti Allah’a hiçbir şekilde fayda sağlamaz. Kul, Allah’ı inkâr etse veya O’na şirk koşsa da Allah’a zarar veremez ancak kendisine zarar vermiş olur. Eğer kul, Allah’a itaat edip şükrederse salih kullardan olur ve kurtuluşa erer. Zaten Allah da kullarından yalnız kendisine şükretmeleri konusunda uyarılmaktadır. İşte Allah ayette: “*O sizi tek bir nefisten yarattı; ondan da eşini var etti. Size evcil hayvanlardan sekiz tür indirdi. Ve sizi annelerinizin karnında, üç karanlık içinde yaradılıştan yaradılışa geçirerek yaratmaktadır; işte Rabbiniz olan Allah budur. Mülk O’nundur; O’ndan başka tanrı yoktur. Böyleyken nasıl yüz çeviriyorsunuz!? Eğer nankörlük edip küfrederseniz, Allah’ın size bir ihtiyacı yoktur! Fakat O, kullarının nankörlük edip küfre sapmalarına razı olmaz! O sizin, nimetlere karşılık, şükretmenize razı olur. Hiç kimse, bir başkasının günahından sorumlu değildir. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir ve O size, yapmakta olduklarınızı haber verecektir. Çünkü O’dur göğüslerde ne olduğunu hakkıyla bilen!”³³⁸ diye buyurmaktadır. İşte Allah, ayette kullarını nankörlükten sakınmalarını ve şükretmeleri hususunda uyarıyor. Çünkü Allah, insanı yoktan var ediyor ve ona sayısız nimet, mal-mülk ve her çeşitten hayvanlar veriyor ve bütün bunlara karşılık sadece şükretmelerini istiyor. Ancak Allah’ın ne şükre ne de başka bir şeye ihtiyacı vardır. Ancak insan, Allah’ın razılığını istiyorsa bu ayetlerden ders almalı ve Rabbine şükretmelidir.*

Allah, kullarını şükür edip etmeyeceği konusunda imtihan eder. Buna misal olarak Kur’an’da Hz. Süleyman’ın bu olayı örnek verilebilir. İşte bu olay ayette şöyle geçmektedir: “*Süleyman çevresindekilere de şöyle dedi: “Ey ileri gelenler!*

³³⁷ Lokman, 31/14.

³³⁸ Zümer, 39/6-7.

*Onlar Allah'a teslim olup bana gelmeden önce, sizden kim O'nun tahtını bana getirir?!" cinlerin içinden en çetin olanı dedi ki: "Sen daha yerinden kalkmadan onu sana ben getiririm. Doğrusu ben onu sana güven içinde getirecek güçteyim." O sırada Kitap'tan bir bilgisi olan kimse dedi ki: "Sen gözünü açıp kapayınca kadar onu ben sana getiririm." Derken Süleyman, tahtın, yanı başında durmakta olduğunu görünce dedi ki: "Bu, şükür mü edeceğimi, yoksa nankörlük edip küfür mü edeceğimi sınamak üzere Rabbimin bir lütfudur! Şüphesi kim şükrederse kendisi için şükreder, kim de nankörlük edip küfrederse bilmeli ki, Rabbinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve O çok iyilik edendir."*³³⁹ Ayetten de anlaşılıyor ki Hz. Süleyman, olayı şükür ve nankörlük etme açısından bir imtihan olarak değerlendirmiş ve bunda ne kendisinin ve ne de başka bir kimsenin etkisi olduğunu ve sadece Allah'ın bir nimeti olduğunu ifade etmiştir. Zira Hz. Süleyman'ın bu davranışı, bütün insanlar için bir eğitici unsurdur. Çünkü her insan, geçmişten bu güne ve kıyamete kadar imtihan içinde olacaktır ve her insanın bu imtihan karşısında hazır olması gerekir. Zira Hz. Süleyman bu ifadeleriyle dinin temel unsurlarından birini öğretiyor. Nitekim imtihan karşısında sabredip şükretmek önemlidir. Çünkü bu insanın yararınadır ancak isyan edip nankörlük ederse de kendi zararına olur. İşte Hz. Süleyman'ın bu sözleri dinin temellerinden biri olması söylenebilir ve bunu da din eğitimi ve öğretimi alanında kullanılabilir.³⁴⁰

E. İNSANİ ÖZELLİKLER AÇISINDAN ŞÜKÜR

İnsanoğlu yapısı itibariyle çok az şükreden ve nankör bir varlıktır. Bundan dolayıdır ki Allah, Kur'an'ı Kerim'in birçok yerinde insanın, verilen nimetlere karşılık az şükrettiğini belirtmektedir. İşte ayette: "*Şüphesiz ki biz size, yeryüzünde güç ve imkân verdik ve orada size geçiminizi sağlayacağınız yollar sunduk. Nimetlerimize karşılık ne az şükrediyorsunuz!*"³⁴¹ buyurmaktadır. İşte ayette Allah, insanlara yeryüzünde güç ve imkân verdik diye ifade ediyor. Bundan maksat, sizin yeryüzünde barınacak yeriniz yoktu, yersiz yurtsuz dolaşıyordunuz ve ben size yerleşik bir hayat ve hükümranlık verdim diye açıklıyor. Çünkü yerleşik hayat,

³³⁹ Neml, 27/38-40.

³⁴⁰ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 14, ss. 223-224.

³⁴¹ Araf, 7/10.

devlet kurmak, sosyal çevre, eğitimi geliştirmek ve medeniyetler oluşturmak açısından insan için çok önemlidir. Bunun yansıra geçim vasıtaların da oluşması ve bu sebeple üretim ve teknolojilerin de gelişmesi bütün bunlar da beraberinde şükürü getirir. Çünkü bunlar insanın bir devlet olarak gelişmesi için temel ihtiyaçlarındandır. İşte Allah, bütün bunları insana veriyor. Zira bunlar insanın için çok büyük bir nimettir ancak insan, bunların değerini bilmiyor ve bunları az buluyor. Çünkü insan, nankör ve çok az şükreden bir varlıktır. Buradaki şükür, Allah’a iman edip boyun eğmek, medeniyet kurmak, eğitim, sosyal, ekonomik ve devlet gibi nimetleri elde edip geliştirmek için çok sıkı çalışmak ve Allah’a şükredilmesi gerekiyor.³⁴² Ayrıca Allah, şükreden kullarının az olduğunu, verilen nimetlerden dolayı Hz. Davut ve ailesine çalışıp şükretmeleri hususunda emretmektedir. Çünkü o zamanlarda da Allah’a şükredenlerin az olduğunu ifade etmektedir. İşte Allah: “*Cinler O’na, istediği görkemli mabetler, resim ve heykeller, havuz büyüklüğünde küpler ve yerinden oynamaz büyük kazanlar yaparlardı. “Ey Davut ailesi! Kullarımın içerisinden nimetlerime şükredenler ne az! Sizler nimetlerime şükrediniz!” dedik.*”³⁴³ Diye buyurmuştur. Görülüyor ki Allah, şükretmeyi çalışmaya bağlamakta ve aynı zamanda şükürün bir ibadet olduğuna da vurgu yapmaktadır. Nitekim şükreden kullarının çok az olduğunu gündeme getirmiř³⁴⁴ ve bir ders verme niteliğinde açıklamıştır. Çünkü Allah’ın ayetlerindeki her bir vurgu, Müslüman için birer uyarı, ibret alma, ders çıkarma ve insanı eğitmek amaçlıdır.

İnsan ne kadar çok mal-mülk elde ederse etsin insan yine ağzldr. Zira yine ister doymaz ve nankörlük yapar ve hiç de şükretmez. Hal bu ki Allah, insana o kadar çok nimet vermiştir ki saymaya kalkılırsa saylamaz ama yine de Allah’a şükretmezler. Allah bunu ayette şöyle belirtiyor: “*De ki: “O’dur sizi yoktan var eden; size kulak, göz, kalp veren! Ne az şükredersiniz!”*”³⁴⁵ Allah insana akıl, göz, kulak ve kalp verdiğini ve bunları hakkıyla kullanmasını istiyor. Zira şükür, bunların nimet olduğunu anlamak, helal bir şekilde kullanmak ve değerini bilmektir. Çünkü Kur’an, insana aklını kullanmasını, nerden geldiğini ve nereye gideceğini öğretiyor.

³⁴² Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 7, ss. 74-76.*

³⁴³ Sebe, 34/13.

³⁴⁴ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 15, s. 394.*

³⁴⁵ Mülk, 67/23.

Bu konu da din eğitimini ilgilendirmektedir.³⁴⁶ Yine başka bir ayette de: “*O zaman onu (Âdem’i) düzgün bir yaradılışa kavuşturup ruhundan üflemiştir. O sizlere işitme yeteneği, gözler ve kalpler vermiştir. Ne az şükredersiniz!*”³⁴⁷ Allah’ın insana ruhundan üflemesi, insana kendi özelliğinden vermesi ve onu farklı kabiliyet ve yeteneklerle donatması demektir. Zira Allah, insanın Allah’a yakışır bir kul olabilmesi için anne karnında eğitim vasıtasıyla olgunlaştırmaktadır. İşte Allah, insana amacını öğretmekte ve şükretmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.³⁴⁸ Yine buna benzer bir ayette:” *Sizin için kulaklar, gözler ve kalpler yaratan O’dur! Bunun karşılığını vermeye neden şükretmiyorsunuz?!*”³⁴⁹ Allah, insanlara akıl, göz, kulak ve diğer organları eğitimi için veriyor. İnsanın da bunları iyi bir şekilde kullanması lazım ve bunlar insan için büyük bir nimettir. Nitekim insan bunları kullanırsa şükretmiş olur. Eğer kullanmazsa veya haram olan şeylerde kullanırsa da, Allah’a bunların hesabını verir.³⁵⁰ Çünkü Allah, insana verdiği nimetleri takip ediyor. Faydalı bir şekilde kullanıp şükrederse artırır ve ecirini verir. Faydasız ve haram olan bir şekilde kullanıp nankörlük ederse da cezasını verir.

Allah, insanlara karşı lütuf sahibidir. Çünkü Allah, insanların sadece iyiliklerini ister. Bundan dolayı insana faydalı olan şeyleri yaratmış ve emrine sunmuştur. Buna örnek olarak ayette geceyi ve gündüzü insana bir nimet ve lütuf olarak yarattığını ifade etmiş ve buna şükredilmesi gerektiğine de vurgu yapmıştır: “*Dinlenesiniz diye geceyi, göresiniz diye de gündüzü sizin için yaratan Allah’tır. Allah insanlara karşı sonsuz iyilikseverdir ama insanların çoğu şükretmezler*”³⁵¹ buyurmuştur. Çünkü gündüz insanın çalışması için gece ise dinlemesi için büyük bir nimettir. Yine lütufla ilgili: “*Senin Rabbin insanlara çok lütuflkârdır; fakat onların çoğu, nimetlere karşılık şükretmezler!*”³⁵² Bu ayetteki şükürün manası, iman etmez anlamına gelebilir. Çünkü Allah, insana türlü türlü nimetler vermiş ve rağmen Allah’ı inkâr ediyor, inanmıyor ve neticesinde de şükretmiyorlar. Onun için iman etmezler anlamı verilebilir. Allah,

³⁴⁶ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 19, ss. 469-470.*

³⁴⁷ Secde, 32/9.

³⁴⁸ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 15, ss. 197-199.*

³⁴⁹ Mü’minun, 23/78.

³⁵⁰ Bayraklı, Bayraktar, *a, g, e., c. 13, ss. 273-274.*

³⁵¹ Mü’min, 40/61.

³⁵² Neml, 27/73.

bu ayette iman-şükür ilişkisine ve şükürün önemine vurgu yapmıştır.³⁵³ Ayrıca Allah başka bir ayette de şu örneği vermiştir: “*Ölüm korkusuyla yurtlarından kaçan binlerce insanı düşün! Allah onlara: “Ölün!” demişti; sonra onları diriltmişti. Şüphesiz ki Allah, insanlara hep iyilik edendir; ama insanların çoğu, şükretmezler.*”³⁵⁴ Dolayısıyla Allah, insanların rahat bir şekilde yaşayıp çoğalması, gelişmesi ve ibadet edip şükretmesi için birçok nimet vermiştir. Çünkü Allah iyilik sahibidir ve dilediğine verir. Ancak insan, bütün nimet ve rızıklara karşı Allah’a nankörlük ediyor ve görmezlikten geliyorlar. İşte Allah ayette, insanların nankör olduğuna vurgu yapmış ve şükretmeleri yönünde bu ayetlerle örnek vermiştir. Yani Allah, insanın aklını kullanmasını ve ayetlerden ibret alıp dersler çıkarmasını öğretmektedir.

F. ŞÜKRÜ ENGELLEYEN UNSURLAR

Şükürü engelleyen birçok unsur vardır. Bunlardan biri de şeytandır. Çünkü şeytan kibir ve kıskanç biridir. İşte bundan dolayı tüm hayatını insanları saptırmak ve Allah’a şükreden bir kul olmaktan engellemeye çalışmaktadır. Bu durum şeytanın en büyük hedeflerinden biridir. İşte şükretmeyen bir kimsenin büyük bir delalet içinde olduğu anlaşılmaktadır. İnsan için şükretmenin ne kadar önemli olduğunu iyice anlamak için İblis’in Kur’an’da şu sözleri bir örnek olarak verilebilir: “*İblis dedi ki: “Mademki beni saptırmama müsaade ettin, o halde ben de senin doğru yolunun üzerinde olanlara pusu kuracağım.” Onların önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım; sonunda sen onların çoğunu, verdiğin nimetlere karşılık şükretmeyenlerden bulacaksın!*”³⁵⁵ Ayetteki şükürün iki anlama geldiğini de söylemek mümkündür. Birincisi nimetin değerini bilmek ve Allah’tan geldiğine iman etmektir. İkincisi ise teslim olmaktır. Şeytan, insanları Allah’a şükretmekten alıkoymaya kararlı olduğu görülmektedir. Zira şeytan, inanların amellerini süsleyerek, tahrik etmek, vesvese vermek suretiyle onları azdırarak saptıracağını ifade etmiştir. İşte şeytanın insanları nasıl saptıracağı bu ayette görülmektedir. Nitekim din eğitiminin önemli metotlarından biri de, insanlara zararlı ve tehlikeli olan şeyleri önceden

³⁵³ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 14, s. 255.

³⁵⁴ Bakara, 2/243.

³⁵⁵ A’raf, 7/16-17.

bilgilendirmektir. Çünkü bilgilendirme olmadan tedbirin alınması mümkün değildir. İşte eğitimin amacı, insanları şeytana karşı uyarmak ve bilgilendirmektir.³⁵⁶ Ayrıca Allah, nimetlere şükredenlerin nimetini artıracığını ve nankörlük edip de şeytana uyanları da şiddetli bir şekilde azabıyla uyarmaktadır: “*Hani Rabbiniz size bildirmişti:*” *eğer nimetlerime karşı şükreder iseniz, size daha çok veririm, fakat nimetlerimi görmezden gelerek inkâra saparsanız, azabım çok şiddetlidir!*”³⁵⁷ ayette de görüldüğü gibi nankörlük şeytanın özelliklerindedir. Bundan dolayı Allah, kullarının şükretmelerini emrediyor ve nankörleri de azapla uyarmak suretiyle eğitiyor denilebilir.

Allah, insanlara o kadar çok sayısız nimet vermiştir ki, insan onu saymaya çalışırsa sayamaz ve sayması da imkânsızdır. Çünkü insanoğlu bazen aç gözlülük yaparak ve şeytana uyarak zalim ve nankörlük yapmaktadır. Zira insan, Allah’ın nimetlerini saymak yerine O’na şükretmelidir ki, şeytanın tuzağından kurtulup Rabbinin lütfuna nail olsun. Bununla ilgili ayette de Allah şöyle buyurmaktadır: “*Allah’ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*”³⁵⁸ Ayette de ifade ettiği gibi, Allah’ın nimetlerini saymak mümkün değildir. İşte nimetin sınırı olmadığı gibi şükretmenin de sınırı yoktur. Bundan dolayı insan, sürekli Allah’a şükredip anmalıdır ki şeytanın tuzağına düşmesin. Nitekim Allah, kullarının şükredici olmaları gerektiğini ve bu sayede kullarını bağışlayacağını haber vererek öğretmektedir.

G. CEZA VE MÜKÂFAT AÇISINDAN ŞÜKÜR

Şükür, Allah’ın verdiği her şeye razı olup ve O’na karşı gelmekten sakınmaktır. Eğer her kim Allah’a ve Peygamberine nankörlük ederek karşı gelirse, Allah’ın azabından kurtulamaz. Nitekim ayette: “*Bütün bunlar, Allah’ın çizdiği yasalardır. Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onları, içerisinde kalacakları, ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. İşte bu, büyük kurtuluştur! Fakat kim Allah’a ve Resulü’ne karşı gelir ve Allah’ın yasalarını aşarsa, onu da Allah, içinde sonsuza dek kalacağı bir ateşe atacaktır. Onun için, alçaltıp aşağılayan bir*

³⁵⁶ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 7, ss. 85-86.

³⁵⁷ İbrahim, 14/7.

³⁵⁸ Nahl, 16/18.

azap vardır.”³⁵⁹ buyurmaktadır. Yani Allah’a ve Peygambere itaat etmek bir nevi şükürün göstergesidir denilebilir. Ancak kul, Allah’ın gösterdiği hak yoldan ve O’nun gönderdiği kanun ve Peygamberlerine itaat edilmezse azabının çok şiddetli olacağını haber veriyor. Onun için insan, O’nun razı olacağı şeyleri yapıp şükretmesi gerekir. Zira şükretmek de büyük bir nimettir ve aynı zamanda Allah’ın azabından korumaktadır. Nitekim Allah, Kur’an’da: “*Siz nimete karşı şükredip iman ettikten sonra, Allah size niçin azap etsin? Allah, çalışmalarınızı karşılıksız bırakmayan ve her şeyi hakkıyla bilendir*”³⁶⁰ haber vermektedir. Bu ayetteki şükre bakıldığı zaman, imandan önce gelmiştir. Bu da şükürün tövbe anlamına geldiğini göstermektedir. Yani insan, Allah’a ve nimetlerine nankörlük edip inkâr ettikten sonra pişman olup tövbe edip iman ettikten sonra, Allah’ın azap etmeyeceği vurgulanmaktadır. Zira şükürle tövbe arasında bir bağlantı olduğunu anlamak mümkündür. İşte şükürün, iman etmeden önceki tövbe olduğu söylenebilir.³⁶¹ Nitekim bu ayetteki şükürün amaçladığı eğitim, şükür ve tövbenin insanı Allah’ın azabından engellediği şeklindedir.

Ayrıca Allah, dilediği kullarına hesapsız nimetler vereceğini ifade etmiştir. Bu ister dünya nimeti olsun ve ister ahiret nimeti olsun, kim neyi isterse ona göre nimet vereceğini ayetlerinde belirtmiştir. Zira ayette: “*Hakikati örtbas eden kâfirler, dünya hayatının gösterişine kapılarak, iman edenleri alaya alırlar. Oysaki Allah’ın emirlerine sınıksız sarılıp korunanlar, kıyamet günü onlardan üstün olacaklardır! Ve Allah, dediklerini hesapsız nimetle mükâfatlandıracaktır.*”³⁶²buyurmaktadır. İşte ayette Allah’a iman edip ve hak yolda onların karşılığı olarak hesapsız nimet vererek ödüllendireceğini haber vermiştir.

Ayrıca Allah, şükreden kullarına da mükâfatını vereceğine vurgu yapmıştır. Çünkü Allah, kullarından kendisine şükretmelerini istiyor. İnsanın nimetinin artırılması veya devam etmesi konusunda şükür çok önemlidir. Bundan dolayı Allah’a ve Peygamberine iman edip ve salih amel işleyen ve aynı zamanda şükreden kullarına ödülleri fazlasıyla vereceğini söylemiştir. Çünkü Allah hiçbir şeyi karşılıksız bırakmadığı gibi şükredenleri de karşılıksız bırakmaz. Nitekim Allah ayette: “*Muhammed ancak bir peygamberdir; O’dan önce de nice peygamberler*

³⁵⁹ Nisa, 4/13-14.

³⁶⁰ Nisa, 4/147.

³⁶¹ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 5, ss. 405-406.

³⁶² Bakara, 2/212.

gelip geçmiştir. Şimdi O ölür yahut öldürülürse, gerisin geri dönecek misiniz?! Kim gerisin geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez! Nimetlere karşılık şükredenlere Allah, mükâfatını verecektir. Allah'ın izni olmadan hiç kimse ölmez! Ölüm, vaktini asla şaşırmayan bir yazgıdır. Kim dünya nimetlerini isterse, ona ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz. Nimetlerimize karşılık şükredenleri mutlaka ödüllendiririz”³⁶³ buyurmuştur. İşte ayetten anlaşıldığı gibi Allah, peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s. a. v.) örnek vermiştir. Yani kim de O'nun ölümünden sonra eski dinlerine geri dönerlerse Allah'a hiçbir zarar veremez. Onlar ancak kendilerine zarar vermiş olurlar. Ancak O'nun ölümünden sonra da İslam dini üzere devam edip şükredenlere de bunun karşılığında ödülleri vereceğini açıklıyor. Bir de kim dünya nimetini isterse ona veririm. Ve kim de ahiret hayatını isterse ona da ondan veririm buyurmuştur. Yani kısacası Allah, İslam'dan sapmayanların ve şükredenlerin mükâfatını vereceğini vaat etmektedir. İkinci ayete gelince, Uhud savaşında ölümden korkan ve endişelenen Müslüman ve münafıklara bir uyarı mahiyetinde olabilir. Çünkü ecel geldiği zaman herkesin öleceğini ve Allah'tan başka kimsenin ebedi kalmayacağını vurgulamakta ve öğretmektedir. İşte bu öğretilen yola çıkarak şükür, Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin ölmeyeceğine iman etmek, bu dünya ve ahiret nimetlerini sadece Allah'tan istemek demektir.³⁶⁴

İslam'da ibadetle şükürün bağlantılı olduğunu ve bunun yanı sıra hayır iş işlemenin de şükürle alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Allah, ibadet edip ve iyilik yapanların karşılığını fazlasıyla mükâfatlandıracağını bildirmiştir. Zira Allah ayette: *“Hiç kuşkusuz Safa ile Merve, Allah'ın simgelerindedir. O halde, kim hac veya umre yaparsa safâ ile Merve arasında gidip gelmesi günah değildir! Kim ki gönlünden koparak fazla hayır işlerse, şüphesiz ki Allah, iyilikleri karşılıksız bırakmayan ve her şeyi hakkıyla bilendir.”³⁶⁵ buyurmuştur. Ayetten de anlaşılıyor ki, hac veya umre ibadetlerini hakkıyla yerine getiren, karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek hayır işleyen ve daima Allah'a şükredenlerin ödülleri verileceğine vurgu yapılmıştır. Zira ödülün, insanı eğitmede önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.*

³⁶³ Al-i İmran, 3/144-145.

³⁶⁴ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 4, ss. 405-407.

³⁶⁵ Bakara, 2/158.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'a şükreden birçok peygamberlerden bahsedilmektedir. Bunlardan biri de Hz. Lut ve ailesidir. Çünkü Hz. Lut, kavmine nasihat ve uyarılarda bulunmuş ama kavmi onu dinlememiş, yalanlamış ve inkâr ederek nankörlerden olmuşlar.³⁶⁶ Ancak Lut ve ailesi Allah'a iman ederek ve şükretmişler. Nitekim Allah ayette: *“Lut’un kavmi de uyarıcıları yalanladı. Onların başlarına da çakıllar yağdırdık ve seher vakti, içlerinden sadece Lut’un ailesini kurtardık. Bu bir nimetti katımızdan; çünkü nimetlerimize karşılık şükredenleri biz böyle mükâfatlandırırız”*³⁶⁷ buyurmuştur. Ayette Hz. Lut’un toplumundaki olgusundan bahsedilmiştir. Ayetteki şükürün manasına gelince, buradaki anlamı iman etmek demektir. Yani şükretmediler-iman etmediler şeklindedir. Zira Hz. Lut, kavmini iman etmeleri konusunda birçok defa uyarmıştır. Ancak Hz. Lut’un kavmi hep yalanlamış ve iman etmemişlerdi. İşte bu durum onları helake sürüklemiştir. Çünkü Hz. Lut ve ailesi Allah'a şükrettikleri için Allah onları kurtarmak suretiyle mükâfatlandırmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki şükretmek, iman etmek anlamına gelmektedir. İşte şükredenlerin kurtuluşu bu dünyada ve mükâfatı ise ahirette verilecektir. Dolayısıyla ayette iki önemli unsur öne çıkmıştır. Birincisi yalanlamak ve ikincisi ise şükretmektir. Zira birincisinde taş yağdırılarak helak olmuşlar. İkincisinde ise kurtarılarak ödüllendirilmişler. İşte bu insanların farkını ortaya koyan iki özelliktir. Biri yalanlamak diğeri ise şükretmek demektir. Aslında bu ikisi de insanın kalbinden meydana gelmektedir. Biri kir ve kötülüğe, diğeri ise nur ve temizliğe delalet ediyor. Kir ve kötülük olan helake, nur ve temizlik de mükâfata ve kurtuluşa götürmektedir. Nitekim din eğitiminin amacı, kir ve kötülüğü nura dönüştürecek bir faaliyet olduğunu söyleyebiliriz.³⁶⁸

³⁶⁶ A'raf, 7/80.

³⁶⁷ Kamer, 54/33-35.

³⁶⁸ Bayraklı, Bayraktar, a, g, e., c. 18, ss. 440-441.

SONUÇ

Şükür kavramı Kur'an-ı Kerim'de geniş bir manada geçmektedir. Zira şükür, yapılan bir iyiliğe karşılık vermektir. Yani iyiliğe karşı iyilik yapmaktır denilebilir. Şükür, verilen nimete veya yapılan iyiliğe karşı verilen olumlu bir tepkidir. Zira her insanda teşekkür etme duygusunun olduğu görülmektedir. Ancak bu duygu bazı insanlarda kaybolup ve azalabilir. İşte bundan dolayı Allah, Kur'an'da nankör ve inkârcılara da vurgu yapmakta ve şükre teşvik etmektedir. Allah, insanlara sonsuz ve çeşit çeşit nimetler vermiştir. Zira insanların da bu nimetlere karşılık Allah'a şükretmeleri gerekir. Bunu yaparken de karşı tarafa açık bir şekilde belirtmek gerekmektedir. Yani Allah'ı ihsan ettiği rızıklardan dolayı övmek, senada bulunmak ve O'na şirk koşmamak suretiyle şükretmek gerekir. Ayrıca insanın, insana karşı yaptığı iyilikten dolayı ona dili ile veya güzel bir hareketle karşılık olarak teşekkür mahiyetinde şükretmesi, şükür duygusunu ortaya çıkartmada önemlidir. Aynı zamanda şükürün, dille, kalp ve insanın azalarıyla yapıldığı görülmektedir. İnsanın şükür duygusunu daima canlı tutması gerekir ve bunun için de, Kur'an-ı Kerim'den ayrılmamalıdır.

Şükür ile nimet arasında bir bağ vardır. Çünkü nimet, Allah'ın, insanlara verdiği rızıklara karşılık şükretme hissini uyandırmak demektir. Aynı zamanda Allah ile kul arasında bir bağ oluşturur. Ayrıca Allah'ı, yaptığı iyiliklerden ve verdiği rızıklardan dolayı övmek ve O'na hamd etmek de şükürün kendisi ve bir parçasıdır. Çünkü Allah'ın şanına layık bir şekilde cevap vermek gerekmektedir. Zira hamd ile şükür birbirleriyle anlam bakımından yakındır. İşte Allah, insanlara sonsuz nimetler vermiştir. İnsanoğlu da buna karşı tutumlu olması, açgözlü olmaması, utangaç, mütevazı ve kanaatkâr olması gerekir. Zira kanaatkârlık, Allah'a karşı teşekkür etmektir. Sabra gelince, şükür ile sabır arasında da bir bağ vardır. Çünkü kul, başına gelen tüm sıkıntı ve musibetlere karşı sabrederse Allah'a şükredenlerden olur. Zira kul, Allah'ın lütfuna nail olmak istiyorsa, her türlü sıkıntılara karşı sabredip şükretmesi gerekir. Çünkü sabretmek, şükürün ayrılmaz bir parçasıdır.

Şükürün ihtiva ettiği manalardan biri de, Allah tarafından verilen nimet ve rızıkları bilip, Allah'a ibadet etmek demektir. Kul, nimeti tanırsa onu vereni de tanımalıdır. O'nu tanımaya başlayınca da sevmeye ve hoşlanmaya başlar. Eğer kul, nimeti tanımazsa ve inkâr ederse küfre düşmüş olur. Yani kişinin, nimeti ve onu vereni tanıyıp şükretmesi iman sahibi olduğunun göstergesidir. İnsanın insana yaptığı iyiliği veya Allah'ın kullarına verdiği nimetleri görmezlikten gelmek ve inkâr etmek küfrün ta kendisidir. Çünkü böyle yapmak karşı tarafın yapmış olduğu iyiliği inkâr etmek ve nankörlük etmek demektir. Allah, kullarını bela ve musibetlerle sınamaktadır. Yani kulun isyan edip etmeyeceği veya şükür mü edeceğini görmek ister. Bunun için insanoğlunun, her türlü sıkıntılara karşı Allah'a sığınarak şükretmesi gerekmektedir. Buna israfın da ek olarak ifade edilmesi uygun olur. Çünkü insanın, elde ettiği şeylerle yetinmeyip daha fazla harcama yaparak aç gözlülük yaptığı da görülmektedir. Yani Allah'ın verdiği nimetleri boş yere harcar ve dolayısıyla israfa düşmüş olur ki, bu da şükre zıt bir şeydir. Şükür, bize her şeyi yerli yerinde ve ölçülü kullanmak ve harcamak gerektiğini öğretmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de şükür kavramı birçok defa zikredilmiştir. Yani Allah'ın, Kur'an'da şükürü bahsetmesinin sebeplerinden biri de kendisinin hatırlanmasıdır. Allah, kuluna verdiği her türlü nimetin karşılığında kendisini hatırlamasını ister. Bu da kulun şükretmesiyle gerçekleşir. Allah'a şükretmek, kulun üzerinde nimetlerin artırılması demektir. Çünkü Allah, kendisine şükredilmesi halinde nimetini artıracaklarını bildirmiştir. Ayrıca Peygamberimiz (s.a.v.), şükürü hayatında en iyi şekilde uygulayarak insanlara örnek olmuştur. Allah'a şükretmenin çok önemli olduğunu bizlere hayatında yaşayarak göstermiştir. Ayrıca şükür, tasavvuf alanında da çok önemli bir yere sahiptir. Zira tasavvufta da şükürün önemli olduğu görülmektedir. Tasavvufta şükretmenin birçok yolları olduğunu görmek mümkündür. Yani insanın Allah'a (c.c) kalbi, dili ve bütün organlarıyla şükretmesi, insanın Allah rızasına nail olması için çok önemli olduğu görülmektedir.

Eğitim, insanın hayatını şekillendirmesi bakımından çok önemli bir etkidir. Çünkü insan dünyaya gelirken temiz bir hafızayla gelmektedir. Böylece insan, eğitim almaya ve bir şeyler öğrenmeye muhtaç bir varlıktır. Aynı zamanda din eğitimcileri ve öğreticileri de bir Müslüman'ın iyi bir şekilde yetişmesi, eğitim alması ve Allah'a layık bir kul olması ve O'na ibadet etmesi bakımından önemli rol oynar. Müslüman

birisine, İslam'ın emrettiği bir şekilde yaşaması için sağlam bir şekilde İslami ve dini eğitimin verilmesi gerekir. Zira eğitim, insana kişilik ve sağlam bir karakter kazandırır. Din eğitim ise, sağlam ve imanlı bir Müslüman yetişmesini sağlar. Onun için bir insan, din eğitimini iyi bir şekilde alması ve hayatında uygulaması gerekir. Bu bakımdan din eğitimini genel eğitimle birlikte yürütmek, din eğitimini genel eğitimin ayrılmaz bir parçası yapmak lazımdır. Bu bütüncül bakış ailede başlar. Öyleyse aile çok önemlidir. Çünkü Kur'an ve İslam geleneğinde ilk eğitim ailede başlamaktadır. Ayrıca din eğitiminin amacı; Allah'ın emir ve yasaklarından sakınan, bu emir ve yasakları hayatı boyunca titiz bir şekilde uygulayan bir nesil yetiştirmektir.

Şükür eğitiminin amacına gelince, insanlara şükür bilincini aşılacak, eğitimini ailede vermeye başlamak aynı zamanda topluma da uygulamaktır. Bu da Allah'ı anmak, ibadet etmek, nimetler için şükretmek, şükürün manevi yönünü dikkate almak ve şükürü engelleyen unsurları göz önünde bulundurarak uygulamak gerekmektedir. Bunun yanı sıra insan-Allah ve insanın-insanla olan ilişkisini kemale ulaştırmaktır. Yani insan, kazandığı nimetlerin nereden geldiğini, kime niçin şükretmesi gerektiğini, Allah'a veya insanlara neden şükretmesi gerektiğini, nasıl yaratıldığını, sonunda nereye gideceğini, nelerden sakınmak gerektiğini, neleri yaparsa kurtuluşa erer veya neleri yaparsa Allah'ın gazabına uğrar, bunların hepsini bilmesi ve öğrenmesi gerekir. Nitekim Allah, şükreden kulların mükâfatına nail olacağını ve nankörlük edenlerin ise azaba uğrayacağını ayetlerde belirtmiştir. İşte bu ve bunun gibi soruların cevaplarını açıklığa kavuşturmak ve ortaya koymak için eğitimin izleyeceği en iyi yol ve yöntem Kur'an-ı Kerim'dir.

ÖNERİLER

Bu çalışmada elde edilen bilgilere, değerlendirmelere ve varılan sonuçlara göre, aşağıdaki önerilerin sunulması uygun görülmüştür.

1. İlkokullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeninin, şükür kavramını değerler eğitimi içerisinde derslerde vermesi gerekmektedir.
2. Şükür kavramının hem sosyolojik ve hem de psikolojik açıdan liselerde düzenli bir şekilde verilmesi uygun olur.

3. İlk olarak ailede Dini eğitimi çocuklara küçük yaşlarda verilmesi gerekmektedir. Çünkü çocuklar 5 yaşlarından itibaren dini konulara merak etmeye başlarlar. İşte bu yaşlarda aile ve okul ortamlarında çocuklara hem dini eğitim ve hem de şükür duygusu yaparak ve yaşayarak gösterilmelidir.

4. Üç ay yaz tatillerinde çocuklara camilerde temel dini bilgiler ve Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesinin yanı sıra şükürün önemini anlatılması ve nasıl şükredilmesi gerektiğinin eğitimi verilmesi gerekmektedir.

5. Din eğitimi alanında; Kur'an-ı Kerim'de geçen şükür ve buna yakın kavramları eğitim ve değerler eğitimi açısından ele alarak kurallı bir şekilde okulöncesi, ilkokul, lise ve ilahiyat fakültelerinde uygun ve pedagojik programlar hazırlanarak uygulamalı örneklerle veya ders şeklinde verilmesi gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ak, Ahmet, *Maturidi'nin Şükür Anlayışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, c: XLVII, sy: 2.

Akay, Hasan, *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul 2004.

Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998.

Bardakoğlu, Ali, Selahattin Pola, *Kur'an-ı Kerim Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul, 1988.

Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri (Hulasatü't -Tefasir)*, Arslan Yay., İstanbul, trs.

Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat Yay., byy, trs.

_____, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yay., cilt. XIX, İstanbul, trs.

_____, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat Yay., byy, trs.

Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, Dergah Yay., İstanbul 1980, Baskı. 1.

_____, *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, M.Ü.İ.F., Vakfi Yay., No: 168, İstanbul 1999.

_____, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul, 2003.

Bayraktar, Mehmet Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yay., İstanbul 1994, Basım. 4.

Buhari, Ebu Abdillah Muhammed ibn İsmail, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, (çev. Mehmed Sofuoğlu), 3-12, Ötüken Yay., İstanbul 1987.

Buladı, Kerim, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul 2001, Basım. 1.

Cağrıcı, Mustafa, "*Şükür*" *DİA*, XXXIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010.

Cüllabi, Ali b. Osman, Hucviri, *Keşfu'l-mahcub- Hakikat Bilgisi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1996, baskı. 2.

Cürcani, Seyyid Şerif Ali bin Muhammed bin Ali el-Hüseyni, *Kitab et-Ta'rifat*, y.y.y., trs.

Çağrıcı, Mustafa, "*Kanaat*" *DİA*, XXIV, İstanbul: Türkiye Vakfı Yay., 2001.

_____, “Nankörlük” *DİA*, XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2006.

_____, “Sabır” *DİA*, XXXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2008.

Çanga, Mahmut, *Kur’an-ı Kerim Lügati, İlavelerle Mu’cemü’l Müfehres*, Timaş Yay., İstanbul 2004.

Çift, Salih, “Yahya b. Muaz” *DİA*, XLIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013.

Çoşkun, Ahmet, *Kur’an-ı Kerim’de Rızık ve İktisadi Hayat*, Ensar Naşriyat Yay., İstanbul 2010.

Demirci, Mehmet, “Ebu Said el-Harraz” *DİA*, X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994.

Doğan, Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlüğü*, Yazar Yay., Ankara 2013.

_____, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay., Ankara, 1982.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, (haz. Necati Yeniçel v.dğr), 6-16, Şamil Yay., İstanbul 1990.

Ece, K. Hüseyin, *İslam’ın Temel Kavramları*, 2. Baskı, Beyan Yay., İstanbul 2006.

İsfahanî, Ebu’l-Kasım Huseyn bin Muhammed bin Mufaddaler-Rağib, *Müfredat’il- el-fazi’l- Kur’an*, thk. Nedim Maraşlı, dar’ulkatib el-arabi Yay., Kahire, 1973.

_____, *el-Müfredat fi garibil Kur’an*, Kahraman Yay., İstanbul 1986.

_____, *el-Müfredat Kur’an İstılahları Sözlüğü*, (çev. Abdülbaki Güneş v.dğr), Çira Yay., İstanbul 2007.

_____, *İslam’ın Ahlaki İlkeleri*, (çev. Abdi Keskinsoy), Beşikçi Yay., İstanbul 2003.

İzniki, eş-Şeyh Abdullah bin Eşref bin Muhammed el-Mısri- er-Rumi, *Müzekkin- Nufüs*, Arslan Yay., İstanbul 1976.

Heysemi, Nureddin, *Mevariduz-Zaman İla ZevaidiİbnHibban*, (çev. Hasan Yıldız), Ocak Yay., İstanbul 2015.

Kuşeyri, Abdulkerim, *Letaifu'ülşarat*, (çev. Mehmet Yalar), İlk Harf Yay., İstanbul 2012, Baskı. 1.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad. İsmail Karaçam v,dğr) 3-5, Azim Dağıtım, İstanbul trs.

Erginli, Zafer, “*Muhasibi*” *DİA*, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2006.

Erkan, Arif, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, Yasin Yay., İstanbul 2004, c. 2.

Eryarsoy, M. Beşir, *Kur'an Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul 2004.

Sabuni, Muhammed Ali, “*Safvetü't-Tefasir*”, (çev. Sadreddin Gümüş v,dğr), Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 1993.

Gazali, İmam Ebu Hamid, *İhyau 'Ulumi'd-Din*, (çev. Mehmed A. Müftüoğlu), Tuğra Neşriyat Yay., İstanbul 1993.

_____, “*Tasavvufun Esasları*”, (çev. Ramazan Yıldız), Şamil Yay., İstanbul trs.

_____, “*Kalplerin Keşfi*”, (çev. Abdulhalık Duran), Yeni Şafak Kültür Hizmeti, İstanbul 2005.

Gölcük, Şerafettin, “*Rızık*” *DİA*, XXXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2008.

Günaydın, Fatma Candan, “*Nimet*” *DİA*, XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007.

Hasirizade Elif Efendi, *En-nuru'l-Furkan fi şerhi lugati'l- Kur'an “Kur'an Lugati”*, Yayına (haz. Mustafa Koç, v.dğr), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2015.

İşıcık, Yusuf, *Kur'an Meali*, Konya: Konya İlahiyat Derneği Yay., 2010.

İbn Kesir, *Muhtasar Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (haz; Bekir Karlığa), Çağrı Yay., İstanbul 1990.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Yay., İstanbul, trs.

John Penrice, *Kur'an Sözlüğü* (çev. Ömer Aydın), İşaret Yay., İstanbul, 2010.

Kalkan, Ahmed, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*, Davut Emre Yay., İstanbul, 2011.

Kallek, Cengiz, “*İsraf*” *DİA*, XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2001.

Karagöz, İsmail, *Kur’an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan*, Diyanet İlmi Dergi, 2002, cilt: XXXVIII, sayı:1.

Karaman, Hayreddin, v.dğr, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-III, *DİB* Yay., Ankara 2006.

Kasapoğlu, Abdurrahman, *Ku’an’da Ahlak Psikolojisi*, Yalnız Kurt Yay., İstanbul 1997.

Kaşani, KemalüddinAbdurrezzak b. Eb’l–Ganaim Muhammed, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2004.

Kaya, Mahmut, *İslam’da Kanaat Kültürü, Tüketim ve Değerler*, Yayın No: 2010-32, İstanbul 2010.

Kelabazi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1992, Baskı. 2.

Kur’an-ı Kerim Ansiklopedisi, (haz. Ali Bardakoğlu, v.dğr), Erciyes, Ü, İ, F, Aile ve Kültür Kitaplığı Yay., İstanbul 1988.

Kuşeyri, Abdulkerim, *Tasavvuf İlmine dair Kuşeyri Risalesi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1991, Baskı. 3.

Kutub, Seyyid, *Fizilal-il-Kur’an*, (çev. İ. Hakkı Şengüler v. dğr), Hikmet Yay., İstanbul trs.

Selahaddin ed-Dimeşki el-Ekberi, *Metinlerle Tasavvuf terimler Sözlüğü*, (çev. Zafer Erginliv,dğr), tsh. Kalem Yay., İstanbul 2006.

Mevdudi, Ebu’l-A’la, *Tefhimu’l-Kur’an, Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri*, (trc. Muhammed Han Kayani v. dğr), İnsan Yay., İstanbul 2006.

Müslim, Ebü’lHüseyn b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, (çev. AhmedDavudoğlu), 1-11, Baskı.2, Sönmez Yay., İstanbul 1977.

Nesaî, Ebu AbdirrahmanAhmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen-i NesaiTercemesi*, (çev. Abdullah Parlıyan), 1, Konya Kitapçılık Yay., İstanbul 2005.

Pusmaz, Durak, *Kur’an’da Şükür Kavramı*, Diyanet İlmi Dergi, 1999, c: XXXV, sayı: 3.

Razi, Fahrüddin, *et-Tefsiru’l- Kebir*, Mısır, trs.

Salman, Yüksel, v.dğr, *Hz. Peygamber'in Örneklığı, İslam'ın Sosyal Dayanışma ve İsrafa Bakışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Baskı.6, Ankara 2006.

Sinanoğlu, Mustafa, “*Küfür*” *DİA*, XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002.

Soysaldı, İhsan, *Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme*. Sayı: 2, Elazığ, 1997.

Taftazani, *Kelam İlimler ve İslam Akaidi Şerhu'l- Akaid*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 2010.

Tek, Abdurrezzak, “*Rüzbari*” *DİA*, XXXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2008.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i TirmiziTercemesi*, (çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), 3-6, Yunus Emre Yay., İstanbul 1981.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i TirmiziTercemesi*, (çev. Abdullah Parlıyan), 2, Konya Kitapçılık Yay., İstanbul 2007.

Topaloğlu, Bekir, “*Masiyet*” *DİA*, XXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2003.

Topaloğlu, Bekir, v.dğr, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay., İstanbul 2010.

Tutar, Âdem, *Hazret-i Muhammed (s.a.v.) ve Sabır*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, sayı: 4.

Türkçe Sözlük, TDK, 9. Baskı, Ankara, 1998, c.1.

Uludağ, Süleyman, “*Kuşeyri, Abdulkerim b. Hevazin*” *DİA*, XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002.

_____, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2005.

Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul 1986, Baskı.1.

Yavuz, Kemal, v.dğr, *Dini Terimler Sözlüğü*, İhlas Gazetecilik Holding A.Ş. Yay., byy, trs.

Yılmaz, Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2011, Baskı. 14.

ÖZGEÇMİŞ

Farman İBRAGİMOV;

1987 yılında Kazakistan'ın Şımkent şehrinde doğdu. 2007'de Liseyi bitirdi. 2014'te Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2018'de ise Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Din Eğitimi Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı.

İrtibat: ferman_ahiskali@hotmail.com

